

LILLY
WALTHER
Kunstnik

CAROLINE
WALTHER
Restauraator

EESTI KUNSTIAKADEEMIA

Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Nele Ambos

**KUNSTNIK-RESTAURAATOR
LILLY (CAROLINE) WALTHER**

Magistritöö

Juhendajad:

Hilkka Hiiop (PhD)

Grete Nilp (MA)

Tallinn 2022

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

1. käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem (kaitsmisele) esitatud;
2. kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;
3. luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldsusele kättesaadavaks interneti vahendusel.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selle sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- kui võrd repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusakte ja häid tavasid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt. Keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

(kuupäev)

(magistritöö autori nimi ja allkiri)

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele:

(kuupäev)

(magistritöö juhendaja allkiri, akadeemiline või teaduskraad)

RESÜMEE

Pealkiri: Kunstnik-restauraator Lilly (Caroline) Walther

Maht: 82 lehekülge ja viis lisa. Kokku 121 lehekülge

Kasutatud allikad: Kokku 96 kasutatud allikat, mis jagunevad arhiiviallikateks (29), kirjanduseks (37), publitseerimata käsikirjadeks (7), suulisteks ja kirjavahetuse allikateks (6) ning internetiallikateks (17).

Illustratsioonid: 178 illustratsiooni. Esilehe kujunduses kasutatud Erna von Brinckmanni karikatuuri „Lilly Walther“ (1937) detaili.

Lühitutvustus: Magistritöö fookuses on baltisaksa kunstnik-restauraator Caroline Auguste Bertha Walther, kunstnikunimega Lilly Walther (1866–1946), kes saavutas oma elu ja karjääri jooksul palju, kuid keda on Eesti kunstiajaaloos tänamatult vähe käsitletud. Tartu Kunstimuuseumis on seitsekümmend aastat talle olnud tema pärand, mis jäi maha kunstniku ateljeesse pärast tema küüditamist 1945. aastal ning anti muuseumile üle 1950. aastal. Säilinud on tuhandeid ühikuid arhiivimaterjali, ligi 600 kunstniku originaalteost (õlimaalid, akvarellid, joonistused ja visandid ning kavandid) ja ligi 400 teiste kunstnike teost. Tulenevalt pärandi mahukusest oli see tänini põhjalikult uurimata ning korrastamata. Üle aasta kestnud protsessi käigus on magistritöö autor, kes on ühtlasi Tartu Kunstimuuseumi konservaator, sorteerinud, korrastanud, süstematiseerinud ja digiteerinud Lilly Waltheri pärandi (eelisjärjekorras tema enda loomingut).

Magistritöös on kirjeldatud pärandi Tartu Kunstimuuseumisse saabumise lugu, täpsustatud Lilly Waltheri eluloolisi fakte ja antud ülevaade temast kui kunstnikust. Põhjalikuma fookuse all on Waltheri karjäär Eesti ühe esimese professionaalse restauraatorina ning tema restaureeritud objektid. Empiirilise uurimistöo põhilisteks andmekogumismeetoditeks olid erinevad arhiividokumendid, kirjandus, märkmed Lilly Waltheri töödel ning tema pärandis säilinud materjal – isiklik kirjavahetus, dokumendid jmt.

Praktilises osas valmis näitus „Lilly Walther. Piiritu“ (23.02.22–29.05.22) Tartu Kunstimuuseumi III korrusel ning kataloog „Lilly Walther“. Magistritöö autor on näituse kuraator ning kataloogi koostaja, magistritöös on kirjeldatud näituse ja kataloogi kontseptsiooni ning töö käiku. Projekti eesmärk oli siiani väga raskesti ligipääsetava pärandi avalikkuse ette toomine, selle läbitöötamine ja uurimine ning eri valdkondade spetsialistide hulgas selle vastu huvi tekitamine, et põhjendamatult tähelepanuta jäänud Lilly Walther leiaks edaspidi koha Eesti kunstikultuuri aruteludes.

Võtmesõnad: baltisaksa naiskunstnik, maalikunst, tarbekunst, portselanimaal, kunsti restaureerimine, restaureerimise ajalugu, Tartu Kunstimuuseum

SISUKORD

RESÜMEE	3
SISSEJUHATUS.....	5
1. LILLY WALTHERI PÄRAND	7
1.1. Lilly Waltheri isikuarhiiv Tartu Kunstimuseumis	11
1.2. Lilly Waltheri arhiivi ja abikogu korrastamine, süstematiseerimine.....	18
2. LILLY WALTHERI ELULUGU.....	24
2.1. Lilly Walther kunstnikuna	31
2.2. Lilly Walther restauraatorina.....	42
3. LILLY WALTHERI NÄITUS „Lilly Walther. Piiritu“	61
KOKKUVÕTE.....	70
SUMMARY	72
KASUTATUD KIRJANDUS	75
ILLUSTATSIOONIDE NIMEKIRI.....	80
LISAD	83
LISA 1. Nime variante.....	83
LISA 2. Kunstnikutee CV	84
LISA 3. Tartu Kunstimuseumi koosolekute protokollide sissekannete katkendid seoses Waltheri pärandiga	87
LISA 4. Lilly Waltheri enda kirja pandud restaureerimistööd	91
LISA 5. Lilly Waltheri teadaolevate restaureeritud objektide nimekiri	93
LISA 6. Näituse meediakajastus ja valik näituse külalisteraamatu sissekandeid.....	119

SISSEJUHATUS

Caroline Auguste Bertha Walther, kunstniku- ja hüüdnimega Lilly Walther (1866–1946) oli Eesti üks esimesi kutselisi restauraatoreid, tunnustatud tarbekunstnik ning viljakas kujutav kunstnik, keda on tänini kunstiajaloo mainitud vaid möödaminnes, kui üldse. Tartu Kunstimuuseumis on säilinud Waltheri erakordselt suur pärand, mis jäi maha kunstniku ateljeesse pärast tema küüditamist 1945. aastal. Tänu Ilmar Ojalole sai see päästetud ning 1950. aastal Tartu Kunstimuuseumile üle antud. Säilinud on tuhandeid ühikuid arhiivimaterjali, ligi 600 kunstniku originaalteost (õlimaalid, akvarellid, joonistused ja visandid ning kavandid) ja ligi 400 teiste kunstnike teost. Pärandi uurimine jäi nõukogude ajal tagaplaanile nii Waltheri saksa päritolu kui ka eeldatava töömahu tõttu. Esimese põhjalikuma uurimise ja arhiivi sorteerimise võttis ette Tartu Kunstimuuseumis töötanud kunstiajaloolane Virve Hinnov alles taasiseseisvumise ajal 1991. aastal. Tema töö tulemusel valmis ka väike näitus Tartu Kunstimuuseumis. Pärast seda on pärandile ligipääs olnud vaid üksikutel uurijatel, kellel on olnud teadmine arhiivi olemasolust.

Minu esmane kokkupuude Lilly Waltheri pärandiga oli 2017. aastal, kui Tartu Kunstimuuseum kolis välja Vallikraavi tänaval asunud majast. Põgusaks jäänud kokkupuude materjaliga oli isiklikult nii köitev, et 2020. aastal võtsin ette tööülesande materjali korrastada ja uurida ning miks mitte teha ka näitus, mis puudutaks Waltheri tegevust nii kunstniku kui ka restauraatorina.

Magistritöö on sümbioos empiirilisest uurimustööst kunstnik-restauraatorist Lilly Waltheri pärandiga ning magistritöö autori loovtööst Waltheri pärandi kommuniqueerimisel, näituse kureerimisel ning kataloogi väljaandmisel. Sellele eelnes arhivaalne praktiline pool pärandi sorteerimise, süstematiseerimise ja korrastamise näol. Uurimistöö põhilised andmeallikad olid arhiividokumendid, kirjandus, märkmed Lilly Waltheri töödel ning tema pärandi korrastamise ja süstematiseerimise käigus välja tulnud materjal. Uurimistöö tulemusena valmis põhjalik isikunäitus ning monograafiline kataloog.

Nii suuremahulise isikliku materjali säilimine ühe kunstniku kohta on haruldane. Hoolimata sellest tekkis korrastus- ja uurimistööde käigus korduvalt küsimus, kas on üldse võimalik saada adekvaatne pilt kellestki tema „sahtlipõhja“ kogunenud asjade põhjal?

Alustasin uurimistööd arhiivi süstematiseerimise ja digiteerimisega ning sealt avaneva informatsiooni ja juba publitseeritud materjali põhjal elulooliste episoodide kaardistamisega. Sellele järgnes Waltherist mahajäänud kunstiteoste puhastamine, korrastamine,

süsteemiseerimine, digiteerimine ning MuIS-i kandmine. Pärandi jõudmine muuseumisse ning selle korrastamise lugu on magistritöö esimese peatüki keskmes.

Teostelt saadud informatsiooni varal, nii tagaküljel olevate märkmete kui ka esiküljel kujutatul põhjal, oli võimalik märkimisväärselt kunstniku elulugu täpsustada. Leitud informatsiooni ning materjali tundmaõppimise järel hakkasin projekti kaasama kunstiajaloolasi, kes võiksid aidata leida Watherile ja tema loole lähenemiseks huvitavaid vaatenurki, eesmärgiga tellida artikleid Waltherit tutvustavasse raamatusse. Ise keskendusin Lilly Waltheri eluloo kronoloogiale ning tema restaureeritud objektide otsingule. Kataloogi kirjutatud kunstiajaloolaste artiklite, eluloo kronoloogia ning säilinud teoste põhjal on antud ülevaade Lilly Waltherist kui kunstnikust magistritöö teises peatükis. Samas peatükis on ka põhjalikum sissevaade praegu teadaolevatest Lilly Waltheri restaureeritud objektidest ning temast kui restauraatorist.

Pärandi laiemaks tutvustamiseks kureerisin näituse „Lilly Walther. Piiritu“ (23.02.22–29.05.22) Tartu Kunstimuuseumis, mille kujundaja oli Kristiina Taluri. Ilmavalgust nägi ka kataloog, kus andsin ülevaate tema eluloost ning karjäärist restauraatorina. Lisaks on kataloogis artikleid kunstiajaloolastelt Katrin Kivimaalt, Kai Stahlilt ja Bart Pushaw’lt. Näituse ja kataloogi graafiline disainer oli Norman Orro. Magistritöö kolmandas peatükis on ülevaade nii näituse kui ka kataloogi koostamise kontseptsioonist ja protsessist.

Magistritöö lisadest leiab Lilly Waltheri kunstnikutee CV; Tartu Kunstimuuseumi koosolekute protokollide sissekanded, mis on seotud Lilly Waltheri pärandi arvelevõtmisega ning sellega seonduvate vaidlustega; väljavõtted Lilly Waltheri enda kirja pandud restaureerimistöde lühikokkuvõtetest; illustreeritud nimekirja objektidest, mida ta teadaolevalt on restaureerinud ning senise meediakajastuse ja valiku näituse külalisteraamatu sissekannetest.

Kogu näituse, kataloogi ja magistritöö protsess on kaasanud väga palju erinevaid inimesi, ilma kelleta see kõik ei oleks olnud võimalik. Kõigi nende eraldi väljatoomine oleks magistritöö mahust arvestatav protsent või üks lõputu nimekiri lisades. Nende siinkohal nimetamata jätmise ei vähenda aga minu tänulikkust kõigi ees!

1. LILLY WALTHERI PÄRAND

On erandlik, et mõnest kunstnikust on säilinud nii suur ja põhjalik isikuarhiiv, nagu seda on Lilly Waltheril Tartu Kunstimuseumis. Lilly Waltheri näol oli tegemist inimesega, kes hoidis tallel väga mitmekesist materjali. Säilinud on tuhandeid ühikuid kirjavahetust, sedeleid, ajaleheväljalõikeid, retsepte, eeskujulehti, pärandatud retseptiraamatuid, palveraamatuid, krüptilisi märkmikke, tühjasid postkaarte, voldikuid, kuivanud lilli ja kunstiteoste reproduktsioone. Peale selle on alles ligi 600 kunstniku originaalteost: õlimaalid, akvarellid, joonistused, visandid ja kavandid; ning ligi 400 teiste kunstnike teoseid. Tänu nii põhjalikule isikuarhiivile saame kunstniku elust ja loomingust märksa mitmekülgsema ülevaate, kui seda võimaldaks pelk teoste analüüs.¹ Lilly Waltheri pärand on Tartu Kunstimuseumis jagatud põhikogu, abikogu ning arhiivi vahele.

Põhikogu on muuseumis kollektsioon, kus on kunstnike originaalteosed, mis on teaduslikult inventeeritud. Neil on olemas kindlad kogu numbrid ning muuseumil on kohustus iga viie aasta tagant inventuuri teha. Põhikogu tööd on esmajärjekorras kantud Eesti Muuseumide Veebivärvasse (MuIS)² ning see on avalik informatsioon kõigile. Seni, enne abikogu sorteerimist ja digiteerimist, oli teadmine põhikogus olevatest 70 Lilly Waltheri teosest ning ühest 21 lehega joonistusplokist. Lisaks on põhikogus veel Waltheri pärandiga kaasa tulnud 117 teost ja 3 joonistusplokki eri kunstnikelt. Nende hulgas on perekonnast venna Heinrichi (1861–?), õe Marie (1862–1937) ja vanaisa Carl Sigismund Waltheri (1783–1866) teoseid (ill 1, 2, 3) ning teistest kunstnikest näiteks Johann Friedrich Weitschi (1723–1803), Carle Verneti (1758–1836), Alexandre Calame (1810–1864), Joseph Heicke (1811–1861), Marie Dückeri (1847–1934), Erna Kreischmanni (1885–1929) ning Erna-Josephine Deetersi (1876–1961) töid.³

¹ N. Ambos, Piiritu ehk rohkem kui lilled. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuseum, 2022, lk 10.

² www.muisee.ee

³ Tartu Kunstimuseumi arhiiv (edaspidi TKM TA), TKM TA 1:2/522: TKM kunstikogu tulmeraamat III, lk 41–108. Tulmenumbrid: 3037–3110, 3113–3114, 3205–3319. Esinevad erinevused 1952. aasta ekspertiiskomisjoni protokolliga märgitud arvudega, TKM TA1:2/440: TKM-i tulmeaktid kunstivarade püsivaks säilitamiseks. 19. märts 1952–30. nov.1952, lk 5–6.

1. Maastik kuusega (1906)
Heinrich Walther
TKM TR 3055 A 215

2. Olustikuline stseen
taluüest (1895)
Marie Walther
TKM TR 3313 C 1:16

3. Lilled
Carl Sigismund Walther
TKM TR 3072 A 227

Abikogu on kolleksioon muuseumis, mis on täiendav materjal põhikogule. Sinna kuuluvad enamasti õpinguagessed tööd, visandid, lõpetamata või väga kahjustunud teosed. Need on samamoodi mõeldud püsivaks säilitamiseks, kantud tulmeraamatutesse ning antud abikogunumbrid. Kuid pärast esmast sissekandmist ei ole muuseumil olnud enam kohustust neid töid üle kontrollida ega regulaarselt inventeerida. Tulenevalt muuseumide kogude suurest mahust on nende korrastamine ja MuISi kandmine teisejärguline tegevus, kuna esmajärguline on põhikogu. Uurijatel on võimalus neid kogusid külastada ja näha, kuid kuna tööd ei ole internetis üleval, siis ei osata neid ka küsida. Tartu Kunstimuuseum on viimastel aastatel alustanud abikogude üle kontrollimist ning sissekandmist MuISi. Eesmärk on need teosed teha sama kättesaadavaks kui põhikogu, kuna paratamatult on teoste jagamine põhi- ja abikogusse subjektiivne. Lilly Waltheri pärandist on abikogusse varem kantud 773 teost.⁴ Tulmeraamatutesse sissekandmisel esineb väga palju vigu ning valesti omistamisi. Näiteks osa töid on ekslikult sisse kantud Lilly Waltheri nime all. Korrastamine, sorteerimine ning uurimine veel jätkub, kuid umbes 500 abikogu tööd on Lilly Waltheri tehtud. Lisaks leidub seal näiteks Friedrich Julius Döringi (1818–1898), Marie Dückeri (1847–1934), Lydia Christine von Ruckteschelli (1858–?), Susa Walteri (1874–1945), Irmgard Schmidt-Buschi (1875–1958) ja Artur Perna (1881–1940) töid (ill 4, 5). Samuti leidub hulganisti venna

⁴ TKM TA 1:2/1504: Tartu Kunstimuuseumi teadusliku arhiivi kunstikogu tulmeraamat nr I, lk 185–251, sissekanded: 1275–1726; TKM TA 1:2/1505: Tartu Kunstimuuseumi teadusliku arhiivi kunstikogu tulmeraamat nr II, lk 1–48, sissekanded: 1727–2048.

4. Roosad roosid
Marie Dücker
TKM TAA 1275

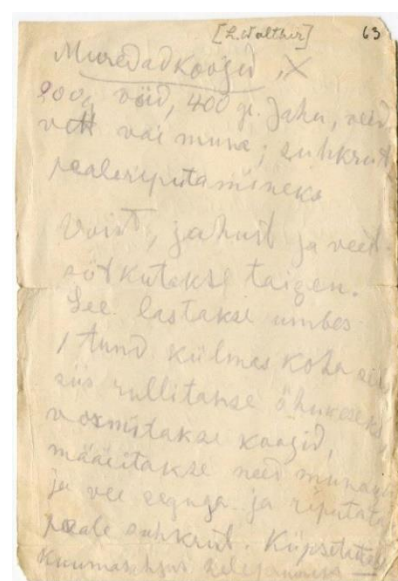
5. Pihlakad
Susa Walter
TKM TAA 2048

Heinrichi illustatsioone ning vanaisa Carli joonistusi. Säilinud on ka vanaisa kogutud eeskujulehed ning arvatavasti on pärandiga kaasas olnud vanemad graafikalehed samuti Carli pärandus.

Arhiiv on dokumendikogu. Sinna koonduvad materjalid, mis ei ole kunstiteosed, kuid vajavad samuti säilitamist tuleviku uurimuste jaoks. Lilly Waltheri pärandist on seal märkmikud, kirjavahetused, postkaardid, reisiraamatud, ajaleheväljalõiked jms (ill 6, 7). Kokku ligikaudu 1500 ühikut, millest kolmandik on fotod. Materjalil on märgitud arhiivikogu numbrid, kuid Lilly Waltheri pärandi puhul on selles materjalis palju segadust ja numeratsiooni vigu. Kuigi enamik nimetatud materjalist on saksakeelne, leidub arhiivis ka eesti- ja venekeelseid dokumente.

6. Vend Heinrich Sigismund Waltheri illustatsioonidega kiri Lilly Waltherile 1894. aastast. TKM TA 3:4/6.

7. Lilly Waltheri kirjutatud koogiresept. TKM TA 3:4/18.

Kõigele lisaks on umbes 700 ühikut materjali, mis on sisse kandmata, sorteerimata ja nummerdamata (ill 8). Selle hulgas on nii arhiivimaterjali kui ka umbes 200 kunsteost.

8. Leide Lilly Waltheri pärandist.

1.1. Lilly Waltheri isikuarhiiv Tartu Kunstimuuseumis

Kõik sai alguse ananassist...

Tartu Kunstimuuseum kolis 2017. aastal välja oma Vallikraavi 14 aadressil asunud majast, mis oli olnud muuseumi kogude koduks alates 1946. aastast. Ühel juhuslikul hetkel keset kolimist püüdis minu pilku maalist välja lõigatud ananass graafika- ja abikogu ruumi laual (ill 9). Peavarahoidjal Mare Joonsalul oli pooleli peamiselt lillemaalijana tuntud Lilly Waltheri pärandi pakkimine. Olles ise erialalt konservator, teadsin mina teda kui Caroline Waltherit – üht esimest Eestis tegutsenud professionaalset maalirestauraatorit. Selgus, et Tartu Kunstimuuseumi valduses on baltisaksa päritolu maalikunstniku ning Eesti ühe esimese restauraatori Lilly Waltheri küüditamise järel 1945. aastal ateljeesse maha jäänud isiklik materjal.⁵

9. Lilly Waltheri pärandist leitud maalist välja lõigatud ananass.

Lilly Waltheri teed ristusid Tartu Kunstimuuseumiga (tol hetkel Tartu Riiklik Kunstimuuseum) 1943. aastal. 27. jaanuaril, samal aastal, tabas Tartut Nõukogude Liidu lennuväe õhurünnak. Tartule visati viis pommi, millest kaks maandusid mõne meetri kaugusel muuseumi uuest ajutisest pinnast. Plahvatused raputasid kahekorruselise kivimaja rusudeks ning muuseumi vara mattus täielikult varemete alla.⁶ Pärast päästetöid ning esmast puhastamist viidi alates 1943. aasta septembrist tõsisemalt vigastatud maalid järk-järgult Tallinnasse Lilly Waltheri ateljeesse korrastamise.⁷ Ametlikult kinnitati kunstnik Tartu Kunstimuuseumi koosseisu siiski alles 12. veebruaril 1945.⁸ See on üllatav, kuna muuseumi heaks alustas ta tööd juba poolteist aastat varem, lisaks oli ta 1944. aastal Väätsal evakuatsioonis olevate teoste valves.⁹ Tartu Kunstimuuseumi teenistusse astudes oli ta ka oma pensionitaotluse positiivse

⁵ N. Ambos, Piiritu ehk rohkem kui lilled, lk 8.

⁶ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd *anno* 1943 ehk kuidas kuri unenägu täide läks. Üks hoiatuslugu. – Tartu Riiklik Kunstimuuseum: Kogude teatmik V. Toim M. Nõmmela. Tartu, Eesti Kultuuriministeerium, 1991, lk 43.

⁷ V. Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi. – Tartu Kunstimuuseumi Almanahh 2. Toim V. Tiik. Tartu: Eesti NSV Kultuuriministeerium. Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1967, lk 7.

⁸ TKM TA 1:2/22 Aasta perspektiivplaanid ja kalenderplaanid ning aruanded nende täitmise kohta, statistilised aastaaruanded ja ülevaated muuseumi tegevusest ja fondidest, 1945, lk 2.

⁹ V. Hinnov, Tartu Kunstimuuseumi Väätsa-aastad 1944–1946. – TKM Kogude teatmik. Toim V. Tiik. Tartu: Eesti NSV Kultuuriministeerium. Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1988, lk 118.

vastuse kätte saanud.¹⁰ Kas muuseum ja/või Lilly Walther ise olid ettenägelikud, et võimuvahetusega on oht, et Walther võidakse pagendada, ning nõnda prooviti teda siduda Eestiga nii palju kui võimalik? Vaatamata sellele küüditas Nõukogude võim 80-aastase Waltheri saksa päritolu tõttu 15. augustil 1945. aastal Siberisse.¹¹

Samal päeval astus ametlikult Waltheri ametikohale kunstnik-restauraator Ilmar Ojalo (1910–1989).¹² Pole kindlaid tõendeid, kas Ojalo oli Waltheri õpilane või mitte.¹³ Tartu Kunstimuuseumi juhataja Voldemar Erm (1905–1994) tõdes veel 1943. aastal, et Eestis on restauraatoritest põud ning Lilly Waltherile, kes on juba vana ja tõsiselt haige, ei ole ühtegi erialast järglast kasvanud.¹⁴ Samas, 1945. aasta muuseumi aruandes Erm tõi välja, et Ojalo oli Waltheri õpilane.¹⁵ Võimalik, et sel hetkel, kui Lilly Walther hakkas muuseumi töid korda tegema, leidis ta endale Ojalo näol abilise. See seletaks ka seda, kuidas muuseum nii kiirelt Waltherile asenduse leidis ning kui sujuvalt läks Ojalo töö edasi Waltheri ateljees Tallinnas Rüütli 4–5 ruumides.¹⁶

Kaks päeva pärast küüditamist käis Voldemar Erm Tallinnas, kus ta selgitas koos peavarahoidja Tuui Koortiga (1914–2005) Waltheri sundümbervasustamisega seotud küsimusi. Erm lähtus korraldusest, et Tartu Riiklikul Kunstimuuseumil on võimalik kätte saada muuseumile kuuluvad restaureerimises olnud kunstiteosed, lisaks oli muuseumil võimalus omandada Waltheri mööbel, tööriistad ning kunstiteosed. Nimetatud varad akteeris Tallinna Linna Täitevkomitee Rahandusosakond ning need jäid Waltheri korterisse maalikunstnik Ilmar Ojalo hooldusele, kes oli juba nimetatud muuseumi teaduslikuks tööjõuks ning kes jätkas Waltheril pooleli jäänud restaureerimistöid. Peale selle tegi Erm Tallinna Linna Elamutevalitsusele avalduse, et Waltheri korter jääks Tartu Kunstimuuseumi restauraatori töötoaks.¹⁷ See avaldus täideti kiiresti ning korter määrati 1. septembril 1945. aastal Tartu Kunstimuuseumile.¹⁸ Kuid Waltheri pärandi asjus jäid vastused saamata. Järgneva nelja aasta jooksul taotles Tartu

¹⁰ Eesti Rahvusarhiiv (edaspidi ERA), ERA.50.12.2588: Eesti kultuuritegelaste pensionikassa nr 619: Caroline Walther, lk 1.

¹¹ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist. – Edasi 12.VI.1966.

¹² TKM TA 1:2/22, lk 43.

¹³ L-M. Ojalo, Kunstnik-restauraator Ilmar Ojalo – elu, looming ja tegevus restauraatorina. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2019, lk 8.

¹⁴ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd..., lk 70–71.

¹⁵ TKM TA 1:2/22, lk 20.

¹⁶ Samas, lk 43.

¹⁷ TKM TA 3:1/147: Walther, Caroline. Ümbervasustamisega seoses olevad materjalid ja ekspertiiskomisjoni protokoll 17. aug. 1945–11. jaan. 1952, lk 2.

¹⁸ TKM TA 1:2/22, lk 43.

Kunstimuuseum korduvalt esemete üleandmist ning esitas ka ostuettepanekuid, kuid need jäid vastuseteta.¹⁹

Jätakuvalt oli lootus Walther kodumaale tagasi saada. 1. juunil 1946. aastal kirjutas Tartu Kunstimuuseumi juhataja Voldemar Erm Molotovi TSNKVS²⁰ juhatusele palve, et Lilly Waltheril lubataks tagasi tulla, kuna Tartu Kunstimuuseum kaotas oma ainukese restauraatorspetsialisti, kellel jäi pooleli Suures Isamaasõjas kahjustada saanud tööde restaureerimine. Erm lisas, et kõrgele eale vaatamata töötas Walther väga aktiivselt ning õpetas eriala ka noortele kunstnikele.²¹ See palve jäi aga kahjuks rahuldamata ning 8. septembril 1946. aastal, olles elanud Siberis veidi üle aasta, Lilly Walther suri.²²

Pärast seda elas Ojalo aastaid samas ateljees, säilitas Lilly Waltheri pärandit ning töötas Tartu Kunstimuuseumi heaks. 1949. aasta juulis viidi ootamatult täide korraldus ning Tallinna Tööstuskaubastu esindaja võttis üle Lilly Waltherist maha jäänud asjad ja viis need müüki Pikk tänav 37 asuvasse ärisse. Uues korralduses oli kirjas, et müüa võib ainult Tööstuskaubastu kauplus ning erandeid ei tehta. Kuigi Tartu Kunstimuuseum oli proovinud aastaid pärandit endale saada, vastati Ojalole, kes küsis, kas oleks võimalik need varad muuseumile üle anda: „Ei anna! Kunstiväärtusega esemed võidakse anda muuseumile nende ettepanekul, Tallinnas ainult Tallinna muuseumile. Teised esemed lähevad müügile üldkorras, kust võib neid osta.“²³ Ojalo reageeris sellele kiirelt – laenas raha, võttis kärumehe ning ostis ärist 578 rubla väärtuses esemeid. Kohapeal arutas ta ka transporditöölistega, et selline edasi-tagasi vedu on mõttetu. Vedajad küll nõustusid sellega, kuid ütlesid, et korralduses on kirjas, et iga ese puudutaks kasvõi korra kaupluse põrandat.²⁴

Ilmar Ojalo koostas Lilly Waltheri teoste nimekirja ning nummerdas teosed enda väljatöötatud tähistustega.²⁵ 30. juunil 1950. aastal andis Ojalo üle nimekirjad. Tänapäevaks on säilinud maalide loetelu, kus on kirjas 49 õlimaali (ill 10), ning akvarellide nimekiri, kus on kirjas 263 akvarelli.²⁶ Joonistuse nimekirja ei ole säilinud, kuid inventuuris tuli välja 212 joonistust, mis Ojalo märkinud on. Tartu Kunstimuuseumile loovutas Ojalo Lilly Waltheri teosed ning

¹⁹ TKM TA 3:1/147, lk 3.

²⁰ Lühend avalduse peal.

²¹ TKM TA 3:1/147, lk 5.

²² V. Erm, L. Anupõld, Walther (Valter), Lilly. – Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon (EKABL). Toim M-I. Eller. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 570.

²³ TKM TA 3:1/147, lk 3.

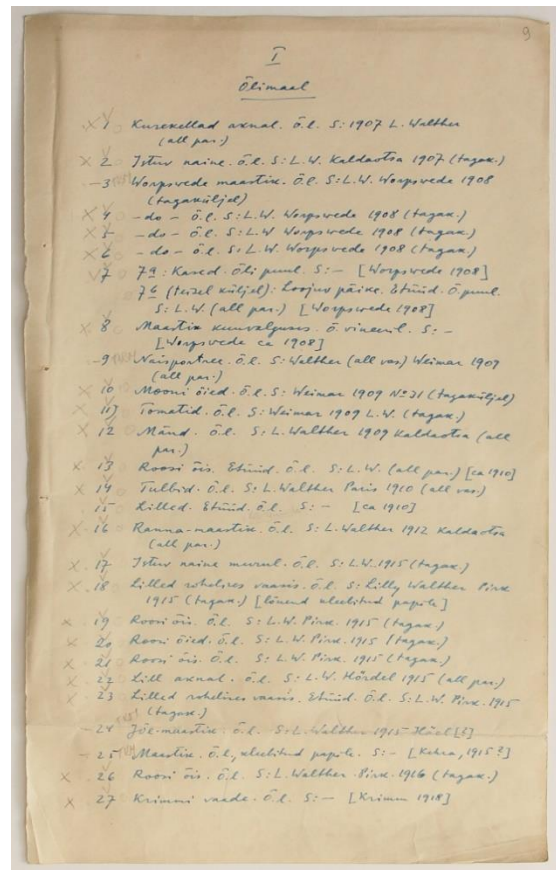
²⁴ Samas.

²⁵ Oj-I-1, Oj-I-2, .. tähistavad õlimaale. Oj-II-1, Oj-II-2, .. tähistavad akvarelle ning Oj-III-1, Oj-III-2, .. tähistavad joonistusi.

²⁶ TKM TA 3:1/147, lk 8–19.

ülejäanud pärandi 29. oktoobril 1950. aastal. Aktis olid lisaks eelnevalt mainitud pärandile kirjas ka kolm tarbekunstieset, restaureerimist puudutavad raamatud ning reprovokogumikud, kuid need ei tulnud inventuuri käigus välja.²⁷

Pärandi uurimine jäi nõukogude ajal tagaplaanile nii Waltheri saksa päritolu kui ka eeldatava töömahu tõttu. 1950. aastal muuseumis toimunud koosoleku protokollis küsitakse retooriliselt: „Kas on ideoloogiliselt õige, arvestades C. Walteri isikut, kulutada tema pärandile nii palju aega?“²⁸ (koosolekute protokollid lisas 3). Koosolekute protokollides ilmneb, et üks põhjus oli kunstniku päritolu, kuid rolli mängisid ka töötajate omavahelised pinged ning vaidlused, kumb on tähtsam, kas teaduslik või museoloogiline töö. Alles 1952. aasta jaanuaris

10. Ojalo koostatud Lilly Waltheri maalide nimekiri.

tuli kokku ekspertiisikomisjon²⁹, et teha kindlaks 1950. aastal üle antud teoste kunstiväärtus. Komisjon ei arutanud arhiivi minevat materjali ning jagasid teosed kolme gruppi.

Esimesse gruppi kuulusid Caroline Waltheri Stieglitzi kooli õppeaegsed 98 akvarellimaali, mis pidavat üle antama Tartu Kunstikoolile näitlikuks õppevahendiks. On olemas ka loovutusakt 1952. aastast, et see korraldus viidi täide³⁰, kuid tänaseks on need teosed tagasi muuseumis. Millal ja mis põhjusel need tagasi toodi või kas nad päriselt sinna jõudsid, pole teada. Seda kinnitavad asjaolud, et Tartu Kunstikooli hoidlates neid töid pole ning kõik tööd, kus on Ojalo number taga, on olemas. On vähetõenäoline, et kuskil on veel 98 Stieglitzi-aegset tööd, mida Ojalo ei inventeerinud.

Teise gruppi kuulusid teosed, mis võeti põhikogusse ning inventeeriti teaduslikult. Kokku oli 187 teost ja 4 joonistusplokki 140 lehega. Nende seas on Lilly Waltheri enda teoseid 70 ja üks

²⁷ TKM TA 1:2/438: TKM-i tulmeaktid kunstivarade püsivaks säilitamiseks, vastuvõtuakt nr 10-1950.

²⁸ TKM TA 1:2/282: Metoodilise nõukogu koosolekute protokolliraamat 1947–1954, lk 42–43.

²⁹ Tartu Riikliku Kunstiajaloo professor Voldemar Vaga, ENSV Riikliku Kunsti Instituudi maalikateedri juhataja Meta Dreifeld, ENSV TA Ajaloo Instituudi teadustöötaja E. Mägi, Tartu Riikliku Kunstimuuseumi direktori KT Nikolai Jasnetski ja peavarahoidja KT Linda Õlekõrs

³⁰ TKM TA 1:2/461: TKM-i väljeaktid kunstivarade püsivaks loovutamiseks 8. veebr. 1952–16.dets.1952, akt nr 4.

joonistusplakk 21 lehega. Arvatavasti kanti teise gruppi kuulunud teosed kohe ka põhikogusse. Täpseid arvele võtmise aegu pole teada, kuna tulmeraamatutesse märgiti ainult sissetulemise kuupäevad ja akti numbrid, aga mitte seda, millal iga töö realselt inventeeriti ja arvele võeti.

Kolmandasse gruppi kuulusid tööd, mida peeti vähese kunstiväärtusega teosteks, kokku protokoll järgi 510 ühikut. Need otsustati aktist kustutada, kuid soovitati muuseumil säilitada kultuuriloolise materjalina arhiivis.³¹ Teostele, mis jõuti enne ekspertiisi otsust põhikogusse kanda, tõmmati tulmeraamatus punane jutt peale ning eemaldati sealt (ill 11).³²

Diagnoos	Tulosaeg	Teose autor, almsitta, kirjeldus, signatuur, säilimis jne.	Tehnika ja materjal	Datatsioon	Mõõrmed	Tulosaeg, teose päritolu, ekspertiisi ja saatmisarvanded	Hind	Inventuuri number, teise allüksuse võtmine	Inv. nr.	Märksid
0 3022	18.7.1910	Walther, Lilly -	1910				nr 3022 maha tõsta -
0 3023	...	Walther, Lilly -	1910				nr 3023 maha tõsta -
0 3024	...	Walther, Lilly -	1910				nr 3024 maha tõsta -
0 3025	...	Walther, Lilly -	1910				nr 3025 maha tõsta -
3026	...	Walther, Lilly -	1910				nr 3026 maha tõsta -
0 3027	...	Walther, Lilly -	1910				nr 3027 maha tõsta -

11. Tartu Kunstimuseumi tulmeraamatu sissekanded koos parandustega.

Tegelikult kanti kõik need teosed aastaid hiljem, arvatavasti 1982. aastal, abikogusse. Kokku 773 ühikut, mille hulgas on ka kunstikoolist tagasi tulnud Stieglitzi-aegsed tööd. Waltheri enda töid on sellest umbes 500. Numeratsioon esineb erinevusi, kuna osa materjali on keeruline liigitada. Tegemist on materjaliga, mis on väga visandlik, ja seetõttu on ebamäärane, kas seda nimetada üldse teoseks või pidada hoopis arhiivimaterjaliks. Algselt 1952. aastal peeti vähem töid teose vääriliseks, hiljem abikogu sisestamisel aga rohkem. Praegu on veel umbes 200 ühikut sellist materjali, mis on numereerimata ega kajastu aktides. Ülejäänud pärandi materjalist (kirjavahetused, väljalõiked jm) ei olnud veel arhiivi kantud. Osade Lilly Waltherile omistatud tööde taga oli kirjas 1982. aasta akti number. Sama aasta tööplaanist tuli välja, et

³¹ TKM TA 3:1/147, lk 7.

³² TKM TA 1:2/522: TKM kunstikogu tulmeraamat III, lk 41–54.

plaan on Caroline Waltheri abikogu, mida on 400 ühikut, arvelevõtmine ning korraldamine.³³ Kirjapanemise hetkel oli tõenäoliselt tegemist eeldatava mahuga või võeti abikogu töid järkjärgult arvele eri aastatel.

1966. aasta juunis korraldati Lilly Waltheri 100. sünniaastapäeva mälestusnäitus Tallinnas. Ojalo kirjutab lakooniliselt: „Valik Lilly Waltheri pärandist pannakse neil päevil välja Tallinna Kunstisalongi vaateaknal“.³⁴ Mida seal täpsemalt näidati ning kust see materjal saadi, pole teada. Tartu Kunstimuuseumis puuduvad aktid, et sealt oleks midagi laenatud. Samas, kuna abikogu polnud veel arvatavasti arvele võetud, siis võis muuseum anda põhikogusse mitte kuuluvaid töid ajutiselt kasutada ilma aktita. Lisaks võis Ojalol olla natukene Lilly Waltheri pärandit, kuna Eesti teised muuseumid on saanud Lilly Waltheri töid Ojalolt või tema järglastelt ostes.³⁵

Esimene põhjalikum Lilly Waltheri uurimine ja arhiivi sorteerimine toimus 1990.–1991. aastal.³⁶ Selle võttis ette Tartu Kunstimuuseumis töötanud kunstiajaloolane Virve Hinnov (1915–2006). Arhiivi sorteeriti ja arvele võeti umbes 1500 ühikut materjali, kuid umbes 500 ühikut on senini sorteerimata ja numereerimata. Kahjuks on kaduma läinud Hinnovi ilmumata käsikiri Lilly Waltheri isikuarhiivi uurimise kohta, mille ta kirjutas 1991. aastal.³⁷ Kunstiajaloo seisukohast on tegemist suure kaotusega, kuna Hinnovil oli ligipääs nii arhiivile kui ka isiklik kontakt kunstnikuga. See andis talle tõenäoliselt mõningaid eeliseid Waltheri elu- ja kunstiloo avamisel.³⁸

Käsikiri oli mõeldud Tartu Kunstimuuseumi Kogude teatniku jaoks, mis ilmus aastatel 1984–1991. Arvatavasti Hinnov kirjutas eeldusega, et see ilmub järgmises numbris, kuid pärast Eesti taasiseseisvumist seda kogumiku enam välja ei antud. Käsikirja loogiline asukoht oleks Tartu Kunstimuuseumi arhiiv, kuid otsingud ei ole siiani vilja kandnud. Virve Hinnovil ei olnud järeלטulijaid ning läbi geni.com'i portaali sai ühendust võetud sugulastega, kelle pööningul olid küll kunstiajaloolasest alles jäänud dokumendid ja isiklikud asjad, kuid käsikirja nende hulgast kahjuks ei leitud.³⁹ Samuti ei teadnud käsikirja asukohast kunstiteadlane Epp Preem (s 1952), kes kureeris koos Hinnoviga 1991. aastal Waltheri näituse.⁴⁰ Ainus Hinnovi uurimisest säilinud

³³ TKM TA 1:2/1416: Ekspositsioonilise ja kunstipedagoogilise töö aasta tööplaanid ja -aruanded, statistilised aastaplaanid ja -aruanded, kvartaliplaanid ja -aruanded nende täitmise kohta, lk 33.

³⁴ I. Ojalo, Lilly Walther. – Sirp ja Vasar, 08. VII 1966.

³⁵ Vestlused Tallinna Linnamuuseumi ja Eesti Kunstimuuseumi koguhooldajatega.

³⁶ TKM TA 1:2/1762: Lilly Waltheri (1866–1946) mälestusnäitus. 20. det. 1991–16. märts 1992, lk 2.

³⁷ Tartu Kunstimuuseumi arhiiv, TKM TA 3:1/169: Hinnov, Virve, Tööde nimestik 1952–1973, lk 9.

³⁸ N. Ambos, Piiritu ehk rohkem kui lilled, lk 8–10.

³⁹ K. Pauklin (Hinnovi õetütar), kirjavahetus autoriga, jaanuar 2021. Märkmed autori valduses.

⁴⁰ E. Preem, kirjavahetus autoriga, aprill 2021. Märkmed autori valduses.

jälg on ajalehes Postimees ilmunud artikkel. Kuna tegemist on väga kontsentreeritud ja faktirohke artikliga, siis võiks arvata, et käsikirja sisu oli enam-vähem sama. Hinnovi artiklis on välja toodud mälestus Waltherist: „Septembris 1944 viibis LW muuseumi evakuatsioonipunktis Väätsal, kus temaga tutvusin. Ta oli huvitav isiksus. Rääkis eesti keelt vabalt, kuigi tugeva aktsendiga.“⁴¹

1991. aasta lõpus avati Lilly Waltheri 125. sünniaastapäeva puhul näitus Tartu Kunstimuuseumis, Vallikraavi 14, esimese korruse väikeses saalis. Kuraatorid olid Virve Hinnov ja Epp Preem.⁴² Eksponeeriti Lilly Waltheri akvarelle, õlimaale, joonistusi ja etüüde portselanimaalidele, mis olid pärit muuseumi põhi- ja abikogust. Vitriinides võis leida Waltheri isiklikke kirju, fotosid, postkaarte ning väiksemaid joonistusi, akvarelli- ja õlietüüde. Lisaks olid eksponeeritud kolm tema restaureeritud maali Tartu Kunstimuuseumi kogust (ill 12, 13, 14, 15).⁴³

12. 13. 14. 15. Lilly Waltheri näitus Tartu Kunstimuuseumis 1991. aastal. F 19926–F 19929.

⁴¹ V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega. – Postimees 22. I 1992.

⁴² TKM TA 1:2/1750: Ekspositsioonilise ja kunsti pedagoogilise töö aastaplaanid ja -aruanded. Statistilised aastaplaanid ja -aruanded, 1991, lk 33.

⁴³ TKM TA 1:2/1762, lk 1–2.

See oli esimene suur samm, tutvustamaks Lilly Waltheri pärandit. Ei saa väita, et varem pole olnud ligipääsu Lilly Waltheri pärandile, kuid otsuse tõttu, et enamik töid võeti abikogusse arvele, on see materjal siiski olnud pigem peidus. Uurijad alustavad oma uuringuid põhikogust ning alati ei oska küsida, kas kuskil on veel midagi. Internetiajastuga on muuseumikogud muutunud kättesaadavamaks igapäevale. Eesti muuseumid on alustanud oma kogude sissekandmist alates 2005. aastast KVIS-i ning 2012. aastast üle läinud MuIS-i.⁴⁴ Kuid kuna sissekandmised algavad põhikogust, siis internetipõhise otsingumootoriga pole abikogu teosed seni olnud kättesaadavad ning tavakasutaja ei oskaks eeldadagi, et tegelikkuses võib teoseid olla veel rohkem.

2017. aastal toimus Tartu Kunstimuuseumi kolimine. Kuumal suvepäeval märkas abikogu laua peal lõuendil õlimaalist välja lõigatud ananassi.

1.2. Lilly Waltheri arhiivi ja abikogu korrastamine, süstematiseerimine

Arhiiv

Töö Waltheri pärandi põhjalikuma uurimisega algas 2020. aasta detsembris. Esimene etapp oli tema pärandis olevate fotode ning seejärel 1990. aastatel süstematiseeritud arhiivi digiteerimine. Arhiivi ülevaatamine ning skannimine oli hea viis kunstniku eluteele sisseelamiseks. Algselt prooviti ka fotode taga oleva informatsiooni ning geni.com'i kaudu sugupuu kaardistamist, kuid üsna ruttu selgus, et tegemist on omaette uurimisteamiga. Vigu ja oletusi on arhiivis ja ka geni.com lehel, mis vajavad koos kirikuraamatute uurimisega eraldi ettevõtmist. Arhiivi skannimise kõrvalt algas kirjanduses olevate infokildude kokkupanek, et luua kunstniku elutee pidepunkte. Digiteeritud arhiivi laadis koguhoidja üles ka MuISi.

Abikogu

Tööde komplekteerimine hoidlas ja transport oli järk-järguline tegevus, kuna abikogu ei olnud nii hästi inventeeritud ja süstematiseeritud ning kõigi tööde leidmine võttis aega. Mõju avaldas ka 2017. aasta kogude kolimise järgne paratamatu segadus, mille korrastamine ja „paika loksumine“ on nii suure kogu puhul aastaid kestev tegevus. Näiteks oli osade mappide peal kirjas Karl Walther, kuigi sisu kuulus tegelikult Lilly Waltherile. Arusaamatus tulenes sellest, et Stieglitzi-aegseid töid signeeris Walther „*К. Вальтеръ*“, sest C on vene keeles S. Samaaegselt toimetas muuseumis vabatahtlik Alice Peetsu, kes kandis abikogu tulmeraamatu

⁴⁴ Tartu Ülikooli andmebaasid ja kasutamine, <https://www.muuseum.ut.ee/et/node/189> (vaadatud 08. IV 2022).

sissekandeid MuISi. See lihtsustas oluliselt hilisemat tööd ning ülevaadet teostest, andes võimaluse nimekirjade välja printimiseks.

Algselt olid kõik tööd väga segamini. Süsteemi loomine algas meediumite järgi: maalid, akvarellid ja joonistused. Seejärel eristati Lilly Waltheri tööd teistest autoritest. Tekkis ka kolmas kategooria töödest, mille autorit ei õnnestunud välja selgitada. Teiste autorite tööd ja ebaselge materjal jäeti esialgu pigem kõrvale. Seejärel algas Lilly Waltheri tööde jaotamine, võttes arvesse aastaid ja eluetappe, kus ta viibis või millega tegeles (ill 16,17). Siin tugineti varem alustatud eluloo kronoloogiale.

16. 17. Lilly Waltheri pärandi sorteerimine.

Paralleelselt loodi tabelite süsteem, kus ühildati Ojalo numeratsioon muuseumi omaga. Küsimusi tekitasid tööd, mille puhul oli Lilly Waltheri signatuur all või mille puhul oli arusaadav, et tegemist on kunstniku tööga, kuid Ojalo polnud seda enda inventuuris kirja pannud. Maalide ja akvarellide seas oli segadust vähem kui joonistuse hulgas. Ojalo nimestike loomise alus on senini arusaamatu. Lisaks loodi nelja gruppi jaotatud värvikoodide süsteem – Lilly Waltheri tööd (põhi- ja abikogu), kindlasti mitte tema tööd ning kaheldavad tööd. Grupeerimine võimaldas mitmekordset kontrolli ning ülevaadet ja kuna tööd oli varasemalt MuISi kandud vabatahtlik, oli võimalik välja printida kuuteistkümneleheküljeline nimekiri muuseumi numbritega, kust omakorda tõmmati maha need, mis olid üle vaadatud.

Lilly Waltherile ning osa muudele autoritele kuuluvad abikogude tööd sai digiteeritud, puhastatud tolmuimeja ja miniotsikuga, vahepaberid vahele lõigatud ning mappidesse jagatud. Suuremat puhastust vajasisid Stieglitzi-aegsed tööd, kuna nende puhul oli tunda kopituse ja

hallituse lõhna. Need tööd said üle puhastatud suitsukummiga⁴⁵ ning kõige õrnema Akapadi puhastusnuustikuga⁴⁶. Nende tööde korrastamisel oli abiks praktikant, Kõrgema Kunstikooli Pallas tudeng Marit Must nahadisaini ja restaureerimise osakonnast.

Pärandi tutvustamine

Abikogu sorteerimise alaeesmärk oli leitud materjali jagada ka jooksvalt. Paratamatult nii suure materjalihulga peale pidi looma prioriteetide järjekorrad ning Lilly Waltheri pärandiga kaasas olnud teiste autorite tööd jäid ootele. Lisaks tuleb arvestada asjaoluga, et üks inimene ei saa kunagi mõista asjade tegelikku väärtust, kui tegemist pole tema enda uurimisteedega. Seega, kui tekkis mõtteid, kellele võiks materjal huvi pakkuda, sai vastavate spetsialistidega ühendust võetud. Lilly Waltheri uurimisest kõrvale jäänud materjal võib mõne muu uurija jaoks olla hindamatu väärtusega.

18. Kreeka akantus (1904)
Artur Perna
TKM TAA 2031

19. Kaks roosiõit. Eeskujuleht
Tundmatu autor
TKM TAA 1955

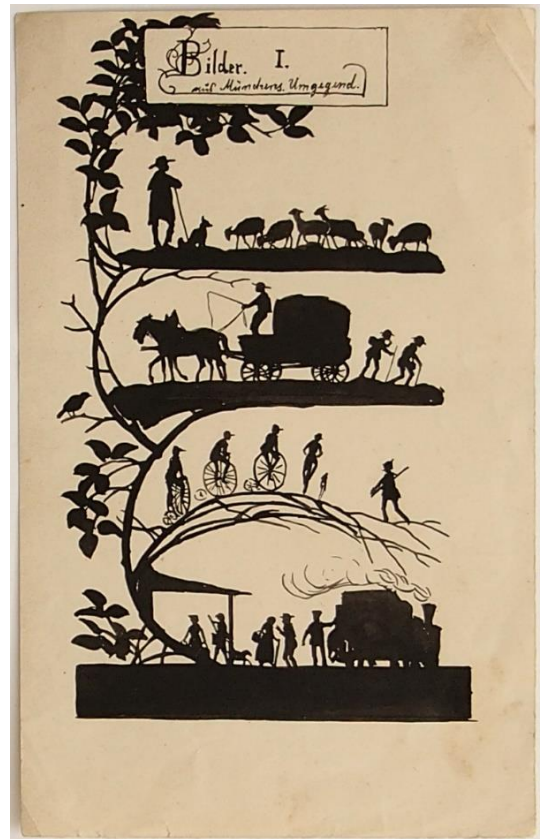
Näiteks sai teatatud Arhitektuurimuuseumile, et pärandi hulgas on arhitekt Artur Perna Riia Polütehnilise Instituudi aegsed arhitektuurijoonistused (ill 18); kunstiajaloolasele Kristiina Tiidebergile, et on olemas sadu eeskujulehtesid, mis kuulusid vanaisa Carl Sigismund Waltherile (ill 19); ning Tartu kunstimuuseumi joonistus- ja graafikakogu hoidjale, et säilinud on ligi sada venna Heinrich Waltheri muinasjuttude illustratsiooni, mis võiksid haakuda tema

⁴⁵ Wallmaster Cleaning Sponge, <https://deffner-johann.de/en/wall-master-cleansing-sponge.html> (vaadatud 27. IV 2022).

⁴⁶ Akapad white soft dry cleaning pad, <https://deffner-johann.de/en/akapad-white-soft-dry-cleaning-pad.html> (vaadatud 27. IV 2022).

järgmise kuraatorprojektiga (ill 20). Väikeste infokildudena läheb Eesti-suuruses väikeriigis informatsioon liikvele ning uurijad oskavad tulla omakorda küsima materjali, mida avalikus andmebaasis veel ei ole. Näiteks käis kuulujuttude peale kunstiajaloolane Reet Pius uurimas arvatavasti Carl Waltheri ja Lilly Waltheri kirikujooniseid.

Samuti võib tekkida ühendusi erinevate muuseumide vahel, ilma et seda osataks kohe märgata. Näiteks Tallinna Linnamuuseumis on Mustpeade vennaskonnale kuulunud maalid, mida Lilly Walther korrastas. Kui neid Lilly Waltheri restaureerimistegevuse uurimise raames vaatamas käisin, läks jutt juhuslikult selle peale, et Lilly Waltheril oli ateljee Tallinnas Lühike jalg 9, tänapäevase nimetusega Neitsitorn. Selgus, et Tallinna Linnamuuseum, kelle haldusesse Neitsitorn kuulub, on andnud pärast värsket renoveerimist välja trükise.⁴⁷ Nende kõige varasem teadmine ateljee kasutamise kohta ulatus aastasse 1904, kui seal tegutses Tarbekunsti Ateljee. Lilly Waltheri arhiivis on postkaardid, mis on talle saadetud juba 1898. aastal sinnasamasse ateljeesse, ning isegi fotod ateljee sisemusest ja vaated Taani kuninga aiast aastast 1900 (ill 21). Neitsitornis renoveeritakse veel üks ruum ning tänu uutele infokildudele tuleb sinna ka arvatavasti ala, mis on pühendatud Lilly Waltherile.⁴⁸ 28. mail 2022 korraldab Tallinna Linnamuuseum Karl

20. Pildid Müncheneri ümbrusest Heinrich Walther TKM TAA 1871

21. Vaade Taani kuninga aiast 1900. aastate alguses. TKM TA 3:4/20.

⁴⁷ T. Pedaru, R. Paju, Neitsitorn kui kunstitempel. Tallinn, Tallinna Linnamuuseum, 2020.

⁴⁸ R. Paju, suuline vestlus autoriga, 6. XII 2021. Märkmed autori valduses.

Burmani 140. sünniaastapäeva puhul konverentsi Neitsitornis, kus kõlab ka minu ettekanne Lilly Waltherist.

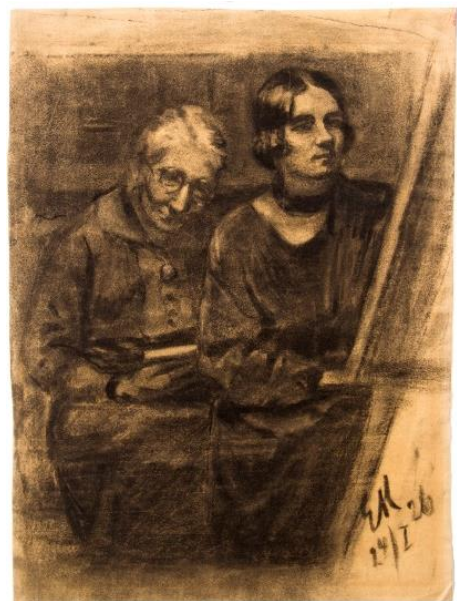
Lilly Waltheri abikogu joonistuste hulgas oli teos „Kaks naisfiguuri“ (ill 22).⁴⁹ Selgus, et see on sama motiiv (Erna ja Lilly koos joonistamas), kuid vähem läbitöötatud variant kui Erna Kreischmanni joonistusel „Autoportree ühes Lilly Waltheri portreega“ (ill 23).⁵⁰ Samuti leidub Waltheri arhiivifotode hulgas Erna Kreischmanni mälestusnäituse fotosid,⁵¹ mis korraldati tema surma puhul ning kus olid väljas tema ja tema lähedasemate sõprade ning teda õpetanud kunstnike tööd. Säilinud on ka Erna kirjutatud argielu kirjeldav kiri Lillyle.⁵² Kõik see viitab kahe kunstniku vahelisele sõprusele ning kuna praegu on avatud ka Eesti Kunstimuuseumis näitus „Erna Kreischmann. Baltisaksa modernisti oma ruum“ (14.12.2021–29.05.2022), siis loome koos näituse kuraatori Mari-Liis Krautmanniga lingi kahe näituse vahel. Tema tuleb Tartusse Lilly Waltheri näituselõpu sümposiumile ettekannet tegema ning mina lähen Kumusse ühele kuraatorituurile vestlema.

Praegune seis

Lilly Waltheri pärandi ja arhiivi korrastamine, kontrollimine ja süstematiseerimine ei ole veel kaugeltki lõppenud, kuigi väga suur töö on tehtud. Põhikogu oli juba varem korras, abikogu selgem osa on tänaseks suures osas üle käidud ning kindlad Lilly Waltheri tööd on digiteeritud, puhastatud, vahepaberid lõigatud ja

22. Kaks naisfiguuri (1926)
Lilly Walther
TKM TAA 1717

23. Autoportree ühes
Lilly Waltheri portreega (1926)
Erna Kreischmann
TKM TR 3275 B 825

⁴⁹ TKM TAA 1717.

⁵⁰ TKM TR 3275 B 825.

⁵¹ TKM TA 3:4/20: Lilly Walther. Fotod, Fotod 73-1-73-5.

⁵² TKM TA 3:4/4, ümbrik 1, lk 1-2.

mappidesse süstematiseeritud. Pärast näituse lõppu ja lõputöö kaitsmist korrastamine jätkub. Eesmärk on tulmeraamatu varasemad sissekandevead MuISis parandada; lõplikult süstematiseerida arvele võtmata abikogu ning tegeleda ka ülejäänud pärandiga, kus on sugulaste, tuttavate jt töid. Plaanis on need samuti digiteerida, süstematiseerida, korrastada ja MuISi kanda. Arvele võetud arhiiv on digiteeritud ja MuISis kättesaadav. Arhiivis olev fotokogu on digiteeritud, kuid vajab kogunumbrite korrigeerimist ning palju on arvele võtmist. Peale selle on alles negatiivid,⁵³ mis vastavad säilinud fotodele, kuid on ka negatiive, millel foto vaste puudub (ill 24). Viimased on plaanis samuti skannida ning digitaalsel kujul fotoks pöörata.

Arvele võtmata arhiivis on palju tööd süstematiseerimisega ja üldse arusaamisega, mis materjaliga on tegu. Kindlasti leidub ka veel kokkupuuteid eri asutuste, uurijate ja kunstiajaloo sündmuste vahel, mille avastamine on veel ees!

24. Negatiiv Lilly Waltheri pärandi hulgas.
TKM TA 3:4/21.

⁵³ TKM TA 3:4/21: Lilly Walther. Negatiivid.

2. LILLY WALTHERI ELULUGU

Lilly Waltheri elu kohta polnud varem põhjalikku ülevaadet. Alguse killud andsid EKABL⁵⁴ ja Vikipeedia ning neli varem avaldatud lühikest artiklit⁵⁵. Ligipääs arhiivimaterjalidele, põhjalik teoste uurimine ja sorteerimine ning eri infokildude kõrvutamise aitas koostada suhteliselt täpse eluloo. Mitmed varem teada olnud daatumid ja eluseigad said kinnitatud või täpsustatud. Oluline oli saada ülevaade kunstniku elu kohta, täpsustamaks nii tema kunstniku- kui restaureerimiskarjääri ning proovida leida põhjused, kuidas ta restaureerimiseni jõudis. Kahjuks on alates I ms ajal Krimmi põgenemisest ja hiljem Eestisse naasmise perioodist tema tegevuse kohta informatsioon märkimisväärselt vähenenud ning vastuseid loodetavatele küsimustele ei saanud. Ei selgunud, kus ta restaureerimist õppis, kuidas ta selleni jõudis või isegi seda, mida ta esimestel Eestisse naasmise aastatel (1925–1934) tegi. Tuleviku perspektiivis on isegi väikesed killud olulised ning need said võimalikult täpselt vastavalt hetketeadmiste näituse kataloogis⁵⁶ fikseeritud. Järgnevalt kirjutatud elulugu on lühendatud versioon kataloogis ilmunud kronoloogiast, et anda magistritöö lugejale ülevaade, millise inimese ja kunstnikuga oli tegemist ning kuidas ta suutis ennast ühe esimese professionaalse restauraatorina Eesti kultuurilukku jäädvustada. Lisaks oli eesmärk korda saada kunstniku Vikipeedia lehekülge⁵⁷, kuna tänapäeval saab iga uurimine alguse siiski sealt. Seega on järgnevatel uurijatel juba palju põhjalikum alusbaas, kust alustada – mis iganes suunas.

1866 11. juulil sündis Caroline Auguste Bertha Walther, kunstnikunimega Lilly Walther (erinevad nimevariandid välja toodud lisas 1) Kaiu karjamõisas.⁵⁸ Waltherite perekond oli baltisaksa päritolu. Lilly vanaisa Carl Sigismund Walther (1783, Dresden – 1866, Kaiu) oli Saksamaalt pärit kunstnik, kes kutsuti Eestisse 1809. aastal koduõpetajaks ning jäi siia pidama (ill 25). Ta abiellus 1812. aastal bürgermeisteri⁵⁹ tütre Juliane

25. Vanaisa Carl Sigismund Walther. TKM TA 3:4/20.

⁵⁴ V. Erm, L. Anupõld, Walther (Valter), Lilly, lk 570.

⁵⁵ I. Ojalo, Lilly Walther.; V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.; Kroonika: Lilly-Caroline-Auguste-Bertha Walther. – Renovatum, anno 1991, pagineerimata.; V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega.

⁵⁶ N. Ambos, Biograafia. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 88–291.

⁵⁷ Lilly Walther, https://et.wikipedia.org/wiki/Lilly_Walther (autori täiendatud 22. III 2022).

⁵⁸ ERA.50.12.2588, lk 21.

⁵⁹ Bürgermeister ehk Raekoja eesistuja Thomas Johann von Dehn (1754–1817).

Elisabeth von Dehniga (1791, Tallinn – 1832, Tallinn) ning asus elama Tallinna, kus ta elatus portreetellimustest ja eratundidest ning tegutses 1815–1850 rüütli- ja toomkooli joonistusõpetajana.⁶⁰ Carl Waltheri looming oli mitmekesine ning on kuulus mitmekülgseks. Ta oli esimene litograafia viljeleja Eestis, lisaks üks olulisemaid altarimaalijaid, portretiste (ill 26) ning transparentide⁶¹ ja koopiade loojaid.⁶²

26. Naine kirja lugemas (1866)
Carl Sigismund Walther
EKM j 3893 M 2535

Lilly Walther sündis mõisavalitsejate perekonda. Isa Johann Theodor Sigismund Walther (1826, Tallinn – 1907, ?) oli agronoom, kes abiellus⁶³ 1858. aasta 30. detsembril eestlanna⁶⁴ Amalie Vilhelmine Freyga (1834, Jõõpre – 18 97, Pärnu). Hiljem elasid vanemad Ingerimaal⁶⁵ Veino mõisas Slantsõ linna lähedal ning seejärel Pihkva oblastis Oudova lähistel Zaudoba mõisas (ill 27). Perekonnas kasvas üheksa last, kellest lisaks Lillyle tegelesid kunstiga veel Hans, Heinrich ja Marie.⁶⁶ Kahe viimase töid leidub samuti Tartu Kunstimuuseumi kogudes.

27. Lilly Waltheri vanemad Johann Theodor Sigismund ja Amalie Vilhelmine Walther Zaudoba mõisas. TKM TA 3:4/20.

⁶⁰ M. Levin, Carl Sigismund Walther. – Eesti kunsti ajalugu 3. Köide (1770–1840). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2017, lk 427–429.

⁶¹ Tähtpäeva või sündmuse puhul ülesriputatav suur lõuendile maalitud kompositsioon.

⁶² M. Levin, Carl Sigismund Walther, lk 429–431.

⁶³ TKM arhiiv, TKM TA 3:4/1: Theodor Walther'i ja Amalie Frey laulatuskutse, kaardid kihla- ja surmateadetega, matuselehed, kalender L. Waltheri sugulaste sünni- ja surmadaatumitega. 1858–1943, lk 1.

⁶⁴ V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega. Sellesse väitesse võiks suhtuda kriitiliselt.

⁶⁵ Ajalooline piirkond Venemaal Peterburi ümbruses ja Leningradi oblasti lääneosas.

⁶⁶ V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega.

1879–1883 Esmase hariduse sai kunstnik Pärnu Linna Kõrgemas Tütarlastekoolis⁶⁷, teadmata põhjustel lõpetas ta kooli alles 1888. aastal eksternina.⁶⁸

1888–1895 Lilly Walther on praegu teadaolevalt esimene Eestist pärit naiskunstnik, kes õppis vabakuulajana⁶⁹ parun Stieglitzi Tehnilise Joonistamise Keskõppeasutuses ehk suupärasemalt Stieglitzi Kunsttööstuskoolis Peterburis.⁷⁰ Stieglitzi kooli pääsemine ei olnud kerge, tavaliselt oli soovijaid kolm-neli korda rohkem kui kohti.⁷¹ Lilly Waltheri erialavalikuks sai portselanimaal. Keskmiselt kulus ettenähtud oskuste omandamiseks kuus kuni seitse aastat. Neile, kes taotlesid joonistusõpetaja kutset, mida Lilly Walther arvatavasti ka tegi, loeti ühe aasta kestel veel joonistamise meetodikat, millele järgnes praktika „joonistusalgete“ koolis.⁷² Kuigi kooli väljastatud tõendil seisab, et Lilly Walther lahkus koolist 1894. aastal ilma kõiki kursusi lõpetamata,⁷³ leidub tema pärandis akvarelle, mis kannavad kooli templit ning on dateeritud 1895. aastaga (ill 28, 29).

28. Natüürmort kannuga (1890)
Lilly Walther
Stieglitzi Kunsttööstuskool
TKM TR 3113 A 199

29. Pindkaunistus (1895)
Lilly Walther
Stieglitzi Kunsttööstuskool
TKM TAA 1408

⁶⁷ Praegune Pärnu Koidula Gümnaasiumi eelkäija.

⁶⁸ V. Erm, L. Anupõld, Walther (Valter), Lilly, lk 570.

⁶⁹ Eesti Kunstimuuseumi arhiiv (edaspidi EKMA), EKMA.110.8.234: Karoline-Auguste-Berta Walter - elulookirjeldus, tõendid ja ära kirjad, asjaajamise kirjavahetus, lk 5.

⁷⁰ T. Nurk, Mõnda Stieglitzi kunsttööstuskoolist. – Tõid kunstiteaduse ja -kriitika alalt 1. Artiklite kogumik. Tallinn: Kunst, 1976, lk 159.

⁷¹ T. Nurk, Eesti kunstiõpilased Stieglitzi Kunsttööstuskoolis. – Tartu Kunstimuuseumi Almanahh 3. Toim V, Erm, V. Hinnov, V. Tiik. Tartu: Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972, lk 37.

⁷² Samas, lk 40–42. „Joonistusalgete“ on termin, mida Nurk kasutab enda artiklis ning arvatavasti tähendab see joonistamise algkursust. Täpsemat selgitust ei ole õnnestunud leida.

⁷³ EKMA.110.8.234, lk 5.

1896–1897 Stieglitzi Kunsttööstuskoolis oli parimatel õpilastel võimalus osa võtta konkurssidest, kus edukamatele määrati välisstipendium.⁷⁴ Lilly Waltheril õnnestus tänu Messmacheri-nimelisele stipendiumile täiendada ennast portselanimaali alal Prantsusmaal Pariisi lähedal Sèvres'i portselanitehas⁷⁵ (Manufacture nationale de Sèvres), mis on tänini Euroopa hinnatumaid portselanivabrikuid (ill 30).⁷⁶ Samal ajaperioodil külastas Lilly Walther praktika kõrvalt ka Pariisi ning Saksamaal Dresdenit ja Münchenit. Kuigi visiidid ei olnud arvatavasti väga pikad, võib loomingu põhjal oletada, et näiteks Pariisis ja Dresdenis võttis ta osa ka mõnest kunstiklassist või ateljeetunnist.⁷⁷

30. Kavand portselantadrikule (ca 1896)
Lilly Walther
Sèvres'i portselanitehas
TKM TAA 1469

1898–1907 Eestisse naastes jätkas Lilly Walther tööd tarbekunstnikuna ning joonistamise ja maalimise eraõpetajana.⁷⁸ Tal õnnestus saada ateljee Tallinnas aadressile Lühike jalg 9, tänase nimetusega Neitsitorn (ill 31). Lilly Walther jätkas portselanimaaliga ja kuna Tallinnas portselanimaalijale vajalik tööstuslik baas puudus, asus ta katsetama ka teiste tarbekunstialadega.⁷⁹

31. Lilly Walther oma ateljees Tallinnas 1900. aastal. TKM TA 3:4/20.

1903–1904 Lilly Walther täiendas ennast 1903. aastal Ants Laikmaa (1866–1942) kahekuulisel kunstikursusel ning 1904. aastal kursusest välja kasvanud ateljeekoolis.⁸⁰ Laikmaa on kirjutanud:

⁷⁴ T. Nurk, Mõnda Stieglitzi kunsttööstuskoolist, lk 163.

⁷⁵ I. Ojalo, Lilly Walther.

⁷⁶ Sèvres Porcelain Manufactory, <https://collection.cooperhewitt.org/people/18043925/bio#ch> (vaadatud 01. XI 2021)

⁷⁷ K. Stahl, Inimene Lilly Waltheri loomingu. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu, Tartu Kunstimuseum, 2022, lk 36.

⁷⁸ ERA.50.12.2588, lk 21.

⁷⁹ V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega.

⁸⁰ Samas.

„Väljakuulutatud kursuse osavõtt oli elav ning ette kindlustanud oli mu ettevõtet 4–5 Tallinna saksa soost maalijannat, kes soovisid mitu korda nädalas korrektoori saada (preilid Walter, Weiss, Luther, Baggohufvud jt).“⁸¹

1904–1907 Lilly Walther asutas koos kohalike baltisaksa naiskunstnike Anna Elisabeth von Maydelli (1861–1944), Marie Magdalena (Magda) Lutheri (1872–1947) ning Bertha Helena Ebba Weissiga (1869–1947) Tarbekunsti Ateljee, mis tegutses algselt Lilly Waltheri ateljees.⁸² Tarbekunsti Ateljee tegutses ligi kümme aastat, kuni 1914. aastani,⁸³ ent Lilly Waltheri roll jäi seal pigem napiks (ill 32).

1907–1912 Keskikka jõudnuna võttis Walther ette viieaastase enesetäiendusreisi Prantsusmaale ja Saksamaale, arendades ennast nii tarbe- kui ka maalikunsti vallas. 1907. aastal oli esimene peatus Berliinis tuntud keraamiku prof. Theo Schmuz-Baudissi (1859–1942) ateljees (ill 33) ning hiljem vanas ajaloolises Brügeli keraamikatehases Jena lähistel.⁸⁴ Edasi liikus ta 1908. aastal Weimaris, kus võttis 1910. aastani kursusi Weimari Kunstiakadeemias. Õpetajad olid Saksa maalikunstnik prof. Fritz Mackensen (1866–1953) ning saksa päritolu Ameerika maalikunstnik Gari Melchers⁸⁵ (1860–1932).

32. Juugendkapi kavand (1904–1907)
Lilly Walther
Tarbekunsti Ateljee
EKM j 63963 G 30643

33. Keraamiline vaas (1807)
Lilly Walther
Berliin
TKM TAA 1552

⁸¹ V. Tiik, Reisimuljeid ja mälestusi Ants Laikmaa sulest. – Kunst nr 1, 1966, lk 24.

⁸² M. Levin, Hääbuv Baltisaksa kunst. – Eesti kunsti ajalugu 5. Köide (1900–1940). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010, lk 69.; R. Loodus, Kunstielu Eesti linnades 1900–1918. Tallinn: ETA Ajaloo Instituut, 1994, lk 22–23.

⁸³ R. Loodus, J. Keevallik, P. Ehasalu, Eesti kunsti ajaraamat 1523–1944. Tallinn: Teaduste akadeemia kirjastus, 2002, lk 89.

⁸⁴ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

⁸⁵ J. Genss, Eesti kunstimaterjale III. Kunstnike leksikon V–Ü. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu, 1949, lk 48.

1908. aastal võttis Walther osa Worpswede maalijaterühma tegevusest F. Mackenseni rajatud kunstnikekolooniaas Bremeni lähistel (ill 34).⁸⁶ 1910. aasta lõpus suundus Walther Prantsusmaale Pariisi, kus ta töötas iseseisvalt kaks aastat.⁸⁷

1912–1916 Pärast Pariisi naasis Lilly Walther taas Eestisse. Siin jätkas ta maalikunstnikuna ja eraõpetajana.⁸⁸ Tarbekunsti, keraamika ning portselanimaaliga ta enam ei tegelenud, vaid pühendus akvarellile ja õlimaalile.

1917–1919 Lilly Walther lahkus sõja eest Krimmi, kus elasid ta õed Julie ja Alma ning vend Roman.⁸⁹ Ta elatas end Krimmis joonistamistundide andmisega,⁹⁰ lisaks sai Lõuna-Krimmi kunstnike ühenduse (вк *Товарищество художников южного Крыма*) liikmeks ning osales kunstinäitustel Jaltas (ill 35).⁹¹

1919–1922 Kunstiajaloolase Virve Hinnovi uuringute põhjal oli Lilly Walther Krimmis 1919. aastani, kuid Lilly Waltheri enda sõnade kohaselt naasis ta Eestisse alles 1922. aastal⁹² ning hilisemalt kirjutas, et isegi alles 1925. aastal.⁹³ Ajavahemikust 1919–1924 pole Tartu Kunstimuuseumis säilinud ei töid ega muid arhiivimaterjale, seega ei ole praegu teada, mida ta tegi või kus ta viibis.

1922–1945 Taas Eestisse naasnuna elas ta põhiliselt Tallinnas. Arvatavasti jätkas Lilly Walther ka õpetamisega. Kunstnik jätkas väikest viisi ka maalimisega (ill 36), kuid näitustel esines pigem vanemate töödega.⁹⁴ Üks põhjuseid, miks maalimine

34. Worpswede maastik (1908)
Lilly Walther
TKM TR 3039 M 539

35. Pargivaade Jaltas (1918)
Lilly Walther
TKM TAA 1320

36. Kevadmaastik (1928)
Lilly Walther
TKM TR 3080 M 545

⁸⁶ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

⁸⁷ ERA.50.12.2588, lk 21.

⁸⁸ Samas.

⁸⁹ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

⁹⁰ ERA.50.12.2588, lk 21.

⁹¹ V. Erm, L. Anupõld, Walther (Valter), Lilly, lk 570.; ERA.50.12.2588, lk 21.

⁹² ERA.50.12.2588, lk 21.

⁹³ ERA.3978.1.189a: Caroline Waltheri isiklikud dokumendid, lk 1.

⁹⁴ E. Vende, Kunstinäitus „Eesti maa ja linn“. – Postimees, 7. IV 1942.

tagaplaanile jäi, oli Waltheri 1925. aastal alanud karjäär maalide restauraatorina.

1939 Lilly Walther ei järgnenud Hitleri kutsele, et naasta Saksamaale, kuna pidas Eestit oma kodumaaks.⁹⁵ Ta olla irooniliselt küsinud: „Mis õnne mul sealt [Saksamaalt] oodata on?“⁹⁶

1945–1946 Eestisse jäämisega osutas Walther Eesti restaureerimis- ja kunstiloole hindamatu teene. Oma viimastel sõjaaegsetel Eestis elatud aastatel aitas ta päästa palju kultuuripärandit, kuni Nõukogude võim 80-aastase Waltheri 15. augustil 1945. aastal Siberisse, täpsemalt Molotovi⁹⁷ oblastisse Tšernuška külla küüditas.⁹⁸

1946 Olles elanud Siberis veidi üle aasta, suri Lilly Caroline Auguste Bertha Walther 8. septembril 1946. aastal. Tema Siberi aastast pole praegu midagi teada, kuid ajaloolane Olev Liivik on välja andmas 1945. aastal küüditatud baltisakslase Georg Heitmanni päevikut, kus on mainitud ka Waltherit. Kahjuks kunstnikku puudutavad päeviku sissekanded on pigem lakoonilised, kuid kirjeldatud on Waltheri viimast päeva: „Waltheril olid eile õhtul tugevad valud. Õde Marta tuli minu juurde ja palus allonali tabletti. – Walther kella kuue ajal kummardas alla poti järele, kaotas tasakaalu ja kukkus kahe voodi vahele maha. Jalad takerdusid teki sisse ja ta ei saanud tõusta. Kässner üritas teda tõsta, aga ei jaksanud. Kutsus appi Taveli, aga ka kahekesi nad midagi ei suutnud teha, nii raske oli vanamamma. Nii ta varsti surigi seal põrandal, täie teadvuse juures. Sepp viis tema asjad enda juurde. Räägitakse, et ta oli kõik oma asjad ära jaotanud lähemate tuttavate vahel. Õhtu eel viidi ta välja „Punanurka“. Homme Tšernuškast saadetakse kirst (90 rbl eest), aga teisipäeval peaksid olema matused.“⁹⁹

⁹⁵ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

⁹⁶ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.

⁹⁷ Tänapäeva Permi oblast.

⁹⁸ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.

⁹⁹ O. Liivik, Surm peab ootama. Siberisse küüditatud eestisakslase Georg Heitmanni päevik aastatest 1945–1947. Tallinn: Argo kirjastus, 2022. (Ilmumas) Liivik võttis ühendust, kuna tema kätte oli sattunud Waltheri kataloog.

2.1. Lilly Walther kunstnikuna

Lilly Waltheri loominguline karjäär on olnud sama kirju kui tema isiksus. Laias laastus saab tema kunstnikutee jagada kolmeks: portselanimaalija, tarbekunstnik ning maalikunstnik. Tegelikuses ei saa konkreetseid ajalisi piire tõmmata, kuna ühelt erialalt teisele liikumine käis aegamööda, kohati paralleelselt ning sujuvalt. Väga palju mõjutasid ja kujundasid tema loometegevust ning arengut õpingud, õppereisid ja enesetäiendused kunstikeskustes. Tal olid teatavad eelised, kuna ta vanaisa oli tuntud maalikunstnik, ta sündis baltisaksa keskklassi ning valdas vabalt nelja keelt – saksa, vene, prantsuse ja eesti – ning suhestus kõigi nimetatud kultuuriruumidega ka professionaalses plaanis. Ta oli vallaline¹⁰⁰ naine ning tal olid soojad pere- ja kogukondlikud suhted, mis aitasid kaasa vabamale liikumisele.¹⁰¹ Peale selle oli tal

37. Stella von Bremen Avanduse mõisas 1906. aastal. TKM TA 3:4/20.

kunstnikuteel, eriti välismaal viibimise ajal moraalseks ja majanduslikuks toeks kunsthuviline aadlidaam Stella Marie Elisabeth Ernstine von Bremen (1862–?), kellega ta kohtus 1905. aastal (ill 37).¹⁰² Waltheri kunsti on seni pigem suhtunud pealiskaudselt kui tüüpilise näitena baltisaksa naiskunstnikust. Voldemar Erm on näiteks kirjutanud: „Tema loomingut ilmestab üldjoontes ehtnaiselik tundlik loodusekäsitlus ja balti saksa mentaliteedile omane pisut ilutsev maitsesuund.“¹⁰³

Stieglitzi Kunsttööstuskoolis õppides 1888–1895. aastatel oli tal lai õppekava, mis koosnes üldhariduslikest ja kunstiainetest. Stieglitzi kooli ning õppekavade kohta on Tiina Nurk välja andnud põhjalikke artikleid¹⁰⁴ ning nende ja säilinud loomingu põhjal on võimalik oletada, mis tunde Lilly Walther seal vabakuulajana võis võtta. Säilinud on ka 1916. aastal välja antud tõend, mis kinnitab Waltheri õpinguid ning kus on välja toodud ka klassid, mida ta lõpetas ja mis jäid

¹⁰⁰ TKM TA 3:4/2: Lilly Waltheri konto-, aadress- ja märkmeraamatud, tarbekauba ostuavaldused, laululehed, kontserdi- ja teatrikavad jm, lk 12.

¹⁰¹ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 14.

¹⁰² V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega.

¹⁰³ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.

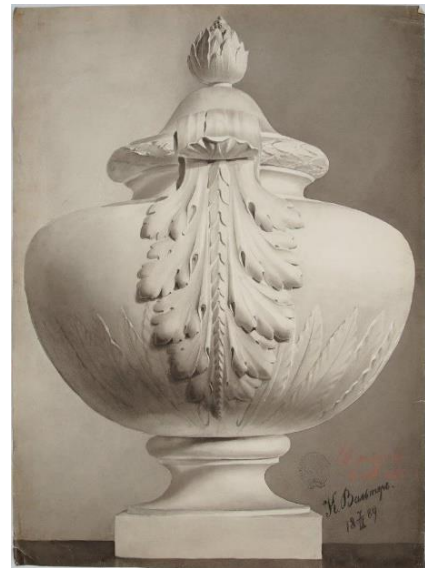
¹⁰⁴ T. Nurk, Eesti kunstiõpilased Stieglitzi Kunsttööstuskoolis, lk 36–44.; T. Nurk, Mõnda Stieglitzi kunsttööstuskoolist, lk 158–166.

pooleli. Kuid loomingu põhjal on näha, et neid aineid oli tegelikkuses rohkem. Lõpetatud klassidest oli mainitud kipsornamentide, -vaaside (ill 38) ja -peade joonistamine, akvarelli ja tindipesu¹⁰⁵ joonistus; joonestamine ning modelleerimine.¹⁰⁶ Kahjuks ei ole loomingu hulgas säilinud kipspeade, tindipesu, joonestamise ega modelleerimise näiteid. Lisaks oli tõendis kirjas, et 1894. aastal oma vabal tahtel lahkudes oli tal pooleli kipsfiguuride joonistamine, õlivärvidega maalimine, kompositsiooniõpetus ning portselani maalimine.¹⁰⁷ Säilinud on kompositsiooni ja portselanimaalimise kavandeid, kuid mitte õlimaali näiteid. Üllatuslikult on töid pinnakaunistustest, mis on tehtud 1895. aastal ning mille peal on ka kooli templid.

Üldhariduslikud ained olid usuõpetus, kirjanduslugu, ajalugu, kunstiajalugu ja geomeetria, viimasega koos ka varju- ja perspektiiviõpetus. Võõrkeeltest õpetati prantsuse ja saksa keelt. Peale selle olid veel arhitektuurstiilide ja ornamendikursused, mille puhul on ka Waltheri loomingu säilinud, kuid mida pole tõendis mainitud.

Kunstiained jagunesid kahte rühma: üld- ja eriained. Üldkunstiained, mis olid kohustuslikud kõigile, põhinesid peamiselt eeskujude järgi joonistamisel. Õppekava algas kipsornamentidest, millele järgnesid kipskapiteelid ja -vaasid ning lõpuks kipspead ja -figuurid. Teinud läbi üldkunstiainete kursuse, valis õpilane endale eriala. Lilly Waltheri valikuks sai portselanimaal. Üld- ja erialainetele järgnes kohustuslik kompositsiooniõpetus. Seal tuli

eelnenud õppe käigus omandatud hakata kasutama mitmesuguste esemete loomiseks ja kaunistamiseks (ill 39).¹⁰⁸ Lilly Waltheri pärandis leidub erandlikult palju Stieglitzi kooliaegseid töid, mis enamasti on akvarellid/temperad ja joonistused ning kus leidub eelnimetatud klassides

38. Kipsvaas (1889)
Lilly Walther
Stieglitzi Kunsttööstuskool
TKM TAA 1335

39. Raamatu kujundus originaali järgi (1890)
Lilly Walther
Stieglitzi Kunsttööstuskool
TKM TAA 1354

¹⁰⁵ Ingl *Ink wash*, mis on Jaapani tušimaali tehnika.

¹⁰⁶ EKMA.110.8.234, lk 5.

¹⁰⁷ Samas.

¹⁰⁸ T. Nurk, Eesti kunstiõpilased Stieglitzi Kunsttööstuskoolis, lk 39–41.

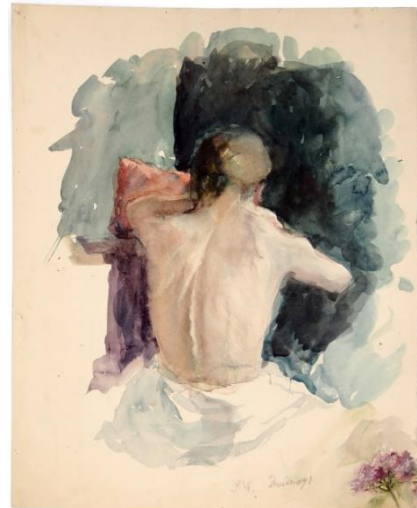
tehtuid koolitöid. Teosed on enamasti kahes suuruses, ca 45 × 35 ja 65 × 45 cm, ning neid iseloomustab detailirohkus ja kannatlikkus.

Prantsusmaal Sèvres'i portselanitehase ajast (1896–1897) on säilinud palju etüüde ja kavandeid portselantaldrikutele, samuti joonistusi (ill 40) ja skitse ning augustatud kalkasid, mille abil kanti jooniseid paberilt objektile. Lisaks külastas Lilly Walther praktika kõrvalt lühiajaliselt ka Pariisi, Dresdenit ja Münchenit.

Loomingu põhjal võib oletada, et ta võttis osa ka mõnest kunstiklassist, kus oli võimalik elava modelli järgi joonistada ja maalida.¹⁰⁹ Kunstiajaloolane Kai Stahl spekulereib, et näiteks võisid need olla Académie Colarossi või Académie Julian. Õpilastel oli seal võimalus vabalt liikuda, lisaks olid need aktiklassid avatud ka naistele ja neil oli võimalus saada samaväärne koolitus meestega. Samuti on võimalus, et Dresdenis käis ta Dresdeni Kunstiakadeemias Austria maalikunstniku Anton Josef Pepino (1863–1921) juhendamisel inimese kujutamist harjutamas (ill 41). Ühele akvarellile on alla kirjutatud, et modelliks on olnud Pepino, ning Dresdeni-aegsetel töödel on märgata, et ta maalis ja toonitas tausta veidi teistmoodi kui varasematel ja hilisematel töödel: „Nimelt tungib neil töödel esile taustavärvi kahvatumine paberi servadeni jõudmata, mistõttu need jäävad värviga katmata ja puhtaks“ – see on omane ka Pepino enda loomingule.¹¹⁰

40. Portselanimaali kavand (ca 1896)
Lilly Walther
Sèvres'i portselanitehas
TKM TAA 1604

41. Istuv modell (1897)
Lilly Walther
Dresden
TKM TAA 1480

Pariisist sai alguse ka Waltheri loomingus aeg-ajalt esile kerkiv huvi Jaapani kunsti esteetika vastu, millele pöörab tähelepanu kunstiajaloolane Bart Pushaw. Näiteks teoses „Etüüd lindudega“ (ill 42)¹¹¹ on märgata pintslikasutuse erinevat tehnilist lähenemist ning teosel

¹⁰⁹ N. Ambos, Biograafia, lk 136.

¹¹⁰ K. Stahl, Inimene Lilly Waltheri loomingus, lk 38.

¹¹¹ TKM TAA 1475

kujutatud väikest laternat, mis viitavad Jaapani esteetilistele ideedele.¹¹² Hiljem viitavad huvi selle kultuuri vastu monokroomsed teosed (ill 43), millel on väga õrnad nüansid ning mille tegemine nõuab kannatlikkust ja oskusi.¹¹³

1898. aastal Tallinna naastes jätkas ta portselanimaalimisega ning alustas katsetamist teiste tarbekunstialadega, kuna Eestis vajalik tööstuslik baas portselanile puudus.¹¹⁴ 1900. aasta mais kirjutas ta vennale, et tööd on palju ning see on hästi maksustatud, kuid igav, ega jõua ära oodata, et saaks linnast välja segamatult loodusetüüde tegema.¹¹⁵ Looduses olemine ja selle kujutamine oli tema kunstnikutee oluline ja katkematu osa, isegi kui ta põhiline fookus ja elatusallikas oli portselanimaalimine või tarbekunst ning õpetamine. Ta joonistas ja maalis nii lilli, taimi, mere- ja loodusvaateid kui ka hooneid keset loodust. Selle kohta on Pushaw kirjutanud: „Juba haridustee hakul, 1880ndate lõpul ja 1890ndate alguses, ilmusid Waltheri loomingusse portselanmaali eskiisidena

stiliseeritud õied: moonid, roosid, krüsanteemid, astrid ja maasikad. Nende taimede järgi on nime saanud ka mitmed tema kunsteosed, kus haprad kroonlehed, lõhnavad õied ja looklevad väädid transformeeruvad dekoratiivmotiivideks. Mõnede jaoks võivad Waltheri ornamentaalsed botaanilised kujutised ning tema varasemate tööde korduvad lillemustrid näida pigem mehaanilise kui loomingulise avaldusena. Tegelikult oli just tema püsiv pühendumine lillemaaližanrile põhjuseks, miks ta uuris selle rikkalike ja tähendusrohkeid võimalusi esteetiliseks eneseväljenduseks.“¹¹⁶

42. Etüüd lindudega (1897)
Lilly Walther
TKM TAA 1475

43. Kavand astritega (1900)
Lilly Walther
TKM TAA 1496

¹¹² B. Pushaw, Üleilmne lähenemine. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 60–62.

¹¹³ B. Pushaw, Üleilmne lähenemine, lk 62.

¹¹⁴ V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega.

¹¹⁵ TKM TA 3:4/9: L. Waltheri postkaardid (lühikirjad) Adolf, Heinrich ja Marie Waltherile jt. 1897–1932, lk 2.

¹¹⁶ B. Pushaw, Üleilmne lähenemine, lk 58.

Tänu 1905. aastal tekkinud tutvusele Stella von Bremeniga oli tal võimalus peatuda Bremenite perekonna residentsis, Avanduse mõisas Simuna kihelkonnas ning Harjumaal Kaldaotsal asuvas suvemõisas Solitude. Kunstnikul oli võimalus seal vajadusel pikemalt olla ning looduses maalida.¹¹⁷ Üks üllatavamaid ja intrigeerivamaid žanre, mis sellest ajast on säilinud, on fotod. Lilly Waltheri fotokogu koosneb umbes 500 fotost ning enamik nendest on tehtud Kaldaotsal või Avandusel. Võiks spekuloida, et tänu Stellale oli tal võimalus fotografeerida ning kasutada pildistamist kui ühte võtet oma loominguliste kompositsioonide otsingul. Palju on fotosid loodusest, põldudest ning puudest. Samuti on katsetatud erinevate särituste ning toonimisega samast negatiivist (ill 44). Kuigi osa negatiive on ka säilinud, ei saa lõplikult paika panna, kas üks või teine foto on Waltheri pildistatud või mitte. Sarnase fotopaberi ja ilmutamisstiiliga fotodelt võime kujutatavana näha ka Waltherit ennast. Seega võiks oletada, et fotoaparaat rändas käest kätte. Arvatavasti oli kaamera omanik Stella, kes oli ise samuti fotografeerimise huviline, ning lasi seda kasutada ka Lillyl.

Eestisse naastes tekkis aina enam tema loomingusse ka portreekunsti. Talle pakkusid huvi erinevad karakterid ning lisaks oli Waltheris, nagu ka tol hetkel teistes baltisaksa kunstnikes 19. sajandi alguses, tärganud huvi nii kohaliku maarahva kultuuri kui ka portreeteritu sotsiaalse „teisesuse“

44. Metsatukk Kaldaotsal. Erineva särituse ja toonimisega fotod samast negatiivist. TKM TA 3:4/20.

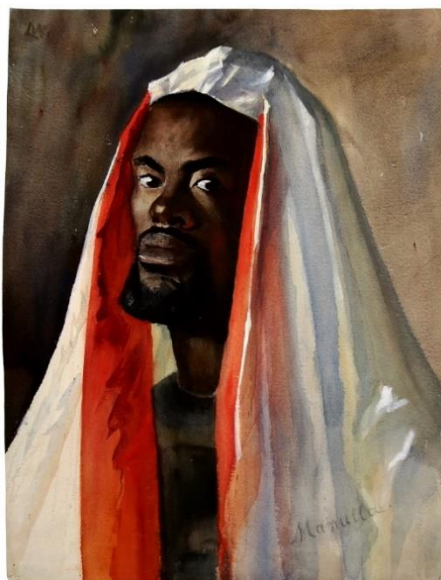
45. Naise portree (tanuga) (1900)
Lilly Walther
TKM TR 3058 A 217

¹¹⁷ N. Ambos, Biograafia, lk 190.

kujutamise vastu.¹¹⁸ Näiteks võib tuua tema loomingus „Naise portree (tanuga)“ (ill 45)¹¹⁹ ning peaaegu groteskse vanema naise portree „Naise pea“ (ill 46).¹²⁰ Selle kohta on Voldemar Erm öelnud: „Baltisaksa kunstnikega ei ole meil tavaliselt südamlikku vahekorda, sest enamikus on nad vaadanud „maarahvale“ ja selle kultuurile üleõla. Eelarvamustest vabana on eesti kunstnikega kontakti otsinud ja leidnud Lilly Walther, kelle sünnist möödus eile 100 aastat.“¹²¹ Lisaks oli Waltheril võimalus Ants Laikmaa ateljeekoolis, kus Laikmaal oli keeruline saada elavaid modelle poseerima, portreeterida vanureid, keda vanameister värvas ka vaestemajast, ning ka näiteks Aafrika päritolu abessiinlast (ill 47).¹²² Laikmaa ateljees osalemine näitab, et isegi Eestis olles ei jätnud Lilly Walther kasutamata kodumaiseid võimalusi enesearendamiseks.¹²³ Seda enam, et näiteks Laikmaa puhul oli tegemist eakaaslasega ning Walther, olles õppinud ühes nimekaimas õppeasutuses, andis ka ise joonistamistunde Eestis. Pushaw on tõstatanud küsimuse: „[---] miks maalis ta 1903. aastal Etioopiast pärit meest ruumis, kus baltisaksa parunessid olid õlg õla kõrval eesti soost töölisklassi noormeestega. Sedasorti sotsiaalse ja loomingulise keskkonna progressiivset olemust, milles Walther 20. sajandi algul viibis, on võimatu üle hinnata. Kuna ta oli privilegeeritud kõrgklassi kuuluv baltisaksa naine, on tema selleaegsete poliitiliste vaadete kohta kerge omada eelarvamusi.“¹²⁴

46. Naise pea (1900)
Lilly Walther
TKM TR 3270 B 820

47. Manulla (1903)
Lilly Walther
TKM TAA 1505

¹¹⁸ K. Stahl, Inimene Lilly Waltheri loomingus, lk 40–42.

¹¹⁹ TKM TR 3058 A 217.

¹²⁰ TKM TR 3270 B820.

¹²¹ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.

¹²² K. Stahl, Inimene Lilly Waltheri loomingus, lk 42; „Manulla“ (1903) TKM TAA 1505.

¹²³ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil, lk 14.

¹²⁴ B. Pushaw, Üleilmne lähenemine, lk 58.

1904. aastal alustas tegevust Tarbekunsti Ateljee. Nelja baltisaksa naiskunstniku, Anna Elisabeth von Maydelli, Marie Madalena Lutheri, Bertha Helena Ebba Weissi ja Lilly Waltheri eesmärk oli arendada kodumaist kunstikäsitööd, pakkudes nii originaalkavandeid eri tarbekunstitehnikatele kui ka järelevalvet käsitöömeistrite teostusele. Nende tegevus käivitus hoogsalt ja laiaulatuslikult. Kavandeid võis tellida pea kõigile tarbekunstialadele, nagu klaasikunst, nahplastika, tikkimine, raamatugraafika, eksliibrised, plakatid, keraamika, puu- ja sepatöö jms. Lisaks korraldasid nad ise näitusi ning osalesid teiste korraldatud näitustel.¹²⁵ Walther osales ka kujundustöodes, näiteks 1905. aastal oli ta üks, kes aitas Kluge & Ströhmi raamatukaupluse ruume kunstisalongiks ümber kujundada.¹²⁶

48. Lilly Waltheri esimene isikunäitus 1906. aastal. TKM TA 3:4/20.

1906. aastal toimus Lilly Waltheri ateljees tema esimene isikunäitus. Väljapanek oli mitmekesine ning näitas tema laiaulatuslikke huvisid ja oskusi. Eksponeeritud olid akvarellid, õlimaalid, keraamika, nahatööd, tekstiilesemed, maalitud portselannõud ning aplikatsioonitehnikas tehtud esemed (ill 48).¹²⁷

49. Kohvikus (ca 1910)
Lilly Walther
TKM TAA 1674

1907. aastal võttis ta ette viieaastase enesetäiendusreiisi Prantsusmaale ja Saksamaale, arendades ennast nii tarbe- kui ka maalikunsti vallas. Sellest reisist on säilinud hulgaliselt aktijoonistusi ning visandivihikutesse tehtud skitse, mis on pigem erandlikud tema teistel loomeperioodidel. Säilinud on impressionistlikumas kujutamislaadis stseene ja visandlikke portreid (ill 49). Kivimaa on öelnud: „Moodsad daamid kübaratega, meeste seltskond kohvikus, raamatut lugevad naised toovad tema loomingusse tavapärasest

¹²⁵ R. Loodus, Kunstielu Eesti linnades 1900–1918, lk 22–23.

¹²⁶ R. Loodus, Kunstielust Eestis aastail 1918–1944. Tallinn: Teaduste akadeemia kirjastus, 1999, lk 91.

¹²⁷ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

veidi teistsuguseid kujutisi. Siin torkab silma, kuidas kunstnik saab inspiratsiooni moodsa kunsti lemmiktemadest: linnaelust ja meelelahutuspaikadest, mida tema varasema perioodi visanditel-joonistustel ei näe.¹²⁸

Algselt peatus ta Berliinis ja Bürgeli keraamikatehases Jena lähistel.¹²⁹ Edasi liikus 1908. aastal Weimaris, kus võttis 1910. aastani kursusi Weimari Suurhertsogi Saksi Kunstikoolis,¹³⁰ sealt säilinud loomingu hulgas on hulgaliselt söega tehtud portreid ning aktijoonistusi. Ühe erandliku portree kohta on Stahl öelnud: „Portreede hulgas äratub tähelepanu kunstniku kohta portreežanris haruldane 1909. aastal õlivärvidega maalitud rinnapilt „Naise portree“ (ill 50).¹³¹ Portree on maalitud vägagi elavalt ja kindlate ekspressiivsete pintsli tõmmetega. Kuigi värvigamma sel pildil on impressionistlikult hele, on portreeteritu oivaliselt kujutatud näoilme raskemeelne ja kibe.“¹³²

1908. aastal võttis Walther osa Worpswede maalijaterühma tegevusest F. Mackenseni rajatud kunstnikekoloonias Bremeni lähistel.¹³³ Sealt on säilinud väikesemõõdulised õlimaalid ümbritsevast kaunist maastikust, mille tõttu kunstnikud sinna ka koondusid.¹³⁴ Looduskeskkond oli äärmiselt köitev:

madal maa, rabade-soode kiduravõitu loodus ning eriline valgus ja kõrge taevast, mis on kunstnikke tihti enda poole tõmmanud (ill 51).¹³⁵ Walther kogus seal välja antud postkaarte,

50. Naise portree (1909)
Lilly Walther
TKM TR 3045 M 540

51. Viljapõld Worpswedes (1908)
Lilly Walther
TKM TAA 1553

¹²⁸ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil, lk 28.

¹²⁹ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

¹³⁰ J. Genss, Eesti kunstimaterjale III, lk 48.

¹³¹ TKM TR 3045 M 540.

¹³² K. Stahl, Inimene Lilly Waltheri loomingu, lk 50.

¹³³ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

¹³⁴ N. Ambos, Biograafia, lk 224.

¹³⁵ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil, lk 20.

kus oli reprodutseeritud seal tegutsenud kunstnike loomingut. Võrreldes neid Waltheri enda töödega on tunda teiste kunstnike mõjutusi, nagu näiteks Otto Modersohn (1865–1943), Richard Hartmann (1868–1931) ja Emmy Meyer (1866–1940).¹³⁶

52. Park õitsvate puudega (1911)

Lilly Walther

EKM j 38245 M 6330

Järgmine sihtkoht oli 1910. aastal Pariis, kus ta töötas iseseisvalt kaks aastat.¹³⁷ Tartu Kunstimuuseumil on sellest perioodist ainult üksikud visandid ning poolikud tööd. See võib viidata asjaolule, et seal tehtud

tööd müüs ta ka kohe maha. Ainus sellest perioodist säilinud maal on impressionistlikus laadis „Park õitsvate puudega“ (ill 52)¹³⁸, mis asub Eesti Kunstimuuseumi kogus. Kivimaa kirjeldab seda teost ja Prantsusmaa mõju Waltherile järgnevalt: „Selles teoses tulevad selgelt esile Prantsuse impressionistliku kunsti mõjud: toonid on heledad, kunstnik annab edasi valgusefekte ja õhu värelemist, pehmed pintslilöögid on hästi nähtavad ja tekitavad mulje õhu liikumisest. Impressionismi mõjudele viitab ka maali ülesehituslik lahendus, mis kordab impressionistide armastatud vaba ja asümmeetrilist kompositsiooni.“¹³⁹ Teadaolevalt ei olnud tal Pariisis kontakte seal elanud eestlastega ega ei käinud ka täiendamas ennast mõnes vabaakadeemias. Kuid arhiivis välja tulnud leidude põhjal võib väita, et ta tundis huvi Prantsuse moodsa kunsti vastu, näiteks on 1911. aastast säilinud palvekiri¹⁴⁰ sooviga näha Paul Cézanne'i teoseid ühes erakogus.¹⁴¹

1912. aastal Eestisse naastes jätkas ta maalikunstniku ja eraõpetajana.¹⁴² Samal aastal korraldas ta isikunäituse Tallinna Kanuti Gildi saalis (05.12.–20.12.1912). Näitusel olid eksponeeritud peamiselt lillemaalid ja visandid ning mõningad näited Bürgelis loodud talunõudest. Näituse

¹³⁶ TKM TA 3:4/19: Lilly Walther. Postkaardid.

¹³⁷ ERA.50.12.2588, lk 21.

¹³⁸ EKM j 38245 M 6330.

¹³⁹ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil, lk 24.

¹⁴⁰ TKM TA 3:4/3: Kirjad ja reklaamlehed seoses Lilly Waltheri enesetäiendamise ja Pariisis ja Saksamaal, lk 9.

¹⁴¹ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil, lk 22.

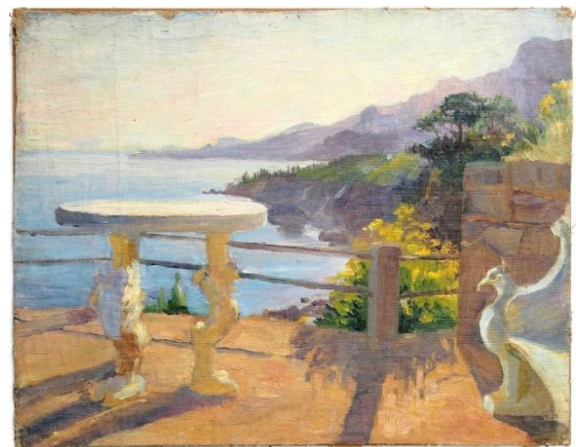
¹⁴² Samas.

arvustuses nenditi: „Lilly Walther on jäänud lillesõbraks ja tema tugevuseks on rohkem kui kunagi varem lillemaal. [---] Lilly Walther on maailmakuulsas Bürgeli linnas Jena lähedal talukeraamika tehnikaid õppinud, mida seal suure saladusena põlvest põlve edasi antakse. Mis ta seal oma usina tööga omanäoliste talunõudega on omandanud ja üles korjanud, selle on ta ka oma vaatamist väärt näitusele toonud.“¹⁴³ Üldiselt hakkas kunstnik sellel perioodil eemalduma tarbekunstist, keraamikast ning portselanimaalimisest.¹⁴⁴ Ta pühendus pigem akvarellile ja õlimaalile ning loomingus oli olulisel kohal Eestimaa maastike ja talle oluliste paikade kujutamine, mida võib pidada ka baltisaksa *Heimatkunst*'i näideteks (ill 53).¹⁴⁵

53. Jõemaastik (1915)
Lilly Walther
TKM TR 3060 M 541

Juba 1917. aastal lahkus ta taas Eestist, kuid seekord sõjaolukorra tõttu. Peatuskohaks sai Krimm, kus elasid kaks õde ja vend. Lilly elas uude keskkonda kiirelt sisse – ta andis seal joonistamistunde, sai kunstnike ühenduse liikmeks ning osales kunstinäitustel.¹⁴⁶ Krimmi perioodist on säilinud väikseformaadilised

54. Krimmi vaade (1918)
Lilly Walther
TKM TAA 1309

õlimaali etüüdid maastiku- ja merevaadetega (ill 54). Voldemar Erm on neid kommenteerinud järgnevalt: „Nendes maalides kajastub siiralt kunstniku elurõõmus iseloom, tema optimism, mis laskis isegi sõjapäevade kitsikust taluda huumoriga.“¹⁴⁷

1922. aastal naasis Walther Eestisse. Ta jätkas vaikselt maalimisega, kuid näitustel esines pigem vanemate töödega.¹⁴⁸ Selle perioodi töödest on säilinud üksikud õlimaalid maastikest

¹⁴³ A. B., Lilly Walther Ausstellung (Canuti Gilde). – Revalsche Zeitung, 8. XII 1912.

¹⁴⁴ N. Ambos, Biograafia, lk 242.

¹⁴⁵ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil, lk 22.

¹⁴⁶ N. Ambos, Biograafia, lk 252.

¹⁴⁷ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.

¹⁴⁸ E. Vende, Kunstinäitus „Eesti maa ja linn“.

ning linnavaated Tallinna kirikutornidega (ill 55). Üks põhjuseid, miks maalimine tagaplaanile jäi, oli Waltheri 1925. aastal alanud karjäär maalide restauraatorina,¹⁴⁹ millele keskendub järgmine peatükk.

Lilly Waltherit iseloomustavad kohati 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi esimese poole eesti, baltisaksa, soome ja soomerootsi naiskunstnike kujunemisloo mustrid, milleks on näiteks kokkukuuluvustunne teiste naiskunstnikega, sageli vallalise staatus, palgateenimine kunstiõpetajana ning pühendumine tarbekunstile ja käsitööle, mida peeti traditsiooniliselt

„naiste alaks“. Samas iseloomustavad teda ka loometee ja professionaalse eluga kaasas käivad ja ambitsioonikad erialased püüdlused, mille

55. Vaade aknast Kaarli kirikule (1926)
Lilly Walther
TKM TAA 1323

realiseerimise tegi võimalikuks ta privilegeeritud kultuurilis-hariduslik taust ning rahaline kindlustatus.¹⁵⁰ Kuigi tema looming on paratamatult ajastule kohaselt veidi lihtsakoelisem ning ilma suuremate probleemipüstitusteta ning kriitikameeleta, ei saa alahinnata tema edasipürgivust ning võimet kunstimaailmas naiskunstnikuna hakkama saada. Voldemar Erm on Waltheri loomingut kokku võtnud: „L. Waltheri pärand kõneleb tundliku hingega ja erksa vaimuga kunstnikust, kelle püüdluseks oli tuua ilu ja rõõmu kaasinimeste kodudesse.“¹⁵¹

¹⁴⁹ N. Ambos, Biograafia, lk 262.

¹⁵⁰ K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil, lk 30.

¹⁵¹ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.

2.2. Lilly Walther restauraatorina

Lilly Waltheri uurimise, näituse ja kataloogi välja andmise protsessi käigus valmis kataloogi ülevaatlik artikkel¹⁵² tema restaureerimise karjääri kohta. Sealne artikkel on selles magistritöö peatükis välja toodud kohandatud sissejuhatus ja kokkuvõttega ning väikeste muudatuste ja täpsustustega, mis pärast näituse avamist ning edasist uurimist on selgunud. Lisaks on lisades (lisa 5) välja toodud praegu teadaolev võimalikult täpne illustreeritud nimekiri töödest, mis ta restaureeris.

Lilly Walther pööras oma elus taas uue lehekülje 1925. aastal, napilt enne kuuekümnenda aastaseks saamist, ja hakkas tegelema maalide ning puitpolükroomia restaureerimisega. Tema poolt restaureeritud tööde täpne arv ei ole teada, kuid see võiks ulatuda enam kui 300 maali ning kümnekonna polükroomse puitskulptuuri kanti.¹⁵³ Selles peatükis keskendun näidetele, mille puhul on olemas kindlad tõendid Waltheri osalusest. Olulisimad allikad on sealjuures Lilly Waltheri enda kirjutatud neli väikest kokkuvõtet oma restaureerimise karjääri kohta (lisa 4), mis on kirjutatud aastatel 1942–1945, iga aastaga objektide nimekiri veidi täpsustub. Kuid tekib ka lahkkelisid, näiteks sellega, kas ta alustas seda teekonda 1925. või 1926. aastal. Lisaks olid allikad Tartu Kunstimuseumi restaureerimispäevik¹⁵⁴, kuhu kanti sisse objektid, mis läksid restaureerimisse; üldsõnalised Tartu Kunstimuseumi igapäeva puudutavad aruanded ja kirjavahetused aastatel 1943–1946 ning TKMi ja EKMi kogumike mälestusartiklid II maailmasõja ning muuseumielu kohta Voldemar Ermilt (1905–1994),¹⁵⁵ Virve Hinnovilt (1915–2006)¹⁵⁶ ja Lehti Viirojalt (1922–2006)¹⁵⁷. Ainukene säilinud dokumentatsioon Lilly Waltheri restaureerimistööde kohta on Niguliste kiriku Kannatusaltari korrastamisest¹⁵⁸ ning viited temale Mustpeade vennaskonna maalide restaureerimise osas on C. von Stempeli 1935. aasta raamatus.¹⁵⁹

¹⁵² N. Ambos, Kunstnik-restauraator Lilly Walther. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuseum, 2022, lk 68–87.

¹⁵³ ERA.3978.1.189a: Caroline Waltheri isiklikud dokumendid, lk 3.

¹⁵⁴ Tartu Kunstimuseumi restauratsioonitööde päevik. I. (=RP). Alustatud 1. märtsil 1943. a. – Lõpetatud aprill 1980, lk 4–10.

¹⁵⁵ V. Erm, Tartu Kunstimuseumi raske aasta. – TKM Kogude teatmik. Toim V. Tiik. Tartu, Eesti NSV Kultuuriministeerium. Tartu Riiklik Kunstimuseum, 1988, lk 104–114.; V. Erm, Tartu Kunstimuseumi hukk ja taassünd..., lk 19–81.

¹⁵⁶ V. Hinnov, Tartu Kunstimuseumi Väätša-aastad 1944–1946, lk 115–121.

¹⁵⁷ L. Viiroja, Eesti Kunstimuseum 1944. sügisest 1950. aasta kevadeni. – RKM Kogude teatmik (Artiklid 1989). Tallinn, Eesti Kunstimuseum, 1991, lk 15–27.

¹⁵⁸ ERA.1108.5.869: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsusvarade restaureerimise, ümberehitamise ja kaitse alla võtmise asjus (05.11.1936–30.04.1938): Niguliste kiriku läänepoolse osa restaureerimine, lk 48–63.

¹⁵⁹ C. von Stempel, Die Porträtsammlung im Schwarzenhäufterhause. Reval. 1935, lk 1–2.

Enne uuringute alustamist oli lootus, et Lilly Waltheri pärandi hulgast tuleb välja materjali, mis annaks täpsemat informatsiooni tema restaureerimistööde kohta. Kahjuks tuli välja ainult üks krüptiline märkmik, kirjad seoses Roseni epitaafi ja J. F. A. Darbesi maali atribueerimisega¹⁶⁰ ning mõningad üksikud fotod ilma märkmeteta, mille puhul võiks eeldada, et need olid töös olnud objektid.¹⁶¹ Märkmik on väga märksõnaline ning raskesti dešifreeritav, seal on märgitud eri kunstnikke, daatumeid, mõningad objekte ja kontakte. Kõik seal märgitud kunstnikud ja/või objektid ei ole kindlasti seotud ainult restaureerimistöödega, vaid Lilly Waltheri huvidega laiemalt. Kahjuks restaureerimisega seotud sissekandeid seal ei ole, kuid on näiteks poolik kalaliimi retsept. Fotode hulgas oli ülesvõtteid tundmatutest maalidest enne restaureerimist, Niguliste kiriku Kannatusaltarist ja kahest epitaafist ning mõned maalid ja maalide reproduktsioonid, mis võisid olla restaureeritavad objektid või talle huvi pakkuvad teosed.

Üks põhjus, miks võib olla nii vähe säilinud materjali restaureerimise kohta, on see, et Ilmar Ojalo, kes võttis üle Lilly Waltheri ateljee koos seal olevate asjadega, võis restaureerimist puudutavad päevikud ja materjali jätta endale õppematerjaliks. Waltheri 1945. aastal küüditamise ajal ei olnud Ojalo restaureerimise alal veel põhjalikku haridust saanud.¹⁶² 1951. aastal Ojalo arreteeriti, kuna ta joonistas Saksa okupatsiooni aegsetele ajalehtedele karikatuure, säilitas nõukogudevastast kirjandust ning kuulus Helsingis Eesti Seltsi. Vangistusest vabanes ta alles 1955. aastal.¹⁶³ Vangistuse ajal nõukogude võimud tühjendasid tema ateljee,¹⁶⁴ mille käigus läks kaduma Ojalo enda isiklikke asju ja pärandit, ning nende asjade hulgas võis olla ka veel Lilly Waltheri materjali.

Pole teada, kuidas Lilly Walther restaureerimiseni jõudis – kas käis kuskil õppimas või alustas iseseisvalt ja omandas oskused jooksvalt, töö käigus –, kuid 20. sajandi esimesel poolel olid peamiselt just kunstnikud need, kellele Eestis üldse avanes võimalus kunstiväärtuste restaureerimisega tegeleda. 1920. aastatel hakkasid muuseumid aina rohkem tähelepanu pöörama maalide korrastamisele. Restaureerimise koolitamine suunas astuti samme, kuid täpsemad andmed selle kohta puuduvad. Restaureerimistöödele rakendati enamasti kunstnikke,

¹⁶⁰ TKM TA 3:4/5: Museum der Hansestadt Lübeck kirjad Elisabeth von Rosenile seoses Boguslav von Roseni epitaafi atribueerimisega ja Lilly Waltheri märkmed kunstnik Hans v. Hemseni jt kohta.

¹⁶¹ TKM TA 3:4/5.; TKM TA 3:4/20: Lilly Walther. Fotod.

¹⁶² Ojalo õppis aastatel 1936–1939 Soome Kunstiühingu kunstikoolis Helsingis. Seal oli tema õpetaja Johannes Gebhard (1894–1976), kes õpetas maalimaterjale ja tehnikaid ning olles ise Ateneumi Kunstimuuseumi restauraator, tutvustas ta ka õpilastele restaureerimise aluseid. Võimalus õppida restaureerimist põhjalikumalt tekkis Ojalol siis, kui ta töötas Tartu Riiklikus Kunstimuuseumis ametlikult 1945–1950. aastal. 1949. aastal õppis ta Leningradi Riiklikus Ermitaažis ning 1950. aastal Igor Grabari (1871–1960) teaduslikul juhtimisel tegutsevates Keskrestaureerimistöökodades Moskvas.

¹⁶³ M. Levin, Ilmar Ojalo. Näituse buklett. Tallinn: Alfapress, 2010.

¹⁶⁴ A. Ojalo (Ilmar Ojalo tütar), suuline vestlus autoriga, 14. IV 2022. Märkmed autori valduses.

nagu näiteks Aleksander Tassa (1882–1955), Andrei Jegorov (1878–1954) ja Paul Raud (1865–1930).¹⁶⁵

Kindlamalt on teada, et professionaalse restaureerimisalase väljaõppe omandas kunstnik-restauraator Johannes Greenberg (1887–1951), keda Müncheni Kunstide Akadeemias 1909–1913 juhendas ka Max Doerner (1870–1939), akadeemia maalitehnoloogia professor. Doernerit peetakse 20. sajandi üheks suurimaks restaureerimisteoreetikuks, kes propageeris vaha-vaigumeetodi kasutamist restaureerimispraktikates.¹⁶⁶ Tegu oli väga levinud tehnikaga,¹⁶⁷ mida Eestis kasutas Greenbergi kõrval esimeste seas ka Walther. On artikleid,¹⁶⁸ kus mainitakse, et Lilly Walther õppis samuti Münchenis, ent sellesse väitesse tasuks suhtuda mõneti kriitiliselt. Kuigi Walther dokumenteeris oma elu agarasti, pole tema arhiivis säilinud märkmeid ega joonistusi, mis viitaksid Münchenis elatud ajale ja õpingutele. Walther küll väisas ka Münchenit, kui õppis Prantsusmaal portselanimaali (1896–1897), kuid toona oli ta eesmärk lihtsalt külastada eri kunstilinnu.¹⁶⁹ 1920. aastate keskel, ligi kuuekümnenaastasena, oleks tema tudeerimine Müncheni Kunstide Akadeemias olnud vähetõenäoline. Niivõrd tunnustatud koolis õppimise oleks Walther arvatavasti ka oma eluloos välja toonud.

Lilly Waltheri pärandi vastuvõtuaktis on kirjas, et tema asjade hulgas oli ka kaks saksakeelset maalitehnoloogia ja restaureerimise raamatut.¹⁷⁰ Üks neist on eelmainitud Max Doerneri „Malmaterial und seine Verwendung im Bilde“ („Kunstniku materjalid ning nende kasutamine maalikunstis“)¹⁷¹ ja teine kunstnik-restauraatori Franz Büttner Pfänner zu Thali (1859–1919) „Reinigung und Wiederherstellung der Oelgemälde nach den neuesten Forschungen“ („Õlimalide puhastamine ja restaureerimine viimaste uuringute järgi“) (1897).¹⁷² Seega ei ole välistatud, et Lilly Walther alustas maalide restaureerimise õppimist iseseisvalt raamatute järgi.

¹⁶⁵ E. Valk-Falk, Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistöödest aastatel 1914–1944. – RKM Kogude teatmik (Artiklid 1980). Tallinn, Eesti NSV Kultuuriministeerium. Eesti NSV Riiklik Kunstimuseum, 1982, lk 49–50.

¹⁶⁶ E. Valk-Falk, Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistöödest..., lk 50–51.

¹⁶⁷ Nüüdseks on tegemist vananenud meetodiga, mida tänapäeval enam ei kasutata.

¹⁶⁸ E. Valk-Falk, Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistöödest..., lk 51; Kroonika: Lilly-Caroline-Auguste-Bertha Walther.

¹⁶⁹ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

¹⁷⁰ TKM TA 1:2/438, vastuvõtuakt nr 10-1950.

¹⁷¹ M. Doerner, Malmaterial und seine Verwendung im Bilde: nach den Vorträgen an der Akademie der Bildenden Künste in München. München: Verlag für Praktische Kunstwissenschaft Dr. F. X. Weizinger. Doerner on seda raamatut täiendanud aastate jooksul ning välja andnud mitmeid variante. Internetist on võimalik alla laadida tema teine, 1922. aasta versioon <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/doerner1922> (vaadatud 20. IV 2022). Mis versioon oli Lilly Waltheril, ei ole teada.

¹⁷² F. Büttner Pfänner zu Thal, Reinigung und Wiederherstellung der Oelgemälde nach den neuesten Forschungen. München : Staegmeyr'sche Verlagshandlung, 1897, <https://archive.org/details/handbuchubererha00butt/mode/2up> (vaadatud 20. IV 2022).

Doerneri raamat räägib üldiselt erinevatest maalimeediumitest, tehnoloogiatest ja materjali kasutamise võimalustest. Raamat lõppeb peatükiga restaureerimisest,¹⁷³ kus on välja toodud nii filosoofilist lähenemist kui ka varasemate restauraatorite tehtud vigu ning kus tutvustatakse materjale ja meediume, mida tuleks kasutada professionaalsel restauraatoril. Doerner kirjutas sissejuhatuses, et pädev restauraator peab olema nii hea kunstnik kui ka omama laialdasi teadmisi eri materjalide omadustest, vastupidavusest ajas ning neid mõjutavatest teguritest.¹⁷⁴ Thali raamat keskendub täielikult restaureerimise probleemidele, enda ja varasemate restauraatorite kogemustele ning materjalidele, mida on võimalik kasutada restaureerimises. Raamatud on küllaltki detailsed selle jaoks, et oleks võimalik võtta need aluseks eriala õppimisel.

Vaheldusrikka elu jooksul omandas Lilly Walther mitmeid teadmisi ja kogemusi, mis tulid restauraatorikarjääri alustamisel kasuks: dokumenteeriv eluviis, õpihimu, erinevate kunstitehnikate viljelemine, avar silmaring ning julgus katsetada ja riskida. Olles kunstnikuna proovinud kätt nii mõnegi tehnikaga, tundis Walther palju erinevaid võtteid: portselanimaal soodustas täpsust, puhtust ja keskendumisvõimet; tarbekunst arendas käsitöö- ja eri materjalide kasutamise oskust; maalikunst teadmisi õlimaali ülesehitusest ning värvide iseloomust ja muutumisest ajas. Just töötamine erisuguste materjalide ja tehnikatega andis Waltherile laia teadmistepagasi materjalide käitumise kohta.

Mustpeade vennaskonna maalikogu

Kahjuks pole teada, milliste objektidega täpselt Lilly Walther töötas oma restauraatorikarjääri alguses, aastatel 1925–1933. Kuid on teada, et ta restaureeris *ca* 200 maali eraisikutele ajavahemikus 1926–1940 ning kaks suurt maalidega kirstu Raekojale,¹⁷⁵ arvatavasti Tallinna omale. Esimesed teadaolevad Waltheri restaureeritud kunstiteosed on Tallinna Mustpeade vennaskonna kogusse kuulunud suuremõõtmelised maalid, mille restaureerimine toimus 1934. aastal. Sellest, et talle usaldati säärane suur ja hinnaline kogu, võib järeldada, et Walther oli oma uuel erialal juba nimekas asjatundja. Walther restaureeris enamiku kollektsioonis säilinud maalidest, sealhulgas kõik kaheksateist valitsejate täisportreed, mis moodustasid suletud terviku Mustpeade vennaskonna peamaja Vennaste saalis. Need maalid olid vennaskonnale

¹⁷³ M. Doerner, *Malmaterial und seine Verwendung im Bilde*, lk 325–355.

¹⁷⁴ M. Doerner, *Malmaterial und seine Verwendung im Bilde*, lk 325.

¹⁷⁵ ERA.3978.1.189a, lk 3.

annetanud ühingu liikmed 17. sajandil. Tegemist oli väga suure restaureerimisprojektiga, kuna maalid on keskmiselt kaks meetrit kõrged ja meeter laiad, lisaks kolm väiksemat portreed (ill 56).¹⁷⁶

56. Vaade Tallinna Linnamuuseumi püsiekspositsioonis olevatele Mustpeade vennaskonna maalidele 2021. aastal.

Enamik teoseid on enne ja pärast Lilly Waltherit restaureeritud, mistõttu pole täpselt teada, milliseid töid tegi Walther. Arvatavasti tegi ta vajaminevaid toiminguid, nagu

puhastamine, lahtise värvikihi kinnitamine vaha-vaigu meetodil¹⁷⁷ ja kadude retušeerimine visuaalse terviku taastamiseks. Kataloogis kirjutasin ekslikult, et umbes kümne töö puhul sekkus ta jõulisemalt ning dubleeris need vaha-vaigu meetodiga uuele aluslõuendile. Küll aga on SA EVM Konserveerimis- ja Digiteerimiskeskuses Kanut tehtud uuringute käigus selgunud, et teosed on dubleeritud jahukliistriga ning tehtud arvatavasti enne Lilly Waltherit. On ebaloogiline, et Walther oleks kasutanud dubleerimisel jahukliistrit ning seejärel kinnitanud värvikihi vaha-vaigu meetodil. Lisaks olid dubleerimisega seotud tegevused küllaltki robustsed ning nii väikese ajaga oleks ta vaevalt nii ulatuslikke sekkumisi jõudnud teha.¹⁷⁸

Niguliste kirik

Lilly Walther mainib oma 1942. aasta eluloo lühikokkuvõttes, et restaureeris Niguliste kirikus kuus epitaafi ning Antoniuse altari.¹⁷⁹ Epitaafide kohta on olemas tõend,¹⁸⁰ mille väljastas 1939. aasta oktoobris Eesti Kunstimuuseumi direktor Peeter Tauk (1878–1959), kes tänas Waltherit sügava mõistmise ja pühendumuse eest, kuid kahjuks pole mainitud, millised konkreetsed epitaafid korda tehti ning millal restaureerimine aset leidis. Tõenäolisena tulevad kõne alla kaheksa epitaafi. Neist kolm hävisid 1944. aasta märtsipommitamises. Kuigi Niguliste kirik alustas ettenägelikult 1943. aastal varade evakueerimist, ei jõutud kõike päästa ning peaaegu kogu mahajäänud sisustus hävis pommiplahvatuse tagajärjel tekkinud tulekahjus.¹⁸¹

¹⁷⁶ C. von Stempel, Die Porträtsammlung im Schwarzenhäupterhause, lk 1–2.

¹⁷⁷ ERA.50.12.2588, lk 21.

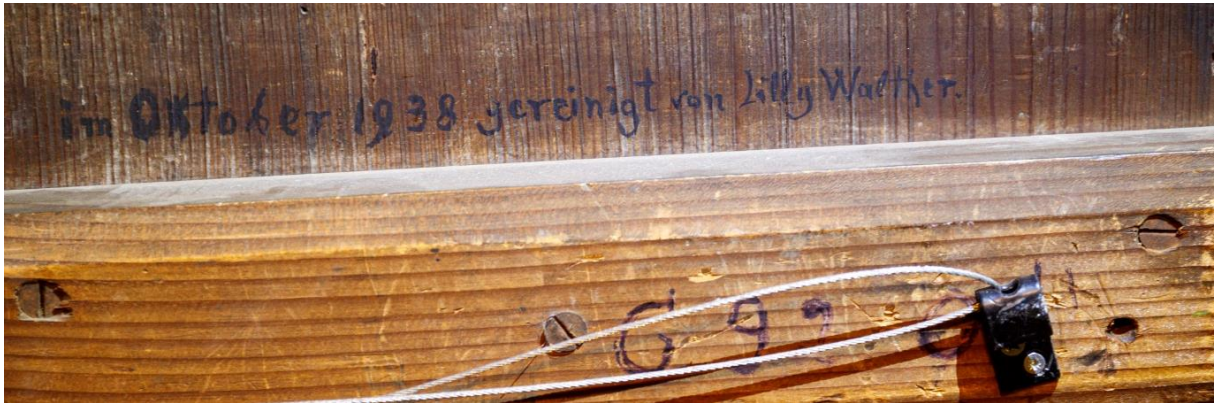
¹⁷⁸ G. Nilp, kirjavahetus autoriga, aprill 2022. Märkmed autori valduses.

¹⁷⁹ ERA.50.12.2588, lk 21.

¹⁸⁰ Samas, lk 27.

¹⁸¹ Niguliste kirik, <https://nigulistemuuseum.ekm.ee/niguliste-muuseum/niguliste-kirik/> (vaadatud 15. X 2021).

Viie säilinud epitaafist kahel on tagaküljel märged, et seda puhastas (sks *gereinigt*) 1938. aastal Lilly Walther (ill 57). Esimene neist on Tallinna Niguliste kiriku pastor Heinrich Arningile pühendatud epitaaf,¹⁸² mis on pärit 17. sajandi teisest poolest ning millest tänaseni on säilinud vaid maaliosa.¹⁸³ Teine on Albrecht von Hembseni 1643. aastal maalitud Ooberst Johann von Rechenbergi epitaaf. Epitaaf koosneb kahest maalist¹⁸⁴, mille raamistus on tänaseks hävinud.¹⁸⁵

57. Pastor Heinrich Arningi epitaafi tagakülg. TLM 9402 G 920.

Lilly Waltheri isiklikus arhiivis on fotod veel kahest tulekahjus hävinud epitaafist. Kuna fotosid on mitu ning jäädvustatud on ka detaile, võib arvata, et neid kaht restaureeris ta samuti. Fotodel on raeäärne Johann Mülleri epitaafi keskosa, mille on 1637. aastal maalinud tundmatu kunstnik¹⁸⁶, ning Eesti barokiajastu puunikerduskunsti pärliks loetud riigihoidja Bogislaus von Roseni epitaaf (1651), mille autor on arvatavasti Albrecht von Hembsen.¹⁸⁷ Viimase epitaafi korrastamise kohta leidis ka kinnitust Lilly Waltheri enda restaureerimistööde aruandes ja biograafias ning kaks (kontakt?)koopiat maalil olevatest portreedest (ill 58).¹⁸⁸

Lilly Waltheri ainuke põhjalikult protokollitud restaureerimistöö on säilinud Niguliste kirikus oleva Antoniuse altari näol (praeguse nimega Kannatusaltar¹⁸⁹). Tegemist on Brugge meistri

¹⁸² TLM _ 9402 G 920.

¹⁸³ P. Ehasalu, *Rootsiaegne maalikunst Tallinnas (1561-1710): tootmine ja retseptioon*. Doktoritöö, Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2007, lk 88.

¹⁸⁴ TLM _ 14066 G 1627 (epitaafi ülemine osa) ja TLM _ 9406 G 924 (epitaafi alumine osa).

¹⁸⁵ P. Ehasalu, *Rootsiaegne maalikunst Tallinnas ...*, lk 80–85.

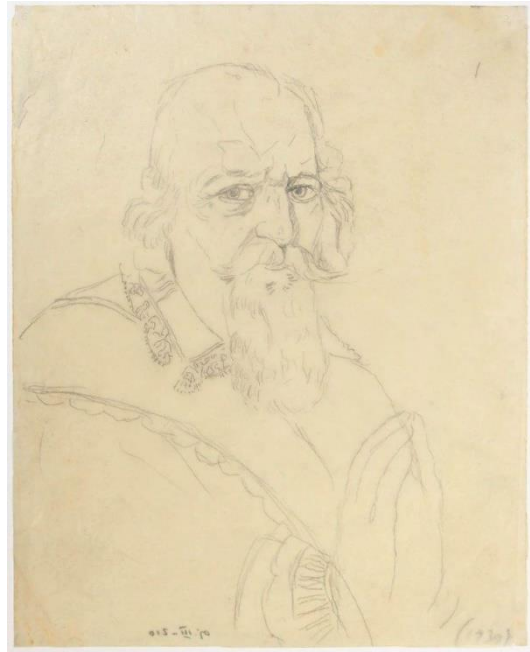
¹⁸⁶ Samas, lk 71–73.

¹⁸⁷ Samas, lk 85–87.

¹⁸⁸ ERA.3978.1.189a, lk 1, 3.

¹⁸⁹ EKM j 18759/1 N 151/1, EKM j 18759/2-3 N 151/2-3, EKM j 18759/4-5 N 151/4-5.

Adriaen Isenbrandti töökojale omistatud altariga 16. sajandi algusest, mille peateema on Kristuse kannatused.¹⁹⁰ 1941. aastast pärinev aruanne¹⁹¹ selgitab, et töö võeti ette 1940. aastal muinsuskaitseinspektor Eerik Laidi ülesandel. Uurimistöö käigus selgus, et juba kaks aastat enne ametlikku restaureerimist ehk ajal, mil Lilly Walther tegeles epitaafidega, märkas Walther altari maalide juures maalikihi lahtilöömist aluspinnast, mis oli tingitud ruumi temperatuuri suurtest kõikumistest. Aeg-ajalt proovis ta „vastavate segudega“¹⁹² maale kinnitada, et neid lõplikult lagunemisest päästa. Kiriku suuri temperatuurikõikumisi tõendab ka kiriku konsistooriumile tehtud avaldus 1940. aastast, kus

58. Roseni epitaafi detail (ca 1938)
Lilly Walther
TKM arhiiv

palutakse kirikut kütta, et temperatuur hoones ei langeks enam alla nelja kraadi ning muinsuskaitse all olevad kunsti- ja kultuuriväärtuslikud esemed ei saaks rohkem kannatada.¹⁹³

Kolme kuu jooksul kestnud restaureerimistööde ajal kinnitas Walther irduva maalingukihi vaha-vaigu meetodiga, puhastas maalipinna, kruntis ja retušeeris kaod ning lakkis maalid. Samuti lisas ta aruandes, et peale maalide tegeles ta veel altari keskosa peal asuva puidust kaunistusega, mida ta samuti puhastas, parandas, kruntis ning värvis.¹⁹⁴

1945. aasta kokkuvõttes lisas Lilly Walther, et 1941–1943. aastal restaureeris ta Niguliste kirikus olevad Lääne-Nigula ning Anna altarid. Lääne-Nigula altarist on tänaseks säilinud Neitsi Maarja Kristuslapsega, Evangelist Johannese ja Nikolause kujud.¹⁹⁵ Ülejäänud altarijetaabel hävines samuti 1944. aasta pommitamise tagajärjel tekkinud põlengus. Retaabel on arvatavasti tehtud Lübecki meistri Henning von der Heyde (1487–1520) töökojas. Lääne-Nigula altarijetaabli kohta oli tal ka märkmeid märkmikus, kus oli kirjutatud, et altar on tehtud 16. sajandi alguses, esimest korda restaureeriti seda 1598. aastal koos tiibadega, teine kord

¹⁹⁰ Kannatusaltar, <https://nigulistemuuseum.ekm.ee/niguliste-muuseum/pusiekspositsioon/kannatusaltar/> (vaadatud 15. X 2021).

¹⁹¹ ERA.1108.5.869, lk 60.

¹⁹² Lilly Waltheri enda sõnastus aruandes.

¹⁹³ ERA.1108.5.869, lk 59.

¹⁹⁴ Samas, lk 60.

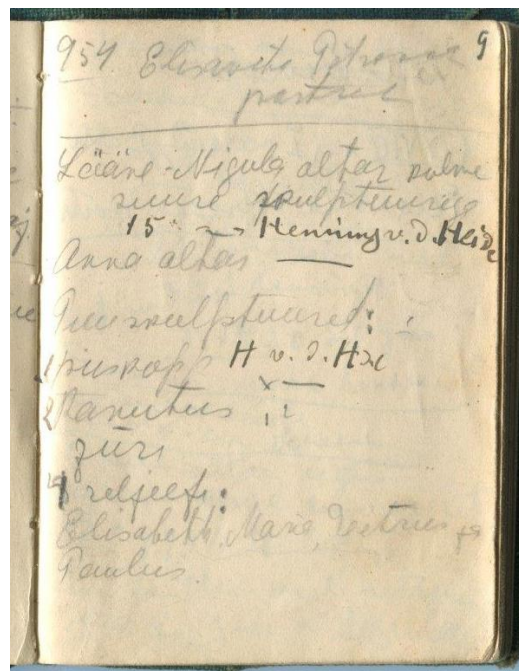
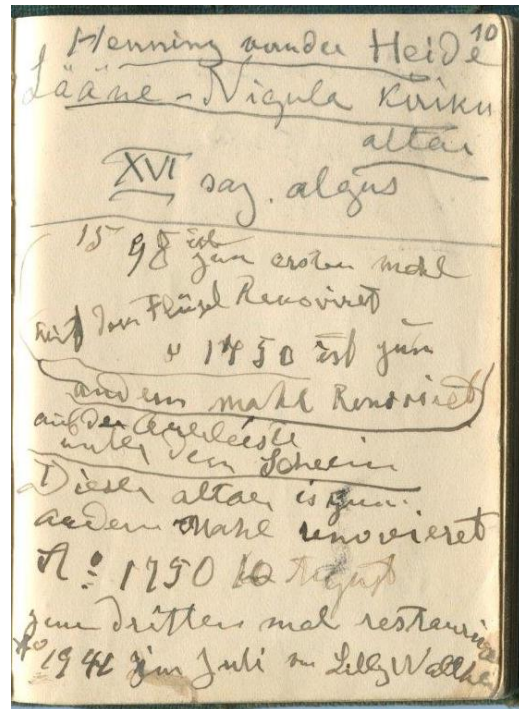
¹⁹⁵ EKM j 153:659 N 138, EKM j 153:660 N 139, EKM j 153:661 N 140

1750. aastal ning kolmas korda tema poolt 1941. aasta juulis (ill 59). Anna altar oli samuti märgitud Lääne-Nigula altari juurde, kuid ilma täpsustusteta.¹⁹⁶ Anna altariretaabli näol on tegemist 15. sajandist pärit väikese puidust nikerdatud polükroomse kappaltariga.

Lisaks olid märgmikus Lääne-Nigula ja Anna rentaablite juurde veel märgitud puuskulptuurid: piiskop, Kanutus ja Jüri, ning neli reljeefi: Elisabeth, Maarja, Peetrus ja Paulus (ill 60). Tegemist võib olla tema poolt restaureeritavate objektidega. Osa puuskulptuuridele võiksid vastata mõningad Niguliste kirikusse kuuluvad objektid, kuid välistatud ei ole ka asjaolu, et need, millega Walther tegeles või mida uuris, on tänaseks hävinud. Näiteks on muuseumi kollektsioonis säilinud 16. sajandist pärit polükroomsed puitskulptuurid „Püha Jüri lohega“¹⁹⁷ ja „Püha Kanut“.¹⁹⁸ Reljeefidest võiks tulla kõne alla neli kõrgreljeefset polükroomset figuuri alusel 16. sajandist, kus keskel asub Maarja Jeesuslapsega¹⁹⁹, külgedel Peetrus²⁰⁰ ja Paulus²⁰¹ ning üleval püha Dorothea²⁰². Kuigi viimane neist on Waltheril märgitud kui Elisabeth.

Tallinna Püha Vaimu kirik

Väljaspool Niguliste kirikut restaureeris Walther ka Tallinna Püha Vaimu kiriku altarit. Seda objekti mainib Lilly Walther ainult korra oma 1943. aasta

59. 60. Lilly Waltheri märkmik. TKM TA 3:4/5.

¹⁹⁶ TKM TA 3:4/5.

¹⁹⁷ EKM j 153:665 N 142.

¹⁹⁸ EKM j 293:2 N 149.

¹⁹⁹ EKM j 1704:3 N 150/3.

²⁰⁰ EKM j 1704:1 N 150/1.

²⁰¹ EKM j 1704:2 N 150/2.

²⁰² EKM j 1704:4 N 150/4.

aruandes ja ilma täpsustusteta. Restaureerimine võib jääda 1942. aasta augustikuu ja 1943. aasta märtsikuu vahele, kui võtta arvesse tema biograafia andmeid, kuid see võis toimuda ka varem. 1942. aastal vahetati kirikus altar, seega kumba Walther silmas peab, ei ole teada. 1483. aastal telliti kirikule Lübecki Bernt Notke töökojast hiliskeskaegne kappaltar²⁰³, mis 1902. aastal vahetati välja Paul Raua altarimaali „Kolgata“ (1901)²⁰⁴ vastu. 1942. aastal vahetati altariid uuesti ära.²⁰⁵ Praegu asub viimane Viru-Nigula kirikus.²⁰⁶ Bernt Notke retaabli kohta on teada varasemaid restaureerimisi aastatel 1625 ja 1815, mille kohta leiab märke ka altarikapist – altari keskkapis on apostel Peetruse käes olevasse raamatusse märgitud „ANO 1625 ANO 1815“²⁰⁷ ning hilisemad restaureerimised 1964.–1986. aastatel Moskvas ja Tallinnas.²⁰⁸ Lilly Waltheri sekkumist ei ole teada, kuid seda ei saa välistada, kuna dokumenteerimine oli tema ajal teisejärguline tegevus. 2002. aastal konserveeris Paul Raua maali Ennistuskoda Kanut. Aruandes pole välja toodud informatsiooni varasemate restaureerimiste kohta, kuid tööde loetelus on kirjas vanade värviparanduste eemaldamine, seega on seda maali varem samuti restaureeritud.²⁰⁹ Kas selleks oli Lilly Walther, seda ei ole ilma täiendava dokumentatsioonita kahjuks võimalik enam kindlaks teha.

Maalide restaureerimine eraklientidele ja muuseumidele

Lilly Waltheri eraklientidest on vähe teada. Tartu Kunstimuseumile kuuluva Lilly Waltheri arhiivimaterjalide hulgas leidub informatsiooni kolme restaureeritud maali kohta. Üks neist asetseb väljaspool Eestit, Soomes. Tegemist oli J. F. A. Darbesi (1747–1810) „Krahv Otto Heinrich Igelströmi portreega“, mis pärines ajaloolisest Wäräla rüütlimõisa kogust.²¹⁰ Maalil kujutatud krahv osales Venemaa esindajana 1790. aastal rahulepingu sõlmimisel Rootsiga.²¹¹ 1935. aasta märtsis saadetud kirjas tänab maali omanik Edward Stigzelius Waltherit

²⁰³ Muinas reg 1290.

²⁰⁴ Muinas reg 17035.

²⁰⁵ P. F. Viidik, Bernt Notke ajalooline kapp-altar Pühavaimu kogudusele tagasi. – Sakala, 19. I 1942.

²⁰⁶ Tallinna Püha Vaimu koguduse ajaloo ja vaimulikest, <http://www.puhavaimu.ee/index.php?page=kiriku-ajalugu> (vaadatud 25. IV 2022).

²⁰⁷ G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil. Üldised suunad ENSV vanema kunsti ennistamisel. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 55–56.

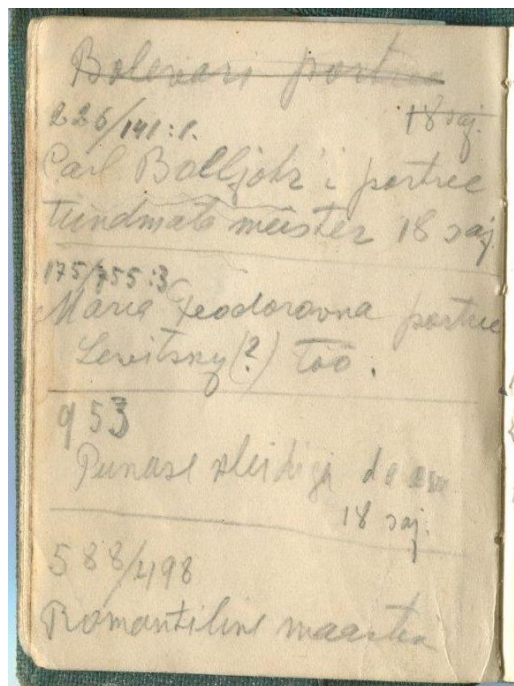
²⁰⁸ K. Aas, Kunstimälestise uuringute ja konserveerimistööde aruanne (reg nr:1290), 2021.

²⁰⁹ Konserveerimistööde kaart 02C001, 2002. SA EVM Konserveerimis- ja Digiteerimiskeskus Kanut.

²¹⁰ TKM TA 3:4/4: E. Kreischmanni, Ed. Stigzeliuse ja asutuste kirjad L. Waltherile. 1928–1945, ümbrik 2, lk 1–3.

²¹¹ P. Pöder, Vene impeeriumi sõdade kajastus Eestimaa kubermangus: Tallinna asehaldusvalitsuses ringlenud informatsioon Katariina II sõjategevuse kohta aastatel 1787–1791. Bakalaureusetöö. Tartu, Tartu Ülikool, 2014, lk 27.

restaureerimistöode erakordselt hea teostuse eest.²¹² Teised kaks maali kuulusid Eesti kirurgile August Pobolile (1887–1959).²¹³ Nendest töödest on säilinud enne restaureerimist üles võetud fotod, mille ümbriku peale on Walther saksa keeles kirjutanud: „2 portreed A. Poboli jaoks restaureeritud 1939“.²¹⁴ Kes on maalide autorid või kus maalid nüüd asuvad, pole kahjuks teada. Peale nende on fotode hulgas kolm tundmatut maali lisamärkmeteta, mis on üles pildistatud enne restaureerimist, ning neli maali reprot, kus on arvatavasti kujutatud von Ungern-Sternbergi suguvõsa liikmeid. Seega ei ole välistatud, et mingil hetkel Walther korrastas või ka lihtsalt uuris seda baltisaksa aadlisuguvõsa pärandit.

61. Lilly Waltheri märkmik.
TKM TA 3:4/5.

Esimese ametliku töölepingu restauraatorina sõlmis Lilly Waltheriga 1. jaanuaril 1941. aastal Eesti Kunstimuseum.²¹⁵ Varem tegutses ta vabakutselisena, kuid oli tihedalt seotud riikliku muinsuskaitsega.²¹⁶ Kahjuks hävis märtsipommitamises Eesti Kunstimuseumi arhiiv ning pole säilinud dokumente, mis lubaksid täpsustada, millega Walther muuseumis tegeles. Walther ise on öelnud, et Eesti Kunstimuseumis restaureeris ta umbes 100 maali.²¹⁷

Lilly Waltheri arhiivist on tulnud välja mõned fotod ning tema märkmikus on üksikuid sissekandeid (ill 61),²¹⁸ mis võivad viidata Eesti Kunstimuseumis tehtud töödele. Näiteks on fotode hulgas ülesvõtteid tema vanaisa Carl Sigismund Waltheri (1783–1866) viiest maalist, millest neli on Eesti Kunstimuseumis. Samas ei saa välistada, et ta pildistas need üles enda tarbeks või perekonnaloole uurimiseks, kuna tal oli töödele ligipääs. Praegu on leitud tõenäoline kokkulangevus veel viie Eesti Kunstimuseumis oleva tööga. Lilly Waltheri leping lõpetati 1. aprillil 1943, kui Eesti Kunstimuseumi koosseisust kustutati restauraatori ametikoht.²¹⁹

²¹² TKM TA 3:4/4, ümbrik 2, lk 1.

²¹³ A. Pille, Eesti legendaarne kirurg August Pobol (26.12.1887–25.05.1959). – Eesti Arst 2009, 88 (7–8), lk 530–531.

²¹⁴ TKM TA 3:4/20, F 76-6.

²¹⁵ ERA.50.12.2588, lk 24.

²¹⁶ Samas, lk 8.

²¹⁷ ERA.3978.1.189a, lk 3.

²¹⁸ TKM TA 3:4/5.

²¹⁹ ERA.50.12.2588, lk 8.

On teada, et Lilly Walther on korrastanud mitmeid õlimaale ka Tallinna Linnamuuseumile ning Peetri majale,²²⁰ ent kahjuks puuduvad ka siin täpsemad andmed.²²¹

Kuigi 1943. aasta jaanuaris tunnistas arstlik läbivaatus Lilly Waltheri töövõimetuks²²² ning ta oli pool aastat raskelt haige,²²³ olid tal suurimad ja võib-olla emotsionaalselt raskemad tööd alles ees. Walther andis esimese pensionitaotluse sisse 1942. aasta augustis, kinnitades, et ei saa vanaduse tõttu Eesti Kunstimuuseumis restauraatorina jätkata.²²⁴ Taotlus jäi rahuldamata, kuna ametlikus teenistuses oli ta olnud alla kümne aasta ega olnud ka Kultuuritegelaste Pensionikassa liige.²²⁵ Enne viimast tööpäeva Eesti Kunstimuuseumis 1943. aasta märtsis proovis ta uuesti pensioni taotleda, tõendades seekord oma väidet, et kõrge vanus ja tervislik seisund ei võimalda tal leida uut teenistust, mis tagaks täieliku ülalpidamise.²²⁶ Seekord kinnitas ta sõnu eelmainitud arstitõendiga. Kuigi Waltheri pensionitaotlus rahuldati 1943. aasta oktoobris,²²⁷ jätkas naine siiski töötamist ning tema järgneva kahe aasta jooksul korda saadetu on imetlusväärne.

SÕJAKAHJUDE RESTAUREERIMINE

Tartu Kunstimuuseum

Tartu Kunstimuuseumi jaoks oli 1943. aasta algus väga keeruline. 19. jaanuaril teatati, et muuseum peab nädala jooksul vabastama äsja renoveeritud ruumid aadressil Suurturg 3 (praegune Raekoja plats). Kolimine toimus läbi lume ja tuisu ning külma oli kuni 28 kraadi. Uued ruumid Lai tänav 17 hoone teisel korrusel olid kitsad, remontimata ning kütmata. 27. jaanuaril, kaks päeva pärast kolimise lõppu, tabas Tartut Nõukogude Liidu lennuväe õhurünnak. Tartule visati viis pommi, millest kaks maandusid mõne meetri kaugusel muuseumi uuest ajutisest pinnast. Plahvatused raputasid kahekorruselise kivimaja rusudeks ning kõik 1713 objekti mattusid täielikult varemete alla.²²⁸

²²⁰ TKM TA 1:2/22, lk 20.

²²¹ Tallinna Linnamuuseumi arhiiv 4-1/1: Aktid, protokollid, lepingud ja kirjavahetus museaalide seisundi hindamise ja restaureerimise kohta, 1945–1950.

²²² ERA.50.12.2588, lk 9.

²²³ ERA.3978.1.189a, lk 1.

²²⁴ Samas, lk 21.

²²⁵ Samas, lk 19.

²²⁶ Samas, lk 8.

²²⁷ Samas, lk 1.

²²⁸ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd..., lk 19–81.; V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 104–114.

Muuseumi juhataja Voldemar Erm (1905–1994) kirjeldab oma päevikus esmamuljeid purustusi nähes: „Muuseumihoone lähedal avaneb masendavalt õudne pilt. Maja on täiesti varemeis ja pool tänavatki rususid täis. Maja ülemine korrus näib nagu ära pühitud olevat. Selle asemel paistab müüriiriismete, palktalade ja katuseosade rägestik. [---]. Pime saatuse mäng. „Tartu Kunstimuuseumile on kajanud lõppakord, sest sellest rusuhunnikust pole küll midagi päästa peale mõne maaliräbala või skulptuurikillu,“ mõtlen kibestunult.“²²⁹

62. Tartu Kunstimuuseumi varade päästetööd 1943. aastal. TKM F 580.

Päästetööde ajal ei olnud kunstivarad prioriteediks, vaid otsiti rusude alla jäänud esimese korruse elanikke, kas elusalt või surnult. Muuseumitöötajate suure vaidluse tulemusena tõsteti rusude vahelt välja paralleelselt siiski ka muuseumivarasid. Välja suudeti tuua valdav osa kunstivarasid, suuremate ja väiksemate vigastustega, kuid enamik siiski tervena (ill 62, 63). Päästetööd kestsid 2. veebruarini, mil leiti viimane laip.²³⁰ Päästetud kunstiteosed viidi teisel pool Laia tänavat asunud Tartu Õpetajate Seminari õuemaja füüsikaklassi, kus õppetöö seisis, kuna aknad olid purunenud (ill 64). Esmase suure puhastuse tegid töödele muuseumitöötaja

²²⁹ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd..., lk 40.

²³⁰ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd..., lk 76.

Tuui Koort (1914–2005) ning appi saadetud Eesti Rahva Muuseumi töötaja Cara Rikken (1916–1992), toimetades jääkülma ruumides varahommikust hilisõhtuni.²³¹

63. Tartu Kunstimuseumi varade päästetööd 1943. aastal. TKM F 585.

64. Tartu Kunstimuseumi päästetöil kätte saadud teoseid Tartu Õpetajate Seminari füüsikaklassis Laial tänaval 1943. aastal. TKM F 369.

Veebruaris liikusid teosed hoiule ülikooli peahoone auditooriumisse nr 5. Seal tehti inventuur ning tuvastati, et kokku hävis kõigest 17 tööd ning 237 tööd sai vigastada.²³² Kuidas õnnetus nii õnnelikult läks, selle saab taas kokku võtta Voldemar Ermi sõnadega: „Lõpuks suudetakse rasked laetalad pealt ära kangutada, muu praht kõrvale kühveldada ja varsti saamegi esimesed maalid välja võtta. Tuui Koordi taibukal juhendamisel seinä äärde formaatide järgi üksteise najale riita asetatud maalide raamid moodustavad just nagu teoseid kaitsva kasti, mis on seinte ja lagede varisemishoo vastu võtnud, ise sageli tugevasti muljuda saanud või purunenudki, aga lõuendid siiski vigastusest päästnud.“²³³

Tööde suhteliselt hea seisukord on imekspandav, sest paari nädala jooksul olid temperatuurikõikumised teoste jaoks väga suured. Kui kolimise ajal olid olnud miinuskraadid, siis rusude vahelt tööde otsimise ajaks oli ilm läinud sulale. Samuti oli väga keeruline töid välja tõmmata ilma et paks mulla-, liiva- või kivikoorem ei libiseks üle maalide. Lisaks said mõningad tööd märjaks ning jäätusid tuletõrjajate päästeoperatsiooni ajal.²³⁴

Kohe hakati mõtlema maalide restaureerimise võimaluste peale. Voldemar Ermi mõtted jaanuari lõpus 1943. aastal: „Restaatoritest on Eestis põud. Eesti Kunstimuseumi restauraator Caroline Walther on juba vana ja praegu tõsiselt haige. Tema Tartusse sõitmiseks on vähe lootusi. Ühtki järglast pole talle kasvanud. Eesti Vabariigi ajal oleks võimalik olnud noori restauraatoreid koolitada, kuid kahjuks seda ei tehtud, nagu siis üldse muuseumidele vähe

²³¹ V. Erm, Tartu Kunstimuseumi raske aasta, lk 108.

²³² Samas, lk 104–114.

²³³ V. Erm, Tartu Kunstimuseumi hukk ja taassünd..., lk 50.

²³⁴ Samas, lk 50.

tähelepanu osutati. Kõik on jäetud seltskonna omaalgatuse hooleks. J. Greenberg võiks kõne alla tulla, kui ta ainult suvatseb sellele oma oskusi pühendada. Tartus on restaureerimisküsimusega tegelenud M. Roosma, aga esialgu tuleb tal kunstiõpingud lõpetada. Arvame, et nüüd tuleks üks või paar kunstnikku saata Saksamaale spetside juurde ametit õppima.²³⁵ Augusti lõpuks saadi siiski Walther nõusse. Otsustati, et kahjustatud objektid viiakse tema ateljeesse Tallinna ning appi läheb ka Tuui Koort.²³⁶ Esialgu viidi septembris kolm teost ning kui need novembris tagasi toodi, oli töö nii hoolikalt tehtud, et professor Armin Tuulse (1907–1977) ei leidnud restaureeritud kohti üles enne, kui nägi vigastatud maalide fotosid.²³⁷ Järgemööda viidi kolme aasta jooksul Tallinna 28 maali. Nendest täielikult restaureeris Walther viisteist teost, üheksa jäi pooleli ja neli alustamata. Korda said näiteks mitmed Konrad Mäe, Aarne Miikmaa ja Kaarel Liimandi maalid. 1945. aastal võttis tööjärje üle kunstnik-restauraator Ilmar Ojalo, kes pooleli jäänud objektid lõpetas.²³⁸ Tartu Kunstimuuseumi aitasid veel mitmed kunstnikud ja kunstnik-restauraatorid. Sõjas kahjustada saanud skulptuuridega tegelesid skulptorid Voldemar Ilus (1914–1992), Artur Mihkelsoo (1902–1988) ning Paul Horma (1905–1988). Pastellide restaureerimise eest hoolitsesid Johannes Võerahansu (1900–1980) ja Märt Roosmaa (1904–1991). Üksikuid maale restaureeris veel Arnold Vihvelin (1892–1962). Lisaks leidis kunstnikke, kes olid nõus aitama, kuid ainult enda tööde parandamisega. Nendeks olid skulptorid Ernst Jõesaar (1905–1985), Anton Starkopf (1889–1966) ja Roman Timotheus (1895–1983) ning maalikunstnik ja restauraator Johannes Greenberg.²³⁹

Tööde restaureerimisega samal ajal käis ka Tartu Kunstimuuseumi teoste evakuatsioon Väätsa mõisa, mis oli tol ajal kuueklassiline algkool. Esimene autokoorem liikus sinna 11.02.1944. Kokku viidi Väätsale üle 3000 objekti, objektide arv oli tunduvalt kasvanud, kuna sõjaohu tõttu toodi muuseumi hoiule heatasemelisi kunstivarasid. Okupatsiooni ajal valvas seal korraga kaks inimest, enamasti kuu aega korraga. Hoidlaid tuli nõuetekohase niiskusprotsendi ja temperatuuri säilitamiseks regulaarselt õhutada ja kütta. Septembris, kui oli karta rindejoone lähenemist, kutsuti kohale rohkem inimesi. Tallinnast toodi kohale ka kõrges eas Lilly Walther. 1944. aasta 20. septembril jõudsid nõukogude väeüksused Väätsale, neile näidati hoidlaid ning

²³⁵ Samas, lk 70–71.

²³⁶ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 111–112.

²³⁷ Samas, lk 113.

²³⁸ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, lk 4–10; TKM TA 1:2/22, lk 20.

²³⁹ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 112; Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, lk 1–7.

õnneks liikusid nad rahulikult edasi.²⁴⁰

Eesti Kunstimuuseum

Tartu Kunstimuuseumi sõjakahjustused ei olnud ainukesed Teise maailmasõja haavad, mida Lilly Walther parandas. Samal ajal, kui tal olid oma Tallinna ateljees pooleli Tartu Kunstimuuseumi teosed, läks ta 1945. aasta mais appi Eesti Kunstimuuseumile.

1944. aastal põles Tallinna märtsipommitamise tagajärjel maha Narva mnt 4 asunud Eesti Kunstimuuseumi hoone. Tules hävis üle 3000 hinnalise eksponaadi ning raamatukogu ja arhiiv.²⁴¹ Õnneks oli umbes 10 000 objekti selleks ajaks kastidesse pakitud ning evakueeritud maamõisatesse ja koolimajadesse, vähesel määral ka Tallinnas asuvatesse ladudesse.²⁴²

Sõja lõpu poole tekkis vajadus muuseumi laiali olevad varad reorganiseerida. 1944. aasta 3. novembril anti muuseumile korter aadressil Pikk tänav 66–5. Sellest kujunes pooleteiseks aastaks reevakueeritavate varade hoiupaik. Kolmandal korrusel asuva kitsa korteri pindala oli kõigest 150 m² ning see oli ka tuleohtlik, kuna sinna viis puutrepp ning ruume köeti ahjudega. 1945. aasta maiks oli sinna toodud umbes 7000 eset. Esemed tuli lahti pakkida, arvele võtta, uuesti kastidesse panna ning ritta laduda. Vajadusel anti töödele esmaabi ning selleks kutsutigi esialgu tagasi Lilly Walther.²⁴³

Jõhvi ja Viru-Jaagupi kirik

1943. aasta 3. augustil puhkes Jõhvis suur tulekahju, mis sai alguse Saksa sõdurite kasutuses olnud leerimajast, kust tuli levis kiriku pilbaskatusele ja tornikiivriale. Tugev tuul sai saatuslikuks, kuna kandis kirikult põlevaid pilpaid naaberhoonetele, mille tõrvakatused omakorda kiiresti süttisid.²⁴⁴ Kokku hävis kolmandik linnast.²⁴⁵

Ehkki kiriku pikihoonesse ning altariruumi tuli õnneks ei jõudnud, oli selleks siiski kiiruga valmistatud – altarimaal lõigati alusraamilt maha, keerati rulli ning toimetati kirikust välja.²⁴⁶ Maal transporditi saadud vigastuste kõrvaldamiseks Tallinna.²⁴⁷ Saatuse ironial sai maal

²⁴⁰ V. Hinnov, Tartu Kunstimuuseumi Väätsa-aastad, lk 115–121.

²⁴¹ Eesti Kunstimuuseumi ajalugu, <https://kunstimuuseum.ekm.ee/ajalugu/> (vaadatud 15. X 2021).

²⁴² L. Viiroja, Eesti Kunstimuuseum 1944. sügisest 1950. aasta kevadeni, lk 15.

²⁴³ Samas.

²⁴⁴ 3. august, <http://www.virumaa.ee/08-03/> (vaadatud 15. X 2021).

²⁴⁵ Jõhvi ajalugu, <http://johvimuuseum.ee/johvi-ajalugu/> (vaadatud 15. X 2021).

²⁴⁶ Altarimaal ja altar, Jõhvi Mihkli kiriku koguduse ajaleht, kevad 2021 (e-väljaanne) <https://johvi.eelk.ee/wp-content/uploads/2021/10/Koguduse-ajaleht-kevad-2021.pdf> (vaadatud 15. X 2021).

²⁴⁷ TKM TA 1:2/550: Kirjavahetus seoses kogude täiendamise, laenutamise, säilitamise, restaureerimise ja teiste küsimustega. 18. jaan. – 31. dets. 1945. a, lk 4.

Tallinnas olles rohkem kahju, kuna Waltheri ateljee sai 1944. aasta Tallinna märtsipommitamises kannatada.²⁴⁸

Tegemist on Ernst Friedrich von Lipharti (1847–1932), maaliga „Taevaminek“,²⁴⁹ mille suurus on 370 x 175 cm. 1900. aastal valminud altarimaal on oluline osa kiriku ajaloolisest interjööri ning on ka üks vähestest siinsetest Lipharti religioosse loomingu näidetest. Üksiti on see Eesti kirikukunsti kontekstis kunstiliselt kõrgel tasemel hilisakademistlik teos.²⁵⁰

Lipharti „Taevaminek“ on praegu teadaolevalt suurim lõuendalusel maal, mida Lilly Walther restaureeris. Ühtlasi oli tegemist ühe tema viimaseks jäänud tööga,²⁵¹ kuna 1945. aasta 15. augustil deporteeriti 80-aastane Lilly Walther Siberisse.²⁵² Tartu Riikliku Kunstimuuseumi peavarahoidja Koorti sõnul jõudis Walther töö dubleerida ja alusraamile pingutada ning lõpetamata maal viidi Väätša algkooli hoiule. 1946. aastal, kui EELK Jõhvi kogudus küsis maali tagasi, soovitas Koort panna maali lõpetamata kujul praegu tagasi seinale, kuniks kunagi hiljem töö lõpetatakse ja viimistletakse. Ta ei osanud kedagi soovitada, kes võiks töö lõpetada. Ainus variant tema arvates oleks olnud Ilmar Ojalo, kuid nentis, et tal on muuseumi töödega palju tegemist ning ta läheb varsti ka Leningradi õppima.²⁵³ Maal püsis pärast seda muutmata kujul kiriku seinal aastani 2021, mil vajalikud konserveerimistööd tegi H&M Restudio. Konservator Merike Kallas on ka märkinud, et suuremad rebendid on täidetud ja toonitud, kuid enamik rebendid olid puutumata.²⁵⁴ On vähetõenäoline, et keegi teine on seda maali vahepeal jätkanud, seega jõudis Walther seda Koorti sõnadest rohkem korrastada.

Vahemikus 1943–1944 jõudis Walther restaureerida ka Viru-Jaagupi altarimaali, kuid puuduvad täpsemad teadmised, kus ja kui palju ta sellega tegeles. 1945. aastal Walther kirjutas, et ta töötas nii Jõhvi kui ka Viru-Jaagupi altarimaaliga.²⁵⁵ Viru-Jaagupi altar koosneb 1897. aastast pärit pseudogooti stiilis altariseinast²⁵⁶, suures keskest Sally von Kügelgeni 19. sajandi maalist „Püha öö“²⁵⁷ ning selle all on väiksem Carl Waltheri 1852. aasta maal „Kristus seab

²⁴⁸ ERA.3978.1.189a, lk 3.

²⁴⁹ Muinas reg 6546.

²⁵⁰ M. Kallas, EELK Jõhvi Mihkli kiriku altarimaali konserveerimistööde aruanne, 2021.

²⁵¹ V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega.

²⁵² V. Erm, L. Anupõld, Walther (Valter), Lilly, lk 570.

²⁵³ TKM TA 1:2/550, lk 5.

²⁵⁴ M. Kallas, EELK Jõhvi Mihkli kiriku altarimaali konserveerimistööde aruanne, lk 16.

²⁵⁵ ERA.3978.1.189a, lk 3.

²⁵⁶ Muinas reg 28208.

²⁵⁷ Muinas reg 28209.

armulauda“.²⁵⁸ Arvatavasi Walther restaureeris Sally von Kügelgeni maali. Muinsuskaitse 2017. aasta paikvaatluse järel on kirjutatud, et töö on rebendid, mis on varem paigatud.²⁵⁹

Lilly Waltheri jälg

Enamik teoseid, millega Walther oma karjääri ajal seotud oli, on enne ja pärast restaureeritud. Milline on olnud tema sekkumiste ulatus, seda saab pigem ainult spekulatsiooniga, kuna ei ole säilinud dokumentatsioone või pole neid üldse olnudki. Nendeta ning uurimata objekte põhjalikumalt, on keeruline ka selgeks teha, mis meetodikaid ta veel peale vaha-vaigu meetodi kasutas, kuna pole teada, kus ta õppis või mis oli tema erialaõpingute aluseks. Võimalusi eri konserveerimismaterjalide kasutamiseks oli palju, kasvõi tema valduses olevates restaureerimisalastes raamatutes²⁶⁰, millest üks oli kirjutatud 19. sajandi lõpus ja teine uue sajandi esimeses pooles – viidatud tehnikad ja materjalid olid väga erinevad.

Kuigi Ojalo sõnul oli Walther Eesti kunstnikest esimene, kes asus restaureerimise ala viima teaduslikule alusele,²⁶¹ siis võiks tegelikult täitsa esimeseks professionaalseks restauraatoriks nimetada siiski Greenbergi. Tema puhul on teada õppimist Müncheni Kunstide Akadeemias (1909–1913), kus ta sai kunstiõpingute kõrvalt sissejuhatusel materjaliõpetusse ning restaureerimisse.²⁶² Oma karjääri alustasid nad Eestis enam-vähem ühel ajal, Greenberg paar aastat varem, ning kuigi ei ole teada Waltheri restaureerimisalane haridustee, ja isegi kui ta õppis iseseisvalt, siis tema tööde maht ning kvaliteet lubab teda nimetada üheks esimeseks Eesti erialaspetsialistiks.²⁶³ Seda kinnitavad erinevad tõendid (lisa 5), mis olid Waltheri pensionitoimikus, kus nii Mustpeade vennaskonna saali maalide kui Niguliste kiriku restaureerimistöid kiideti kõrgelt.²⁶⁴ Näiteks tema kui toneerija võimekusele viitab varem välja toodud Ermi mälestus, et professor Tuulse ei leidnud pärast Waltheri restaureerimistöid vigastusi enam üleski.²⁶⁵ Lisaks oli ta ametlik restauraator Eesti ja Tartu Kunstimuuseumis ning tegutses ka muinsuskaitse usaldusmehena Haridusdirektooriumi Kunsti osakonna juures.²⁶⁶

²⁵⁸ Muinas reg 28210.

²⁵⁹ Menetlus, 28209 Altarimaal „Püha öö“,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=inspection&id=28209> (vaadatud 25. IV 2022).

²⁶⁰ F. Büttner Pfänner zu Thal, Reinigung und Wiederherstellung der Oelgemälde nach den neuesten Forschungen.; M. Doerner, Malmaterial und seine Verwendung im Bilde.

²⁶¹ I. Ojalo, Lilly Walther.

²⁶² E. Valk-Falk, Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistödest..., lk 50–51.

²⁶³ TKM TA 1:2/1762, lk 2.

²⁶⁴ ERA.50.12.2588, lk 26, 27.

²⁶⁵ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 113.

²⁶⁶ ERA.50.12.2588, lk 21.

Kurb on asjaolu, et vaatamata nii põhjalikule isiklikule Lilly Waltheri arhiivile on siiski tema restaureerimistöde spetsiifikast väga vähe informatsiooni. Visuaalselt on objektidelt võimalik eristada ainult retušeeringuid ja teatud materjalidega kinnitamist, kuid enamasti on töid hilisemalt üle restaureeritud. Doerneril vaha-vaigu meetodi²⁶⁷ kasutamist on Walther rõhutanud, kuid ka Doerneril täiendas oma raamatuid pidevalt ning ei ole teada, mis aasta raamat oli Waltheri käsutuses. Peale selle oli vaha-vaigu meetod veel populaarne peaaegu järgnevad pool sajandit. Seega on Waltheri „käekirja“ kui sellist keeruline eristada.

Uurimistöö käigus tuli välja üksikuid vihjeid teiste materjalide kasutamise kohta. Näiteks on Lilly Waltheri märkmikus poolik kalaliimi retsept,²⁶⁸ mis viitab ka teiste kinnitamisviiside kasutamisele. Lisaks avastati Jõhvi altarimaali konserveerimistöde käigus maali tagaküljel pliipunast. Kas see oli segatud dubleerimissegusse või oli altarimaali tagakülj juba varasemalt sellega kaetud, jäi selgusetuks. Arvatavasti kasutati seda konservandina, et takistada maali tagaküljel biokahjustuste tekkimist.²⁶⁹ See uurimisteema osutus aga märksa laiaulatuslikumaks ning sügavam materjalikasutamise käsitlus ei mahtunud enam magistr töö raamesse. Oluline aspekt, mis puudutab põhjalikke visuaaluuringuid, materjali analüüsimist ning hinnangut restaureerimistöde vastupidavuse kohta jäi selle töö raames tegemata, kuid põhjaliku eeltööga on loodud baas, et selle uurimusega edasi minna.

Pärast Lillyt

20. sajand oli Eesti restaureerimisajaloos arengute aeg, kus sajandi alguses tegutsesid üksikud restauraatorid, kes enamasti olid kunstnikud, ning sajandi teises pooles jõuti süsteemsete ja kõrgetasemeliste restaureerimispraktikateni.²⁷⁰ Lilly Waltheri tegevus jäi üleminekuperioodi. Ta alustas oma karjääri siis, kui oli võimalus hakkajamatel kunstnikel restaureerimisega iseseisvalt tegeleda. Tasapisi omandasid kunstnikud, kes tudeerisid välismaal, näiteks varem mainitud Greenberg ja Ojalo, võimalusel kunstiõpetuste kõrvalt ka materjaliõpetust ning sissejuhatust restaureerimisse. 1920. aastatel pöörasid ka muuseumid tähelepanu sellele, et maale on vaja korrastada. Koolitamise suunas astuti samme, kuid täpsemaid andmeid selle

²⁶⁷ Vaha-vaigu segu koosneb mesilasvahast ja mastiksi või kampoli või dammari vaigust, mis on eelnevalt segatud tärpentiniga. Vahekorrad ja vaigu kasutamine on erinev vastavalt vajadusele.

²⁶⁸ TKM TA 3:4/5, lk 15.

²⁶⁹ M. Kallas, EELK Jõhvi Mihkli kiriku altarimaali konserveerimistöde aruanne, lk 11.

²⁷⁰ G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil, lk 5.

kohta pole.²⁷¹ Lisaks otsiti võimalusi, et lasta töid hoopis välismaal, näiteks Riias restaureerida.²⁷²

II maailmasõja järgsel ajal saadi aru, et Eestis valitseb restauraatorite põud ning spetsialistide koolitamine on kriitilise tähtsusega. Pärast Lilly Watheri surma tegutsenud restauraatoriteks olid peamiselt Eerik Pöld (1908–1995) ja Paul Horma (1905–1988)²⁷³ Tallinnas ning Nikolai Jasnetski (1909–1987)²⁷⁴ ja Ilmar Ojalo Tartus; viimane tegutses alates 1955. aastast samuti edasi Tallinnas.²⁷⁵ Põllul, Ojalol ning Jasnetskil oli võimalus muuseumitöö kõrvalt ennast käia täiendamas Venemaal.²⁷⁶ Kuigi Erm mainib palvekirjas Molotovi juhatusele, et Walther õpetas aktiivselt eriala ka noortele kunstnikele,²⁷⁷ ei ole peale Ojalo kedagi teist teada.

1950. aastate keskpaigast kuni nõukogude võimu lõpuni toimus hüppeline aktiveerumine restaureerimise vallas. Muuseumide ja raamatukogude kollektiivi tekkis aina rohkem restauraatoreid, kellel oli võimalus ka ennast liiduriikides erialaselt täiendada. Kuna Eesti restaureerimiskogemus oli veel tagasihoidlik võrreldes Nõukogude Venemaaga, siis saadeti siinseid suurteoseid Leningradi või Moskvasse või tulid spetsialistid ise kohale. 1970–1980ndatel hakati looma ka kohalikke restaureerimiskeskusi ning saadeti noori restauraatoreid põhjalikule koolitusele Leningradi.²⁷⁸

²⁷¹ E. Valk-Falk, Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistöödest aastatel 1914–1944, lk 49–50.

²⁷² G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil, lk 11–12.

²⁷³ G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil, lk 16.

²⁷⁴ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik.

²⁷⁵ G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil, lk 102.

²⁷⁶ G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil, lk 100, 102; S. Rebaste, suuline vestlus autoriga, 28. IV 2022. Märkmed autori valduses.

²⁷⁷ TKM TA 3:1/147, lk 5.

²⁷⁸ G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil, lk 5.

3. LILLY WALTHERI NÄITUS „Lilly Walther. Piiritu“

Koht ja aeg: Tartu Kunstmuuseumi III korrus (23.02.22–29.05.22)

Kuraator: Nele Ambos

Näituse kujundus: Kristiina Taluri

Graafiline kujundus: Norman Orro

Suure arhiivi ja pärandi uurimise ning sorteerimise toomine tööplaani eeldas algusest peale muuseumi poolt ka näitust, mis seda materjali tutvustaks. Üldine kontseptsioon oli lihtne: tutvustada baltisaksa naiskunstnikku, kes saavutas oma elu ja karjääri jooksul palju, kuid keda Eesti kunstiajaloo on küllaltki vähe käsitletud. Eesmärk oli eksponeerida teoseid Tartu Kunstmuuseumi äsja sorteeritud ja süstematiseeritud arhiivist, millele ligipääs oli seni vaid üksikutel teadajatel. Selle tõttu jäi materjalide otsimine erakogudest kohe algusest peale välja, kuna see on eraldiseisvalt väga põhjalik ja aeganõudev missioon. Praegu pole teada, kui palju, kus ja kas on materjali erakogudes. Lilly Walther ise on oma autobiograafias kirjutanud, et on müünud oma maale väljaspool Eestit Soome, Venemaale ja isegi Ameerikasse,²⁷⁹ kuid võib uskuda, arvestades tema rännakuid, et neid võiks leiduda ka Saksamaal, Prantsusmaal ja Ukrainas. Oli ka lootus, et näituse ajal võetakse ühendust erakogudes olevate tööde osas, kuid seda pole kahjuks siiani juhtunud. Teiste Eesti muuseumide peale on kogudes kokku ainult kaheksa²⁸⁰ Lilly Waltheri tööd. Näitusele sai laenatud nendest neli, mis olid näited neist eluetappidest, mille puhul Tartu Kunstmuuseumis puudus kate. Kindlasti on huvitav asjaolu, et tegelikkuses koosneb kogu näitus kunstniku „mustast materjalist“ – tegemist on teostega, mida tal ei õnnestunud elu jooksul maha müüa ning jäid talle ateljeesse seisma. Ainuüksi selle materjali põhjal on aru saada, et tegemist oli väga mitmekesise, produktiivse ning üllatusi pakkuva kunstnikuga. Ta ei olnud pelgalt akvarellist, kes maalib ainult lilli, nagu seni on kunstiajaloo raamatutes välja toodud. Tegemist oli äärmiselt mitmepalgelise, andeka ja pidevalt ennast arendava naisega, kes lõi läbi nii portselani-, tarbe- ja maalikunstnikuna kui ka restauraatorina ning oli lisaks hinnatud joonistus- ja maaliõpetaja.

Näitus ei ole kronoloogiliselt kulgev, kuid aimatav ajatelg on tajutav. Tartu Kunstmuuseumi III korrusel on neli ruumi, millest teise sai püstitatud ruumiline väikevorm, et eristada teemasid, mida antud kunstniku puhul on mitmeid. Üle 400 teose eksponeerimiseks ja grupeerimiseks

²⁷⁹ ERA.3978.1.189a, lk 1.

²⁸⁰ Eesti Kunstmuuseumis viis, Eesti Tarbekunsti- ja disainimuuseumis kaks ning Tallinna Linnamuuseumis üks teos.

liigendati ruume vaatlemise lihtsustamiseks ja rütmi loomiseks. Kujunduses oli eesmärk võimalikult lihtne ja puhas vormistus ning teoste alajoondus²⁸¹ seintel, et tööde tihedus ja mass ei muutuks hoomamatuks. Põhilised kasutatavad materjalid olid valgeks värvitud kipsplaat, puhas kasevineer, pleksiklaas ning metallkinnitused, et kujundus ei domineeriks teostest üle; vahele sai pikitud ka üksikuid erandeid aktsentide näol, et rõhutada mõnda teemat või meeleolu.

Näituse ühtsuse loomisel oli abiks see, et enamik töid kuulub Tartu Kunstimuuseumile ning kõik need olid raamimata: nii pabertööd kui ka õlimaalid lõuendil, mis olid

65. 66. Näitus „Lilly Walther. Piiritu“ Tartu Kunstimuuseumis 2022. aastal. Esimene ruum.

alusraamideta ning mappides. Raamiks sai valitud lihtne kandiline sügav puidust ümbrisraam. Akvarellid ja joonistused said ajutiselt raamitud naturaalsesse puitraami koos roosakasvalge paspartuuga. Kogude mahutavuse piiratuse tõttu raamitakse kõik paberil tööd pärast näitust uuesti lahti ning hoiustatakse mappides. Õlimaalid said kõik omale uued jäädavad ümbrisraamid, kuna lõuendil tööd on nüüdseks alusraamile pingutatud ning pole võimalik tagasi mappidesse panna. Töödele sai valitud samuti kandiline puitraam, kuid vastavalt töö iseloomule ja koloriidile kerge tooniga. Kokku on näitusel 187 raamitud tööd, mille hulgas on pigem erandlikult vormistatud kombineeritud raamid. Kui kompositsiooni otsing või teema oli sama, olenemata meediumist (joonistus, maal, akvarell, foto), siis täidab raam justkui vitriini rolli, kus on eksponeeritud mitu objekti korraga.

²⁸¹ Teosed on seina riputatud nii, et alumised ääred on ühel joonel.

Näitus algab ruumiga, kus on valdavalt eksponeeritud koolides ja ateljeetundides tehtud tööd ning tarbekunsti ja perega seotud vitriinid (ill 65, 66). Suures osas on see Lilly Waltheri elu esimene pool. Kujundajaga välistasime suurte lisaseinte ehituse, mis lõhuks ruumi tervikut ning looks nurgataguseid, sest soov oli säilitada avatust. Kuna erinevaid teemaliigendusi oli palju, siis mõttelised teemavahetused lõime seinast välja tulevate nürinurgaliste „sammastega“. Vitriinid on hõljuvad ning viiest küljest pleksiklaasiga, et säilitada õhku ja tekitada võimalikult vähe müra. Stieglitzi ja Sèvres'i ajast on säilinud erandlikult palju töid, mis näitavad kunstniku detaili kujutamise oskust ning pühendumust, ja neid eksponeeriti suuremas koguses. Kuna Waltheri portselanimaalimise ajast pole teadaolevalt säilinud näiteid, siis piltlikustamiseks maalis ühe kavandi järgi Tartu Ülikooli muuseumi paberikonservaator ja portselanimaalija Anne Arus taldriku, et anda ettekujutust sellest, millised kunstniku tööd päriselt võisid välja näha. Tähelepanu pälvivad selles ruumis kindlasti suuremõõtmelised ja läbitöötatud sõejoonistused „Vanamees kepiga“ ja „Vananaine kepiga“, mis on valminud Ants Laikmaa ateljeekoolis 1903. aastal. Need teosed olid väga kehvast seisusest ning tänu Tartu Ülikooli muuseumi paberikonservaatori Anne Arusele ning Eesti Rahva Muuseumi paberikonservaatori Silli Peedoskile on neid pärast pool aastat kestnud restaureerimistöid taas võimalik eksponeerida. Näitusel on eksponeeritud konserveeritud teoste kõrval ka fotod teostest enne restaureerimist. See loob küllastajatele võimaluse võrrelda teoseid enne ja pärast restaureerimist. Jälgides konserveerimise head tava, on kõik retušeeringud originaali st eristatavad, kuid tavavaataja jaoks võib parandatud kohtade leidmine siiski olla keeruline ja põnev protsess (ill 67).

67. Lilly Waltheri teos „Vanamees kepiga“ enne ja pärast restaureerimist.

Teises ruumis on eksponeeritud kunstniku dokumenteeriv elustiil ja rännakud läbi eri paikade (ill 68). Läbi joonistuste, maalide ning fotode visualiseerib ta külastajale seda, mida ta ise oma ümbruses tundis ja märkas. Selleks on näiteks soojad suvepäevad Lätis Asaris, valgusküllane aatrium Avanduse mõisas, kiire elu Weimaris, müstiline Naissaare loodus ja kompositsiooni otsingud pankrannikul asuval Kaldaotsal. Saali keskel asuv ruum ruumis uue maailma, millesse Lilly Walther sisenes veidi enne 60aastaseks saamist. Kujunduslikult on uue ruumi välisküljeks jäetud töötlemata vineer ning sisekülg on peitsitud mustaks, et rõhutada tema karjääri muutust veelgi. Ruumi sees

68. 69. Näitus „Lilly Walther. Piiritu“ Tartu Kunstimuuseumis 2022. aastal. Teine ruum.

avaneb tema 1925. aastal alanud maali- ja puitpolükroomia restaureerimise karjäär (ill 69). Mahuliselt on restaureerimise osa kogu näituse tervikut vaadates küllaltki väike, kuid tähtsamad tööd on välja toodud koos näidete ja taustalooga, mis kirjeldavad, miks oli tegemist hinnatud restauraatoriga. Minu ametit silmas pidades oleks ehk oodatud, et see eluetapp on näitusel domineerivamalt välja toodud, kuid Lilly Walther oli väga mitmekülgne ning eri teemasid, mida avada, on palju. Kuraatorina sai vastu võetud otsus, et tuleks pigem rõhutada tema laiahaardelisust ja eklektilisust sellega, et eksponeerida tema elu eri nüansse ning mitte minna liiga põhjalikuks ühe teemaga. Samas on kataloogis võimalik tutvuda tema restaureerimiskarjääriga põhjalikumalt.

Kolmandas ruumis on võimalik näha Waltheri loomeprotsessi eri etappe (ill 70). Sagedased on motiivide kordused ning kompositsiooniotsingud läbi mitmete meediumite, et leida see õige lõpplahendus. Selle jaoks kasutas ta nii fotografeerimist, visandamist kui ka maalimist. Lisaks otsis ta abi näiteks kalkale kantud motiividest või nii ajakirja kui ka maalide väljalõigetest. Ruumis on seinale kantud trafarettmaaling, mis on rekonstruktsioon mustri Lilly Waltheri

ateljee seinalt, ning otsitud ka seal olevale riiulile sarnane, et luua killuke keskkonda, kus ta ise töötas. Waltheri tarbekunsti ei ole teadaolevalt säilinud, kuid on olemas tema 1906. aasta isikunäituse fotod, kus ta põhiliselt eksponeeris tarbekunsti (ill 71). Kolmanda ruumi seinale said kantud kahe taolise foto suurendused, et oleks võimalik suuremalt näha tema loomingut selles vallas. Üks üllatavamaid ja intrigeerivamaid töid on akvarell „Manulla“. Tegemist on Ants Laikmaa ateljees 1903. aastal tehtud abessiinlase portreega, kellest seni olid teadaolevalt säilinud Ants Laikmaa (1866–1942) pastell ning Vera Grüneri (?–?) ja Aleksander Uuritsa (1888–1918) sõejoonistused.²⁸²

70. 71. Näitus „Lilly Walther. Piiritu“ Tartu Kunstimuuseumis 2022. aastal. Kolmas ruum.

Näituse lõpetab lilleplahvatus viimases ruumis (ill 72, 73). Võimalik on näha eri meediumite ja stiilidega lillekompositsioone läbi aegade. Kuigi näituse üks eesmärk oli kummutada tema lillemaalija staatust, ei saanud siiski näitamata jätta, et ta oli selles väga osav. Lisaks akvarellidele on eksponeeritud õli- ja temperamaale ning pliiatsi- ja tušijooniseid. Teosed on erineva läbitöötatuse ja stilisatsiooni astmetega, mis näitavad tema loomingu mitmekesisust isegi ühe ja sama teema puhul. Neljas ruum on mõeldud omamoodi rahunemiseks, kuna muu väljapanek on taotluslikult tihe ja informatsiooniküllane. Samas, väljapanek ei eelda, et külastaja peaks kõik etiketid ja saatetekstid läbi lugema. Eesmärgiks oli pakkuda inimestele avastamisrõõmu, koondades võimalikult palju kõnekaid detaile, millest vaataja iga hetk midagi just teda köitvat leiaks. Samal ajal oli kujunduse eesmärk läbi näituse kui – erinevalt raamatust – end mittelineaarselt avava meediumi pakkuda võimalust kunstniku eluetappe kõrvutada ning näha tema vaheldusrikast elu tervikuna. Alateadlikult ehk ärgitas mind kui kuraatorit ja

²⁸² Ants Laikmaa „Abessiinlane. Samuel Peters“ (TKM TR 771 A 59), Vera Grüner „Abessiinlane“ (HM LMT 384), Aleksander uurits „Samuel Petersi portree“ (EKM j 30068/a G 19641/a).

põhjalikku uurijat (põhjendamatu?) hirm, et pärast näitust vajub Lilly Walther taas unustuste hõlma. Seega oli soov tekitada huvi eri valdkondade spetsialistide hulgas, et Lilly Walther ei jääks tulevikus erinevate kunsti teemapüstituste arutelust välja.

Publikuprogramm

Näitusega kaasnev publikuprogramm on samuti rohkem tutvustava iseloomuga. Palju toimub giidi- ja kuraatorituure nii eesti-, vene- kui ka viipekeeles. Lisaks on Ukraina päevad, kuhu on kutsutud kõik ukrainlased tasuta osalema, et osa võtta üle maja toimuvatest giidituuridest ning töötubadest. Eriüritusena toimub vestlusõhtu ja ringkäik Lilly Waltheri näitusel koos Eesti Kunstimuuseumi

72. 73. Näitus „Lilly Walther. Piiritu“ Tartu Kunstimuuseumis 2022. aastal. Neljas ruum.

koguhoidja ning baltisaksa kunstile spetsialiseerunud kunstiajaloolase Kristiina Tiidebergi ning kunstiteadlase ja feminismi küsimuste uurija Rebeka Põldsamiga.

Näituse lõpetuseks on plaanis korraldada ühepäevane sümposium, mis algab kuraatorituuriga ning seejärel avavad esinejad näituse eri teemasid ja tahke. Selleks on kutsutud kunstiajaloolane Katrin Kivimaa, kes räägib naiskunstnike haridusteedest 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses; Erna Kreischmanni näituse kuraator Mari-Liis Krautmann, kes tutvustab arhivaalse näituse loomise protsessi; Tanel Verk, kes annab ülevaate 20. sajandi alguse fotograafia kasutamisest, kättesaadavusest ja võimalustest; ning Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseumi direktor Kai Lobjakas, kes räägib lähemalt Tarbekunsti Ateljee tegevusest. Peale selle toimub minu ettekanne Lilly Waltheri restaureerimiskarjäärist ning magistritöö kaitsmine.

Tänu Tartu Kunstimuuseumi pedagoogile Kristel Sibulale toimuvad erinevad sündmused muuseumiharidusliku poole pealt. Nendeks on nahast võtmehoidja valmistamise töötuba, mis on inspireeritud Lilly Waltheri lillemaalidest ja tarbekunsti kavanditest ning mille juhendajaks

on nahakunstnik Maila Käos, ning portselanimaalimine, mis toimub koostöös kunstipoe Skizzega ja mille juhendajaks on Eda Holtsman. Lisaks on planeeritud populaarne sündmuse formaat *Drink & Draw*, kus on võimalik tulla muuseumisse modelli järgi joonistama kiireid visandeid, ning peale selle mitmed eri kooliastmetele mõeldud muuseumitunnid.

Koostöös Vikipeediaga on plaanis aasta lõpus teha viis kirjeldustõlget Lilly Waltheri teoste kohta. Kirjeldustõlgete eesmärk on teha kunst ligipääsetavaks vaegnägijatele. Valminud helifailid lisatakse Tartmusi kodulehele ning need jäävad sinna tasuta kuulamiseks kõigile soovijatele.

Lilly Waltheri kataloog „Lilly Walther“.

Näituse ning sellega kaasneva kataloogi eesmärk on Tartu Kunstimuuseumis talle oleva pärandi varal avada Waltheri elu ja looming sügavuti. Kataloog sisaldab kunstiteadlaste konteksti loovaid artikleid, ülevaadet Waltheri tööst restauraatorina, eluloo kirjeldust, valikut põnevamatest arhiivileidudest, hulgaliselt fotosid ning laia valikut Waltheri reproduktsioone.

Kataloogi artikli kirjutajate otsimine käis paralleelselt pärandi sorteerimise ning kirjanduse uurimisega. Kõigepealt proovisin kokku panna Waltheri eluloo pidepunktid, et neid siis välja pakkuda erinevatele kunstiajaloolastele, kes võiksid olla mõnest teemast huvitatud. Lisaks kronoloogia paika panemisele ennetasin sellega kirjutajate hirmu, et kunstnikust pole midagi teada ning ettevalmistus võtab kaua aega. Plaan toimus väga hästi, kuna nii mõnigi „ei“ muutus „jah-iks“, kui saatsin neile enda eeltöö Waltheri eluloost koos välja otsitud kirjandusega. Kirjutajad otsisin iseseisvalt ning võtsin enamasti ühendust nendega, kes on varasemalt kasvõi natukene Waltherit oma artiklites maininud, ja nemad jäid ka lõpuks nõusse. Paratamatult on täiesti uue ning uurimata kunstniku ees hirm kirjutajatel, kes pole varem temaga üldse kokku puutunud, isegi siis, kui üldine taustinfo võiks sobida nende uurimisteede alla.

Artiklite autorid on kunstiajaloolased Katrin Kivimaa, kes jälgib Waltheri reisimist Euroopa kunstielu keskustes, Kai Stahl, kelle fookuses on inimese kujutamine, ning Bart Pushaw, kes juhib tähelepanu japonismi mõjudele Waltheri loomingus. Mina kirjutasin Lilly Waltherist kui Eesti ühest esimesest restauraatorist ning tema tegevuse rollist Eesti kultuuriloos, lisaks panin kokku eluloo kronoloogia.

Koostöös graafilise disaineri Norman Orroga oli eesmärk teha kompaktse suurusega, kuid rohkete illustratsioonidega kataloog. Reproduktsioonid ei ole tavapäraselt välja lõigatud, vaid erandlikult on näidatud kõik paberi ja lõuendi ääred ja kahjustused. Võtet, mis on enamasti

kasutuses arhiivimaterjalide reprodutseerimise puhul, pidas disainer sümbolsest tähenduslikuks, kuna nii kunstnik kui ka kuraator on konservatorid.

Artiklite illustratsioonid raamatus on valinud autorid. Ülejäänud reproduktsioonid on esitatud kronoloogilises järjekorras, järgides kunstniku eluloolisi etappe. Arhiivis leiduva materjali rikkuse rõhutamiseks on eraldi välja toodud kunstniku kompositsiooni ja meediumi otsingud.

Kataloogi sisuline struktuur, kirjutajate otsimine, kahe pika artikli kirjutamine ning sisutoimetamine oli väljakutsuv ülesanne, kuid ka väga õpetlik kogemus. „Unistused“ on alati suuremad kui lõpuks reaalsus, kuid tänu Tartu Kunstmuuseumi ning Eesti Kultuurkapitali toetusele sai valmis mahukas ja ülevaatlik raamat Lilly Waltherist.

Tagasiside

Näituse tagasiside on olnud äärmiselt positiivne. Aleksander Metsamärt on oma arvustuses väga hästi kokku võtnud näituse eesmärgi: „Lily Waltheri puhul moodustab ajalookirjutus küll näituse keskse osa. Kuraator Nele Ambos on kolmanda korruse täitnud tähelepaneliku, tundliku, peene ja ka halastamatult tiheda ekspositsiooniga. Keskseks eesmärgiks on tõsta Walther välja kunstiajalookirjutuse pragude vahelt, näidata ka tema muljetavaldavalt renessansslikku amplituud. Joonistaja, maaliija, õpetaja, restauraator, tarbekunstnik, praeguses väljenduses ka graafiline disainer ... Näituse alapealkiri „Piiritu“ on igati kohane.“²⁸³ Kuigi näitus on tõesti tihe, siis tänu sellele kõnetab see ka väga laia kunstihuvilistest publikut kooliõpilastest valdkonna professionaalideni, oma osa saavad nii kunsti-, foto-, arhiivinduse-, kui ka kultuurihuvilised.

Kuraatorituurid on olnud väga meeleolukad ning inimeste huvi on tunda. Paratamatult mõjub praegu publikule eriti Waltheri Krimmi periood ning elulõpu küüditamine Siberisse,²⁸⁴ mis tekitab hetkeks seisaku ja mõttepausi. Tuuri lõpus on tekkinud elavaid arutelusid, kui eriline tegelikult kogu see pärand on, kuidas eri perioodidel on väga vastandlikke arvamusi olnud ja kui napilt tegelikult läks, et see pärand ikkagi säilis. Palju on imestatud ka Waltheri loomingu mitmekesisuse üle, justkui tegemist ei oleks isikunäitusega, vaid eksponeeritud on mitme kunstniku töid. Mul on väga hea meel ka selle üle, et inimesed näevad, kui pühendunult ma seda kõik tegin. Ka Metsamärt nentis: „Vist ainult restauraator Nele Ambos on suuteline

²⁸³ A. Metsamärt, Olnu, olev ja olema saav – SIRP, 01. VI 2022.

²⁸⁴ Näitus avanes päev enne Venemaa sissetungi Ukrainasse 23.02.2022.

restauraator Lily Waltheri näitust tegema nii, et ka külastaja vaatab seda lõpuks restauraatori tundliku pilguga. Kollegiaalne armastus ei tunne piire, nagu tema romantiline kaksikvendki.²⁸⁵

Nii informatsiooni- ja detailirikka näitusega on muidugi ka oht, et inimesed ehmuvad selle massi ees ega suuda keskenduda. Tuuridel on öeldud, et kuraatori jutustus kõrval annab väga palju juurde, muidu nagu ei oskaks lihtsalt kuskilt alustada. Seevastu, kui näituse külalisteraamatu²⁸⁶ (lisa 6) sissekandeid piiluda, siis kajab vastu inimeste positiivseid üllatusi nii pärandi säilimise kui ka seni tundmatu kunstniku avastamise kohta, aga eriti just naiskunstniku pilgu läbi avaneva ilu ja mitmekesisuse üle. Minu isiklik külalisteraamatu lemmik: „Täielik OG!²⁸⁷ täh!“.

²⁸⁵ A. Metsamärt, Olnu, olev ja olema saav.

²⁸⁶ Tartu Kunstimuuseumi külalisteraamat Lilly Waltheri näitusel.

²⁸⁷ OG (ingl *Original Gangster*).

KOKKUVÕTE

Lilly Waltheri pärandi uurimine ja korrastamine tõi päevavalgele silmapaistvalt värvika isiksuse, kelle karjäär on olnud sama mitmekesine kui ta persoon. Kunstnikuna tegeles ta nii portselanimaalimise, tarbe- kui maalikunstiga, katsetades eri meediume ja stiile. On kahetsusväärne, et seni on teda iseloomustavad sõnad olnud ennekõike „akvarellist“ ja „lillemaalija“. Ta on praegu teadaolevalt esimene kunstnik Eestist, kes õppis vabakuulajana Peterburi Stieglitzi kunstikoolis (1888–1894). Pärast seda töötas ta mitmes riigis, näiteks Prantsusmaal Sèvres'i portselanivabrikus (1896–1897), Weimari Suurhertsogi Saksi Kunstikoolis, Worpsswede kunstnikekülas, keraamika alal Berliinis, ajaloolises Bürgeli savitehases Jenas, vabakutselisena Pariisis (1908–1912) ja Krimmis (1917–1919). Eestis olles täiendas ta ennast Ants Laikmaa ateljeekoolis (1903–1904) ning jättis jälje Eesti disainiajalukku, olles Tarbekunsti Ateljee (1904–1914) üks asutajatest. Lisaks oli ta hinnatud maali- ja joonistusõpetaja nii Eestis kui välismaal. Olenemata east või asukohast ei lõpetanud ta hetkekski enesearendamist ning uue katsetamist.

Oma hilisemas elus, vahetult enne kuuekümnepäevaseks saamist, pühendus ta aga loomise asemel restaureerimisele. Elu viimase kahekümne aastaga jõudis ta end jäädvustada Eesti kunstilukku ühe esimese professionaalse restauraatorina. Waltheri südikus, tahe ennast tõestada ning sisemine missioonitunne, mis tihti kaalus üle halveneva tervise, võimaldasid tal tuua ohvreid, mille eest Eesti restaureerimis- ja kunstiajalugu on Waltherile tänulik. Kuigi ei ole teada, mida ta tegi restaureerimiskarjääri esimese kümne aasta jooksul, võiks tema restaureerimistöde suurusjärguks hinnata enam kui 300 maali ning kümnekond polükroomset puitskulptuuri. Suuremad projektid olid Mustpeade vennaskonnale kuulunud Rootsi kuningate ja teiste valitsejate portreede korrastamine, Niguliste kirikus asuva kuue epitaafi, Antoniuse altari ning polükroomstete puitskulptuuride restaureerimine, eri kirikute suureformaadiliste altarietaablite restaureerimine, töötamine restauraatorina Eesti Kunstimuuseumis ja Tartu Kunstimuuseumis ning muidugi osalemine kunstivarade sõjaaegsetes päästeaktsioonides.

Pärandit tutvustav näitus Tartu Kunstimuuseumis avab erinevaid külgi Lilly Waltheri elust. Eksponeeritud on üle 400 originaalobjekti, millest enamik on pärit tema ateljeest, mis jäi maha pärast tema küüditamist Siberisse 1945. aastal. Lisaks on laenatud üksikuid teoseid Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseumist, Eesti Kunstimuuseumist, Eesti Üliõpilaste Seltsist ja Tallinna Linnamuuseumist. Kahjuks ei ole teadaolevalt säilinud Lilly Waltheri tarbekunsti, seetõttu on näitusele loodud üks Anne Aruse kunstniku kavandi järgi käsitsi maalitud

portselantaldrik ning seinad on fotosuurendused kunstniku 1906. aasta isikunäitusest, kus on võimalik näha tema loodud tarbekunsti. Näitusega kaasneb ulatuslik haridus- ja populariseerimistegevus.

Näitusele eelnes ning ka järgneb Lilly Waltheri arhiivi sorteerimine, korrastamine, süstematiseerimine, digiteerimine ning MuIS-i kandmine. Eesmärk on kogu pärand teha kättesaadavaks võimalikult laiale huviliste ringile.

Välja anti ka esimene trükis Lilly Waltheri loomingu ja elu kohta. Kui teadmised temast on siiani olnud pealiskaudsed, enamasti üldistes kunstiajaloo raamatutes paari lausega kokku võetud, siis nüüd on see lünk lõpuks täidetud. Kataloog avab Waltheri elu ja loomingut sügavuti, sisaldades eri kunstiteadlaste artikleid, restaureerimislugu, eluloo kronoloogiat, kajastusi põnevamatest arhiivileidudest, hulgaliselt fotosid ning laia valikut Waltheri reproduktsioone.

Näituse, kataloogi ja ka magistr töö laiema eesmärk on unustuste hõlma vajunud baltisaksa naiskunstniku Lilly Waltheri elu, loomingu ning pärandi uurimine ja tutvustamine. Tegemist oli mitmepalgelise, andeka ja pidevale enesearendamisele avatud naisega, kes tõestas end nii tarbe- ja maalikunstniku kui ka professionaalse restauraatorina. Põhjalik aluspind järgnevatele, spetsiifilisematele uurimustele on käesolevaga usutavasti loodud.

SUMMARY

Lilly Walther as an Artist-Restorer

Nele Ambos

Caroline Auguste Bertha Walther, who was known popularly as an artist as Lilly Walther (1866–1946) was one of the first professional art restorers in Estonia, a renowned applied artist and a productive visual artist who, however, has thus far been mentioned in art history only in passing, if at all. The Tartu Art Museum preserves Walther's exceptionally large heritage that was left in her studio after her deportation to Siberia in 1945. Thanks to the artist-restorer Ilmar Ojalo, all of this was rescued and handed over to the museum in 1950. Thousands of items of archive materials, about 600 original artworks (oil paintings, watercolours, drawings, sketches and designs) and nearly 400 works by other authors have been preserved. Researching Walther's heritage was not considered important during the Soviet era both because of Walther's German roots and the amount of work this entailed. The first thorough organising and sorting of the archive was undertaken by the art historian Virve Hinnov, who worked at the Tartu Art Museum, only in 1991 when Estonia regained its independence. As a result of her endeavours, a small exhibition was opened at the museum. After this, however, only a small number of researchers have had access to the archive since it demanded a knowledge of its existence.

My first contact with the heritage of Lilly Walther was in 2017 when the Tartu Art Museum was moving out of its building on Vallikraavi street. Even this furtive contact with the material was personally so compelling that in 2020 I started organising and researching the material as part of my job with an aim of curating an exhibition that would cover Walther's work as an artist and a restorer.

The present master's thesis is a symbiosis of empiric research of the heritage of the artist-restorer Lilly Walther and the author's creative project of communicating Walther's heritage, curating an exhibition and publishing a catalogue. This was preceded by practical archive work of sorting, systematising and organising the heritage. The main method of collecting data for the thesis was the use of various archive documents, previously published literature, notes on Lilly Walther's artworks and texts from different items (e.g. correspondence and official documents) from her archive. As a result of this research, a thorough exhibition took place and a monograph was published.

The master's thesis describes how the archive came to the Tartu Art Museum and how it was organised. Walther's biographic data is elaborated upon and included is an overview of her as an artist. A more meticulous focus is on Walther's career as one of the first professional restorers in Estonia, offering an overview of the objects restored by her. Additional insights are provided about the idea and process of compiling the exhibition and the catalogue.

Researching and organising Lilly Walther's heritage revealed a remarkable personality whose career has been as diverse as her character. As an artist, Walther was active in porcelain decoration, applied arts and painting, experimenting with different media and styles. It is regrettable that thus far she has mainly been characterised as a "watercolourist" and a "flower painter". As far as is currently known, she was the first artist from Estonia who partook in the courses of the Stieglitz Art School in St Petersburg as an external student (1888–1894). After this, she worked and studied in various countries including the Sèvres Porcelain Manufacture in France (1896–1897), the Grand-Ducal Saxon Art School in Weimar, as a ceramicist in Berlin, in the historic Bürgel ceramics factory near Jena and as a freelance artist in Paris (1908–1912) and in Crimea (1917–1919). During the time she was in Estonia, she supplemented her skills at the Ants Laikmaa Studio School (1903–1904) and left her mark on the history of Estonian design by being one of the founders of the Studio for Applied Arts (1904–1914). She was also an esteemed teacher of painting and drawing both in Estonia and abroad. No matter her age, Walther never stopped developing her skills and experimenting.

In her later years, immediately before turning sixty, instead of creating her own works, Walther dedicated herself to restoring ones made by others. During the last two decades of her life she managed to record herself in Estonian art history as one of the first professional restorers. Walther's tenacity, desire to prove herself and an internal sense of mission that often outweighed the needs of her declining health, allowed her to make sacrifices for which the history of restoring and art in Estonia are forever grateful. Although it is not known what she did during the first decade of working as a restorer, the number of works conserved by her could be estimate at more than 300 paintings and about a dozen polychromatic wooden sculptures. Her largest restoration projects include: the portraits of Swedish kings and other rulers that had belonged to the Brotherhood of Blackheads; the six epitaphs, Altar of St Anthony and polychromatic wooden sculptures in the Church of St Nicholas; large altarpieces belonging to different churches; working as a restorer at the Art Museum of Estonia and at the Tartu Art Museum; and participating in the rescue operations of art treasures during World War II.

The exhibition was preceded by the sorting, organising, systematising, digitising and entry of data into the Museum Information System MuIS of Lilly Walther's archive (the work is ongoing). To introduce her heritage to a wider audience, I curated the exhibition *Lilly Walther. Limitless* at the Tartu Art Museum (23.02.–29.05.2022, designed by Kristiina Taluri) which revealed various aspects of Walther's life. More than 400 original objects, most coming from her studio, were exhibited. However, some works were lent by the Estonian Museum of Applied Art and Design, the Art Museum of Estonia, the Estonian Students Society and the Tallinn City Museum. Unfortunately, as far as we know, no examples of Lilly Walther's applied art have survived and therefore Anne Arus hand-painted a porcelain plate based on the artist's design. An enlarged photo of Walther's solo exhibition from 1906 was also shown where items designed by her could be seen. The exhibition was accompanied by an extensive educational and audience programme.

The first book about Lilly Walther's life and work was also published. Knowledge about her has thus far been only cursory and her career is usually summarised in a couple of sentences in general overviews of Estonian art. Now this oversight has been fixed. The catalogue looks at Walther's life and oeuvre in depth through art historical articles, an overview of her career as a restorer, a chronology of her life, and reproductions of archive materials, numerous photos and a wide selection of her works. The overview of her career and chronology were written by me. The other articles were written by art historians Katrin Kivimaa, Kai Stahl and Bart Pushaw. The graphic design of the exhibition and the catalogue was by Norman Orro.

The wider aim of the exhibition, the catalogue and this master's thesis is to research the life, career and heritage of the Baltic German woman artist Lilly Walther and to introduce it to a wider audience. She was a diverse, talented and continuously developing woman who found recognition as an applied artist, a painter and a professional restorer. I believe that by now I have managed to lay a strong foundation for future research that can cover more specific themes and questions.

KASUTATUD KIRJANDUS

Arhiivi allikad:

Eesti Kunstimuuseumi arhiiv, EKMA.110.8.234: Karoline-Auguste-Berta Walteri elulookirjeldus, tõendid ja ära kirjad, asjaajamise kirjavahetus.

Eesti Rahvusarhiiv (edaspidi ERA), ERA.3978.1.189a: Caroline Waltheri isiklikud dokumendid.

ERA.50.12.2588: Eesti kultuuritegelaste pensionikassa nr 619: Caroline Walther.

ERA.1108.5.869: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsusvarade restaureerimise, ümberehitamise ja kaitse alla võtmise asjus (05.11.1936–30.04.1938): Niguliste kiriku läänepoolse osa restaureerimine, lk 48–63.

Tallinna Linnamuuseumi arhiiv 4-1/1: Aktid, protokollid, lepingud ja kirjavahetus museaalide seisundi hindamise ja restaureerimise kohta, 1945–1950.

Tartu Kunstimuuseumi arhiiv (edaspidi TKM TA), TKM TA 1:2/22 Aasta perspektiivplaanid ja kalenderplaanid ning aruanded nende täitmise kohta, statistilised aastaaruanded ja ülevaated muuseumi tegevusest ja fondidest, 1945.

TKM TA 1:2/282: Metoodilise nõukogu koosolekute protokolliraamat 1947–1954.

TKM TA 1:2/550: Kirjavahetus seoses kogude täiendamisega, laenutamise, säilitamise, restaureerimise ja teiste küsimustega. 18. jaan. – 31. dets. 1945. a, lk 4.

TKM TA 1:2/438: TKM-i tulmeaktid kunstivarade püsivaks säilitamiseks, vastuvõtuakt nr 10-1950.

TKM TA 1:2/440: TKM-i tulmeaktid kunstivarade püsivaks säilitamiseks. 19. märts 1952–30. nov. 1952.

TKM TA 1:2/461: TKM-i väljeaktid kunstivarade püsivaks loovutamiseks 8. veebr. 1952–16. dets. 1952, akt nr 4.

TKM TA 1:2/522: TKM kunstikogu tulmeraamat III.

TKM TA 1:2/1416: Ekspositsioonilise ja kunstipedagoogilise töö aasta tööplaanid ja -aruanded, statistilised aastaplaanid ja -aruanded, kvartaliplaanid ja -aruanded nende täitmise kohta.

TKM TA 1:2/1504: Tartu Kunstimuuseumi teadusliku arhiivi kunstikogu tulmeraamat nr I.

TKM TA 1:2/1505: Tartu Kunstimuuseumi teadusliku arhiivi kunstikogu tulmeraamat nr II.

TKM TA 1:2/1750: Ekspositsioonilise ja kunsti pedagoogilise töö aastaplaanid ja -aruanded. Statistilised aastaplaanid ja -aruanded, 1991.

TKM TA 1:2/1762: Lilly Waltheri (1866–1946) mälestusnäitus. 20. dets. 1991–16. märts 1992.

TKM TA 3:1/147: Walther, Caroline. Ümberasustamisega seoses olevad materjalid ja ekspertiiskomisjoni protokoll 17. aug. 1945–11. jaan. 1952.

TKM arhiiv, TKM TA 3:4/1: Theodor Walther'i ja Amalie Frey laulatuskutse, kaardid kihla- ja surma teadetega, matuselahed, kalender L. Waltheri sugulaste sünni- ja surmadaatumitega. 1858–1943.

TKM TA 3:4/2: Lilly Waltheri konto-, aadress- ja märkmeraamatud, tarbekauba ostuavaldused, laululehed, kontserdi- ja teatrikavad jm.

TKM TA 3:4/3: Kirjad ja reklaamlehed seoses Lilly Waltheri enesetäiendamise ja Pariisis ja Saksamaal.

TKM TA 3:4/4: E. Kreischmanni, Ed. Stigzeliuse ja asutuste kirjad L. Waltherile. 1928–1945.

TKM TA 3:4/5: Museum der Hansestadt Lübeck kirjad Elisabeth von Rosenile seoses Boguslav von Roseni epitaafi atribueerimisega ja Lilly Waltheri märkmed kunstnik Hans v. Hembseni jt kohta.

TKM TA 3:4/9: L. Waltheri postkaardid (lühikirjad) Adolf, Heinrich ja Marie Waltherile jt. 1897–1932.

TKM TA 3:4/19: Lilly Walther. Postkaardid.

TKM TA 3:4/20: Lilly Walther. Fotod.

TKM TA 3:4/21: Lilly Walther. Negatiivid.

Tartu Kunstmuuseumi restauratsioonitööde päevik. I. (=RP). Alustatud 1. märtsil 1943. a.– lõpetatud aprill 1980.

Tartu Kunstmuuseumi külalisteraamat Lilly Waltheri 2022. aasta näitusel.

Publitseerimata käsikirjad:

K. Aas, Kunstimälestise uuringute ja konserveerimistööde aruanne (reg nr:1290), 2021.

M. Kallas, EELK Jõhvi Mihkli kiriku altarimaali konserveerimistööde aruanne, 2021.

G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil. Üldised suunad ENSV vanema kunsti ennistamisel. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016.

L-M. Ojalo, Kunstnik-restauraator Ilmar Ojalo – elu, looming ja tegevus restauraatorina. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2019.

P. Pöder, Vene impeeriumi sõdade kajastus Eestimaa kubermangus: Tallinna asehäaldusvalitsuses ringlunud informatsioon Katariina II sõjategevuse kohta aastatel 1787–1791. Bakalaureusetöö. Tartu, Tartu Ülikool, 2014.

O. Liivik, Surm peab ootama. Siberisse küüditatud eestisakslase Georg Heitmanni päevik aastatest 1945–1947. Tallinn: Argo kirjastus, 2022. (Raamatu eeldatav ilmumisaeg on suvi 2022)

Konserveerimistööde kaart 02C001, 2002. SA EVM Konserveerimis- ja Digiteerimiskeskus Kanut.

Kirjandus:

N. Ambos, Biograafia. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstmuuseum, 2022, lk 88–291.

- N. Ambos, Kunstnik-restauraator Lilly Walther. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 68–87.
- N. Ambos, Piiritu ehk rohkem kui lilled. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 8–13.
- A. B., Lilly Walther Ausstellung (Canuti Gilde). – Revalsche Zeitung, 8. XII 1912.
- F. Büttner Pfänner zu Thal, Reinigung und Wiederherstellung der Oelgemälde nach den neusten Forschungen. München: Staegmeyr'sche Verlagshandlung, 1897, <https://archive.org/details/handbuchubererha00butt/mode/2up> (vaadatud 20. IV 2022).
- M. Doerner, Malmaterial und seine Verwendung im Bilde: nach den Vorträgen an der Akademie der Bildenden Künste in München. München: Verlag für Praktische Kunstwissenschaft Dr. F. X. Weizinger, 1922, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/doerner1922> (vaadatud 20. IV 2022).
- P. Ehasalu, Rootsiaegne maalikunst Tallinnas (1561-1710): produktsioon ja retseptioon. Doktoritöö, Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2007.
- V. Erm, L. Anupõld, Walther (Valter), Lilly. – Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon (EKABL). Toim M-I. Eller. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 570.
- V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist. – Edasi 12.VI.1966.
- V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd anno 1943 ehk kuidas kuri unenägu täide läks. Üks hoiatuslugu. – Tartu Riiklik Kunstimuuseum: Kogude teadmik V. Toim M. Nõmmela. Tartu, Eesti Kultuuriministeerium, 1991, lk 19–81.
- V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta. – TKM Kogude teadmik. Toim V. Tiik. Tartu, Eesti NSV Kultuuriministeerium. Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1988, lk 104–114.
- J. Genss, Eesti kunstmaterjale III. Kunstnike leksikon V–Ü. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu, 1949, lk 48–49.
- V. Hinnov, Lilly Waltherist seoses tema mälestusnäitusega. – Postimees 22. I 1992.
- V. Hinnov, Tartu Kunstimuuseumi Väätša-aastad 1944–1946. – TKM Kogude teadmik. Toim V. Tiik. Tartu: Eesti NSV Kultuuriministeerium. Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1988, lk 115–121.
- K. Kivimaa, Lilly Waltheri kunstirännakutest 20. sajandil. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 14–33.
- Kroonika: Lilly-Caroline-Auguste-Bertha Walther. – Renovatum, anno 1991, pagineerimata.
- M. Levin, Carl Sigismund Walther. – Eesti kunsti ajalugu 3. Köide (1770–1840). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2017, lk 427–433.
- M. Levin, Hääbuu Baltisaksa kunst. – Eesti kunsti ajalugu 5. Köide (1900–1940). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010, lk 67–82.
- M. Levin, Ilmar Ojalo. Näituse buklett. Tallinn: Alfapress, 2010.
- R. Loodus, Kunstielust Eestis aastail 1918–1944. Tallinn: Teaduste akadeemia kirjastus, 1999.
- R. Loodus, Kunstielu Eesti linnades 1900–1918. Tallinn: ETA Ajaloo Instituut, 1994.

- R. Loodus, J. Keevallik, P. Ehasalu, Eesti kunsti ajaraamat 1523–1944. Tallinn: Teaduste akadeemia kirjastus, 2002.
- A. Metsamärt, Olnu, olev ja olema saav – SIRP, 01. VI 2022.
- T. Nurk, Eesti kunstiõpilased Stieglitzi Kunsttööstuskoolis. – Tartu Kunstimuuseumi Almanahh 3. Toim V, Erm, V. Hinnov, V. Tiik. Tartu: Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972, lk 36–44.
- T. Nurk, Mõnda Stieglitzi kunsttööstuskoolist. – Töid kunstiteaduse ja -kriitika alalt 1. Artiklite kogumik. Tallinn: Kunst, 1976, lk 158–166.
- I. Ojalo, Lilly Walther. – Sirp ja Vasar, 08. VII 1966.
- T. Pedaru, R. Paju, Neitsitorn kui kunstitempel. Tallinn, Tallinna Linnamuuseum, 2020.
- A. Pille, Eesti legendaarne kirurg August Pobol (26.12.1887–25.05.1959). – Eesti Arst 2009, 88 (7– 8), lk 530– 531.
- B. Pushaw, Üleilmne lähenemine. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 54–67.
- K. Stahl, Inimene Lilly Waltheri loomingus. – Lilly Walther. Toim Nele Ambos. Tartu, Tartu Kunstimuuseum, 2022, lk 34–53.
- C. von Stempel, Die Porträtsammlung im Schwarzenhäupterhause. Reval. 1935.
- V. Tiik, Reisimuljeid ja mälestusi Ants Laikmaa sulest. – Kunst nr 1, 1966, lk 21–27.
- V. Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riikliku Kunstimuuseumi. – Tartu Kunstimuuseumi Almanahh 2. Toim V. Tiik. Tartu: Eesti NSV Kultuuriministeerium. Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1967, lk 5–10.
- E. Valk-Falk, Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistöödest aastatel 1914–1944. – RKM Kogude teatmik (Artiklid 1980). Tallinn, Eesti NSV Kultuuriministeerium. Eesti NSV Riiklik Kunstimuuseum, 1982, lk 47–53.
- E. Vende, Kunstinäitus „Eesti maa ja linn“. – Postimees, 7. IV 1942.
- P. F. Viidik, Bernt Notke ajalooline kapp-altar Pühavaimu kogudusele tagasi. – Sakala, 19. I 1942.
- L. Viiraja, Eesti Kunstimuuseum 1944. sügisest 1950. aasta kevadeni. – RKM Kogude teatmik (Artiklid 1989). Tallinn, Eesti Kunstimuuseum, 1991, lk 15–27.

Suuline/kirjalik materjal

- G. Nilp, kirjavahetus autoriga, aprill 2022. Märkmed autori valduses.
- A. Ojalo (Ilmar Ojalo tütar), suuline vestlus autoriga, 14. IV 2022. Märkmed autori valduses.
- R. Paju, suuline vestlus autoriga, 6. XII 2021. Märkmed autori valduses.
- K. Pauklin (Hinnovi õetütar), kirjavahetus autoriga, jaanuar 2021. Märkmed autori valduses.
- E. Preem, kirjavahetus autoriga, aprill 2021. Märkmed autori valduses.
- S. Rebaste, suuline vestlus autoriga, 28. IV 2022. Märkmed autori valduses.

Internetiallikad:

3. august, <http://www.virumaa.ee/08-03/> (vaadatud 15. X 2021).

Akapad white soft dry cleaning pad, <https://deffner-johann.de/en/akapad-white-soft-dry-cleaning-pad.html> (vaadatud 27. IV 2022).

Altarimaal ja altar, Jõhvi Mihkli kiriku koguduse ajaleht, kevad 2021 (e-väljaanne) <https://johvi.eelk.ee/wp-content/uploads/2021/10/Koguduse-ajaleht-kevad-2021.pdf> (vaadatud 15. X 2021).

Eesti Kunstimuuseumi ajalugu, <https://kunstimuuseum.ekm.ee/ajalugu/> (vaadatud 15. X 2021).

Jõhvi ajalugu, <http://johvimuuseum.ee/johvi-ajalugu/> (vaadatud 15. X 2021).

Kannatusaltar, <https://nigulistemuuseum.ekm.ee/niguliste-muuseum/pusiekspositsioon/kannatusaltar/> (vaadatud 15. X 2021)

Lilly Walther, https://et.wikipedia.org/wiki/Lilly_Walther (autori poolt täiendatud 22. III 2022).

Menetlus, 28209 Altarimaal „Pühaöö“, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=inspection&id=28209> (vaadatud 25. IV 2022).

Niguliste kirik, <https://nigulistemuuseum.ekm.ee/niguliste-muuseum/niguliste-kirik/> (vaadatud 15. X 2021).

Sèvres Porcelain Manufactory, <https://collection.cooperhewitt.org/people/18043925/bio#ch> (vaadatud 01. XI 2021)

Tallinna Püha Vaimu koguduse ajaloost ja vaimulikest, <http://www.puhavaimu.ee/index.php?page=kiriku-ajalugu> (vaadatud 25. IV 2022).

Tartu Ülikooli andmebaasid ja kasutamine, <https://www.muuseum.ut.ee/et/node/189> (vaadatud 08. IV 2022).

Wallmaster Cleaning Sponge, <https://deffner-johann.de/en/wall-master-cleansing-sponge.html> (vaadatud 27. IV 2022).

Otsingumootorid:

www.muis.ee

<https://register.muinas.ee/>

<https://dspace.ut.ee/>

<https://ajapaik.ee/>

ILLUSTATSIOONIDE NIMEKIRI

Esileht: Lilly Walther (1937), Erna von Brinckmann, tušš ja akvarell paberil, 18,5 × 10 cm.
EKM j 153:1238/11 M 335. Foto: Eesti Kunstimuuseum

1. Maastik kuusega (1906), Heinrich Walther, akvarell paberil, 37 × 31,5 cm.
TKM TR 3055 A 215. Foto: Tartu Kunstimuuseum.

2. Olustikuline stseen taluõuest (1895), Marie Walther, tint paberil, 25 × 15,5 cm.
TKM TR 3313 C 1:16. Foto: Tartu Kunstimuuseum.

3. Lilled, Carl Sigismund Walther, akvarell paberil 22 × 24 cm.
TKM TR 3072 A 227. Foto: Tartu Kunstimuuseum.

4. Roosad roosid, Marie Dücker, õli lõuendil, 32 × 49 cm.
TKM TAA 1275. Foto: Nele Ambos.

5. Pihlakad, Susa Walter, akvarell ja tušš paberil, 26,5 × 40,5 cm.
TKM TAA 2048. Foto: Nele Ambos

6. Vend Heinrich Sigismund Waltheri illustratsioonidega kiri Lilly Waltherile 1894. aastast.
TKM TA 3:4/6. Foto: Nele Ambos.

7. Lilly Waltheri kirjutatud koogiresept. TKM TA 3:4/18. Foto: Nele Ambos.

8. Leide Lilly Waltheri pärandist. Foto: Nele Ambos.

9. Lilly Waltheri pärandist leitud maalist välja lõigatud ananass. Foto: Nele Ambos.

10. Ojalo koostatud Lilly Waltheri maalide nimekiri. Foto: Nele Ambos.

11. Tartu Kunstimuuseumi tulmeraamatu sissekanded koos parandustega. Foto: Nele Ambos.

12. 13. 14. 15. Lilly Waltheri näitus Tartu Kunstimuuseumis 1991. aastal.
TKM F 19926–F 19929. Fotod: Tartu Kunstimuuseum.

16. 17. Lilly Waltheri pärandi sorteerimine. Fotod: Nele Ambos.

18. Kreeka akantus (1904), Artur Perna, tušš ja pliiats paberil, 55 × 73 cm.
TKM TAA 2031. Foto: Nele Ambos.

19. Kaks roosiõit. Eeskujuleht, tundmatu autor, trükk, 22 × 14,5 cm.
TKM TAA 1955. Foto: Nele Ambos.

20. Pildid Müncheneri ümbrusest, Heinrich Walther, tušš paberil, 17,5 × 11 cm.
TKM TAA 1871. Foto: Nele Ambos.

21. Vaade Taani Kuninga aiast 1900. aastate alguses.
TKM TA 3:4/20. Foto: Tartu Kunstimuuseum.

22. Autoportree ühes Lilly Waltheri portreega (1926), Erna Kreischmann, süsi paberil, 48 × 35,5 cm. TKM TR 3275 B 825. Foto: Tartu Kunstimuuseum.

23. Kaks naisfiguuri (1926), Lilly Walther, harilik pliiats paberil, 22 × 14 cm.
TKM TAA 1717. Foto: Nele Ambos.

24. Negatiiv Lilly Waltheri pärandi hulgas. TKM TA 3:4/21. Foto: Nele Ambos.

25. Vanaisa Carl Sigismund Walther, TKM TA 3:4/20. Foto: Tartu Kunstimuuseum.
26. Naine kirja lugemas (1866), Carl Sigismund Walther, õli lõuendil, 64,5 × 54,5 cm. EKM j 3893 M 2535. Foto: Eesti Kunstimuuseum.
27. Lilly Waltheri vanemad Johann Theodor Sigismund ja Amalie Vilhelmine Walther Zaudoba mõisas. TKM TA 3:4/20.
28. Natüürmort kannuga (1890), Lilly Walther, akvarell paberil, 38 × 48 cm. TKM TR 3113 A 199. Foto: Tartu Kunstimuuseum.
29. Pindkaunistus (1895), Lilly Walther, akvarell paberil, 32 × 41 cm. TKM TAA 1408. Foto: Nele Ambos.
30. Kavand portselantadrikule (ca 1896), Lilly Walther, akvarell paberil, 31,5 × 22,5 cm. TKM TAA 1469. Foto: Nele Ambos.
31. Lilly Walther oma ateljees Tallinnas 1900. aastal. TKM TA 3:4/20. Foto: Tartu Kunstimuuseum.
32. Juugendkapi kavand (1904–1907), Lilly Walther, akvarell paberil, 19 × 13,5 cm. EKM j 63963 G 30643. Foto: Eesti Kunstimuuseum.
33. Keraamiline vaas (1807), Lilly Walther, akvarell paberi, 36 × 23 cm. TKM TAA 1552. Foto: Nele Ambos.
34. Worpswede maastik (1908), Lilly Walther, õli lõuendil, 48 × 39 cm. TKM TR 3039 M 539. Foto: Nele Ambos.
35. Pargivaade Jaltas (1918). Lilly Walther, õli lõuendil, 27,5 × 30,5 cm. TKM TAA 1320. Foto: Nele Ambos.
36. Kevadmaastik (1928), Lilly Walther, õli lõuendil, 40 × 42 cm. TKM TR 3080 M 545. Foto: Nele Ambos.
37. Stella von Bremen Avanduse mõisas 1906. aastal. TKM TA 3:4/20. Foto: Tartu Kunstimuuseum.
38. Kipsvaas (1889), Lilly Walther, akvarell paberil, 65 × 43 cm. TKM TAA 1335. Foto: Nele Ambos.
39. Raamatu kujundus originaali järgi (1890), Lilly Walther, akvarell paberil, 58,5 × 44 cm. TKM TAA 1354. Foto: Nele Ambos.
40. Portselanimaali kavand (ca 1896), Lilly Walther, harilik pliiaats paberil, 6,5 × 6 cm. TKM TAA 1604. Foto: Nele Ambos.
41. Istuv modell (1897), Lilly Walther, akvarell paberil, 44 × 35,5 cm. TKM TAA 1480. Foto: Nele Ambos.
42. Etüüd lindudega (1897), Lilly Walther, akvarell ja tušš paberil, 25,5 × 36,5 cm. TKM TAA 1475. Foto: Nele Ambos.
43. Kavand astritega (1900), Lilly Walther, akvarell paberil, 35,5 × 38 cm. TKM TAA 1496. Foto: Nele Ambos.
44. Metsatukk Kaldaotsal. Erineva särituse ja toonimisega fotod samast negatiivist.

TKM TA 3:4/20. Fotod: Tartu Kunstimuseum.

45. Naise portree (tanuga) (1900), Lilly Walther, akvarell paberil, 55,5 × 44 cm.
TKM TR 3058 A 217. Foto: Nele Ambos.

46. Naise pea (1900), Lilly Walther, süsi paberil, 40,5 × 41 cm.
TKM TR 3270 B 820. Foto: Nele Ambos.

47. Manulla (1903), Lilly Walther, akvarell paberil, 61 × 47 cm.
TKM TAA 1505. Foto: Nele Ambos.

48. Lilly Waltheri esimene isikunäitus 1906. aastal. TKM TA 3:4/20. Foto: Tartu Kunstimuseum.

49. Kohvikus (ca 1910), Lilly Walther, harilik pliiats paberil, 19,5 × 25,5 cm.
TKM TAA 1674. Foto: Nele Ambos.

50. Naise portree (1909), Lilly Walther, õli lõuendil, 59 × 42,5 cm.
TKM TR 3045 M 540. Foto: Tartu Kunstimuseum.

51. Viljapõld Worpswedes (1908), Lilly Walther, akvarell paberil, 31,5 × 40 cm.
TKM TAA 1553. Foto: Nele Ambos.

52. Park õitsvate puudega (1911), Lilly Walther, õli lõuendil, 54 × 64,5 cm.
EKM j 38245 M 6330. Foto: Eesti Kunstimuseum.

53. Jõemaastik (1915), Lilly Walther, õli lõuendil, 38,5 × 38 cm.
TKM TR 3060 M 541. Foto: Nele Ambos.

54. Krimmi vaade (1918), Lilly Walther, õli lõuendil, 31 × 39,5 cm.
TKM TAA 1309. Foto: Nele Ambos.

55. Vaade aknast Kaarli kirikule (1926), Lilly Walther, õli lõuendil, 46 × 34 cm.
TKM TAA 1323. Foto: Nele Ambos.

56. Vaade Tallinna Linnamuseumi püsiekspositsioonis olevatele Mustpeade vennaskonna maalidele 2021. aastal. Foto: Taavi Sepp.

57. Pastor Heinrich Arningi epitaafi tagakülg. TLM 9402 G 920. Foto: Taavi Sepp.

58. Roseni epitaafi detail (ca 1938), Lilly Walther, pliiats kalkal, 31 × 25 cm.
TKM arhiiv. Foto: Nele Ambos.

59. 60. 61. Lilly Waltheri märkmik. TKM TA 3:4/5. Fotod: Nele Ambos.

62. 63. Tartu Kunstimuseumi varade päästetööd 1943. aastal.
TKM F 580, 585. Foto: Karl-Nikolai Hintzer.

64. Tartu Kunstimuseumi päästetöil kätte saadud teoseid Tartu Õpetajate Seminari füüsikaklassis Laial tänaval 1943. aastal. TKM F 369. Foto: Eduard Selleke.

67. Lilly Waltheri teos „Vananaine kepiga“ enne ja pärast restaureerimist. Fotod: Arp Karm.

65. 66. 68. 69. 70. 71. 72. 73. Näitus „Lilly Walther. Piiritu“ Tartu Kunstimuseumis 2022. aastal.
Fotod: Jopp Creative.

Viimane leht: Lilly Waltheri visandi põhjal tehtud stiliseeritud L-tähte. Norman Orro.

LISAD

LISA 1. Nime variante

Kirikuraamatus: Caroline Auguste Bertha Walther

Hüüdnimi: Lilly Walther

Allkirjana ametlikes dokumentides: Caroline Walther, Karoline Walther

Eesnime variante: Lilly, Lily, Lilli, Lili, Karolina, Karoline, Carolina, Caroline

Perekonnanime variante: Walther, Valther, Walter, Valter

Keskliste nimede variante: Auguste, Augusta, Bertha, Berta

LISA 2. Kunstnikutee CV

Isikunäitused

1906 Esimene isikunäitus enda ateljees (arvatavasti Lühikesel jalal)

Lilly Waltheri esimene isikunäitus, mille ta korraldas omaenda ateljees. Väljapanek oli mitmekesine, sisaldades akvarelle, õlimaale, keraamikat, nahatöid, portselanimaale ning aplikatsioonitehnikas teoseid.

1912 5.12–20.12 Tallinna Kanuti Gildi saalis

Naastes Eestisse ning jätkates maalikunstniku ja eraõpetajana, korraldas Walther eduka teise isikunäituse Eestis. Peamiselt olid eksponeeritud lillemaalid ja visandid. Näituse arvustuses nenditi, et vaatamata rohketele reisidele, on Lilly Walther jäänud lillesõbraks ja tema tugevuseks on rohkem kui kunagi varem lillemaal.

1966 juunis Tallinna Kunstisalongi vaateaknal

Lilly Waltheri 100. sünniaastapäeva puhul korraldati Tallinna Kunstisalongi vaateaknal väike mälestusnäitus tema pärandist.

1992 20.12–16.03 Tartu Riikliku Kunstimuseumi I korrusel

Lilly Waltheri 125. sünniaastapäeva tähistamise puhul korraldati Tartu Kunstimuseumis tema loomingu näitus. Eksponeeriti akvarelle, õlimaale, joonistusi ja etüüde portselanimaalidele. Vitriinides võis leida Waltheri isiklikke kirju, fotosid, postkaarte ning väiksemaid joonistusi, akvarelli- ja õlietüüde. Lisaks olid eksponeeritud kolm tema korrastatud maali Tartu Kunstimuseumi kogust.

Valik grupinäitusi

- 1897** Kunstinäitus Rakveres
- 1898** Provintiaalmuuseumi 2. näitus Kanuti Gildi ruumides
- 1900** Provintiaalmuuseumi kunsti ja tarbekunsti näitus Börsisaalis
- 1900** J. Steinfelsi kunstikaupluse jõulunäitus Tallinnas
- 1900** Kunstinäitus Pärnus
- 1903** Laikmaa ateljeekooli 1. näitus Provintiaalmuuseumis
- 1904** Tarbekunsti Ateljee 1. näitus Tallinnas Lühike jalg 9
- 1909** Balti maalikunstnike ja kujurite näitus Pärnu Saksa Seltsimajas
- 1911** Baltisaksa kunstnike maalinäitus Kluge & Strühmi kunstisalongis
- 1912** Balti Kunstnike Liidu maalide ja etüüdide näitus Provintiaalmuuseumis
- u 1912–17** Kunstinäitus „*Künstlerbund*“ Riias
- u 1912–17** Kunstinäitus „*Tovarishtshestvo Khudošnikov*“ Peterburis
- u 1912–17** Kunstinäitus Salon Lemercier'is Moskvas
- 1917–19** Kunstnikutöö Krimmi lõunarannikul ning esinemine kohalikel kunstinäitustel
- 1925** Eesti kunsti 2. ülevaatenäitus Tallinnas Kadrioru lossis
- 1925** Kunsti ja tarbekunsti jõulunäitus Tallinnas Lai tänav 19
- 1926** Graafika ja tarbekunsti kevadnäitus E. v. Kurselli kunstisalongis
- 1927** EKKKÜ 6. kunstinäitus Harjumäe paviljonis Tallinnas
- 1927** Rändav saksa kultuuri kunstinäitus
- 1929** Erna Kreichmanni ja tema sõpruskonna maalinäitus Börsihoones
- 1929–30** Rändnäitus
- 1930** EKKKÜ 10. kunstinäitus KKSKV ruumides Tallinnas
- 1930** KKSKV suvine kunstinäitus Pärnu Tütarlaste Gümnaasiumis
- 1931** Soome kunstnike grupinäitus Taidehallis Helsingis
- 1932** EKKKÜ 10. tegevusaasta juubelinäitus Tallinna Börsisaalis
- 1932** Kunstinäitus Rakveres
- 1936** EAKKK kunstinäitus Narvas „Harmonie“ ruumides
- 1939** Eesti naiskunstnike näitus Tallinna Kunstihoones
- 1940** EKKKÜ 23. kunstinäitus Tallinna Kunstihoones
- 1940** EKKKÜ suvine kunstinäitus Tallinna Kunstihoones
- 1942** Kunsti müüginäitus „Eesti maa ja linn“ Tallinna Kunstihoones

Kuulumised

?–?	Peterburi Kunstnike Ühingu liige
1917–1919	Lõuna-Krimmi Kunstnike Ühingu (<i>Товарищество художников южного Крыма</i>) liige
21.10.1932–15.11.1940	Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu liige (EKKKÜ)
1936–1940	Eesti Akadeemilise Kutseõiguslike Kunstnikkude Koondise (EAKKK) ²⁸⁸ liige
1945	Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu liige

Töid muuseumites

Eesti Kunstimuuseum
Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseum
Tartu Kunstimuuseum
Tallinna Linnamuuseum

²⁸⁸ Voldemar Erm kirjutab, et Lilly Walther oli EKKKÜ liige 1932–1936 ning seejärel EAKKK liige. Samas on EKKKÜ väljastanud tõendi, et Walther oli nende liige 1932–1940. Kas Walther vahetas vahepeal ühingut? On teada, et ta osales 1936. aastal EAKKK näitusel, kuid 1940. aastal on ta ka EKKKÜ näituste nimekirjas.

LISA 3. Tartu Kunstimuseumi koosolekute protokollide sissekannete katkendid seoses Waltheri pärandiga

Protokoll nr 24.

16.12.1950

„Museoloogilise töö osas sm N. Jasnetski nõuab, et Kunstide Valitsuses tõstetaks küsimus ülesse C. Walteri pärandatud joonistuste ja õlimaalide asjus, mis praegu on võetud muuseumi kunstivarade hulka ja teostatakse teadusliku inventuuri (700 nummert). Kas on ideoloogiliselt õige, arvestades C. Walteri isikut, kulutada tema pärandile nii palju aega?

Sm V. Erm sooviks neid säilitada kui Stieglitzi koolitöö näiteid, sest käsitluselt on need realistlikud, kuid lubab küsimust Kunstide Valitsuses selgitada.“²⁸⁹

Protokoll nr 25.

27.12.1950

„A. Kivik loeb ette protokollid nr. 23 ja 24.

Sm N. Jasnetski palub protokollis täiendada C. Valteri pärandi asjus, nimelt, et enne sissekandmisi kaalutakse kas tööd omavad kunstilist väärtust ja kas väärivad, et kõiki teaduslikult inventeeritakse.“²⁹⁰

Protokoll nr 26.

28.12.1950

„Sm. V. Erm teatab veel, et sm. M. Laossoni seisukoht C. Valteri tööde asjus on nii, et kui need teosed vastavat ajajärku iseloomustavad ja kui neil on kunstilist väärtust, siis ka museoloogilisest protsessist need läbi lasta, kuid lühendatud kujul. [---]

N. Jasnetski seab küsimuse- Kas C. Valteri töid tuleb võtta kunstiteostena?

Peale läbirääkimisi otsustatakse ühiselt kõik tööd läbi vaadata ja siis valik teha. Millel on väärtust, ainult need inventuuri raamatusse kanda, aga millel ei ole kunstiväärtust, siis nende kallal mitte asjata aega viita.

²⁸⁹ TKM TA 1:2/282, lk 41–43.

²⁹⁰ TKM TA 1:2/282, lk 43.

T. Koort teatab, et kunstimuseumis ei ole varem olnud lihtsustatud sissekandmise moodust, vaid kõik teosed on kirjeldatud ühtlase vormi ja ühesuguse mõõdupuuga.²⁹¹

Protokoll nr 27.

10.01.1951

„C. Valteri pärandi asjus sm. T. Koort teatab, et ta on eksinud. Nüüd kus ta on õigusnõuandlust järele pärinud, selgub, et vastuvõtu akti on võimalik ka kustutada. Temal oli arvamine, et akti ei tohi kustutada ja pärandist pole võimalik loobuda. Praegu sm. T. Koort on nõus N. Jasnetskiga esialgse seisukohaga, kuna C. Valter on küüditatu ja rahvuselt sakslane, siis tema teosed ei anna tänapäeva kunsti seisukohalt midagi uut juurde. Iseloomustab vaid baltikunsti, mis aga ei ole meile tähtis koguda. Pealegi kui sm. E. Einmani arvates peaks paar kunstiajaloolast pikemalt töötama selle kogu kallal, et seleksiooni teha ja selleks ei ole praegu aega.

Sm. T. Koort leiab, et temale on etteheiteid tehtud, et ta ei võta osa teaduslikust tööst, see oleks mõeldav kui tal ei oleks vaja kiirustada õpinguis, sest eksamid aeguvad. Sm. V. Vaga ja M. Laossoniga sellest rääkides, talle on lubatud eeloleval aastal 6 kuud palgata puhkust. Sm. T. Koort leiab, et kui ta võtaks 6 kuud palgata puhkust. Nii ei tuleks ta peavarahoidja ülesannetega toime. Kui praegu on talle arvestatud 150 tööpäeva, siis tegelik töö ulatab 213 tööpäevale. Ta on mõelnud, kuidas seda töökoormust vähendada, et aga kiiremini ülikooli lõpetada, sest kvalifitseeritud inimene annab omas töös alati rohkem. Ehk lubatakse talle, et ta veel eeloleval aastal ei märgi aktidele in. numbreid, sellega ta võidaks 30 tööpäeva. Siin on juba C. Valteri teosed mahaarvatud.²⁹² [---]

Meil suhtutakse veel praegugi ühesuguse prioriteediga nii Valteri lihavõttepühade kaartidesse kui Repini loomingusse.²⁹³ [---]

Sm. V. Erm leidis vajalikuks eelistada endiselt olukorda ja T. Koorti.

Siin ilmneski, kuidas T. Koort varus omale suure koormuse C. Valteri pärandi näol, alles arutlustel hiljem selgus, et ei ole kõik kaugeltki kunstiväärtuslik materjal. Mis suunas meie

²⁹¹ TKM TA 1:2/282, lk 47–48.

²⁹² TKM TA 1:2/282, lk 50–51.

²⁹³ TKM TA 1:2/282, lk 55.

liigume, kui oleme kõik nõus nende materjalide kallal töötamisega, mis ei oma kunstiteose nimetust ega nägu.²⁹⁴ [---]

N. Jasnetski- see kõik näitab oma kohustuste mittetäitmist ja direktori V. Erm ei kontrolli, kuidas ülesandeid täidetakse. Peavarahoidja ülesandeks on teoseid atributeerida, kuid Valteri pärandi puhul ta näitas, et ta ei ole selleks võimeline. Hakkas 700 nr kohe tulmeraamatusse kandma kui kunstiteoseid.

T. Koort- väidab siin, et ta hindab neid kui Stieglitzi kooli näiteid.

N. Jasnetski- Stieglitzi kooli nimi on auväärne, ei maksa selle taha pügeda. Tõstan need küsimused välja, kuna selgus direktori suur poolehoid peavarahoidja isiku suhtes ja kuidas tahaplaanile on jäetud ideoloogiline juhtimine²⁹⁵ [---]

Mahajäämisega ei saa õigustada seda kahju, mis ebakindluse tõttu on tehtud. C. Valteri koguga ruttame sissekandmistel, kuid deposiidid seisavad ja keegi ei kannu hoolt, et Levitski ja Borovikovski teosed saaksid muuseumi põhikogusse. See kõik iseloomustab.²⁹⁶

Protokoll nr 29.

16.01.1951

„A. Kivik loeb ette protokoll nr. 27, mis on 31 lhk. pikk ja milles on mõningaid ebatäpsusi, mille kohta koosolek teeb parandusi alljärgnevalt:

1. Sm. N. Jasnetski küsimus sm. T. Koortile on välja jäänud lause juures „C. Valter on küüditatu ja rahvuselt sakslane“- Sm. Jasnetski küsis- „Kas need on minu sõnad?“. Millele sm. T. Koort vastab, et sõnad ehk mitte, kuid mõte.²⁹⁷ [---]

Sm. V. Erm palub otsustada kogude arvelevõtu alal C. Valteri kogu küsimus.

Sm. Koort väidab, et sm. E. Einmanni nõuandel peaks kogu läbivaatamise juures olema mõni kunstiajaloolane väljaspool muuseumit.

Ka teeb sm. T. Koort ettepaneku C. Valteri teosed jätta esialgu sisse kandmata ja kogu pärandi läbivaatamine lükata edasi, sest praegu ei ole selleks aega.

²⁹⁴ TKM TA 1:2/282, lk 59.

²⁹⁵ TKM TA 1:2/282, lk 60–61.

²⁹⁶ TKM TA 1:2/282, lk 63.

²⁹⁷ TKM TA 1:2/282, lk 66.

Sm Jasnetski ütleb, et enne ei saa mingit otsust vastu võtta, kui pole selgunud kuivõrd omavad C. Valteri poolt pärandina saadud asjad kunstiväärtust. Praegu pole sellest aga mingit ülevaadet, sest ainult juhuslikult on mõni üksik leht silma puutunud.

Teenistujate koosolek juba 28. detsembril 1950. a. võttis vastu otsuse, et muuseumi teaduslikud töäjõud vaatavad tööd läbi ja teevad valiku. Sm. N. Jasentski küsib, et kas see kollektiivi poolt tehtud otsus muudetakse ära?

Kollektiiv jääb samale seisukohale, mis 28. XII 50, et ikkagi enne tuleks tööd läbi vaadata ja siis sellest selgub, mis selle pärandiga edaspidi teha.

Dir. V. Erm soovitab 1951. a. jooksul ekspertiis läbi viia.

Sm. N. Jasnetski leiab, et üks otsus asendatakse teisega, kuid muuseumi juhtkond peab ise otsustama, kas kollektiivi otsuseid on vaja täita või mitte, sest C. Valteri kogu pole kollektiivi poolt hangitud.

Sm. T. Koort vastab, et see kogu polegi hangitud, vaid on pärandina saadud ja et tema pole mitte rõhutanud, et kõik selles oleks kunstiväärtuslik.

Sm. V. Milk küsib: Kuidas jääb peremeheta varadega, ka siin oleks vaja ekspertiisi, sest osa töid seisab raamitult. Oleks tarvilik fikseerida aeg, millal peremeheta varad läbi vaadatakse.

Dir. V. Erm soovitab kõik ekspertiisid II kvartalil läbi viia.

Sm. A. Meier avaldab arvamust, et kuna C. Valteri kogu langeb sm. T. Koorti tööplaanist välja, siis oleks mõeldav, et sm. T. Koort võtaks sm. V. Teetlausi teadusliku töö teha, sest viimane lahkub teenistusest.

Sm. V. Teetlaus vastab, et seni kuni ei ole teada, kes tuleb tema ametikohale, ei ole mõtet teemi üle võtta, sest võib olla tema järglane jätkab samal teemil ja sama plaani alusel tööd.

Sm. T. Koort vastab A. Meierile, et temal on ka ilma Valteri koguta plaanis 210,5 tööpäeva arvestatud ja loetleb need tööd ja tööpäevad alljärgnevalt:²⁹⁸

²⁹⁸ TKM TA 1:2/282, lk 67.

LISA 4. Lilly Waltheri enda kirja pandud restaureerimistöid

14.08.1942. aastal kirjutatud avaldus Sotsiaaldirektorile:

„1925-st aastast alates töötan Tallinnas vanade maalide restaureerimise alal. Restaureerimistöid olen toimetanud Müncheni prof. Dörneri²⁹⁹ metodi järele. Nii restaureerisin Mustpeade Vennaskonna saalis Rootsi kuningate ja teiste portreesid, Niguliste kirikus 6 epitaafi ja kuulsa Antoniuse altari. Peale nende nimetatud tööde olen veel hulk vanu maale restaureerinud. Alates 1941. a. jaanuarist olen teenistuses Tallinna Eesti Kunstimuuseumi restauraatorina. Olen teotsenud ka muinsuskaitse usaldusmehena Haridusdirektooriumi Kunsti Osakonna juures.“³⁰⁰

21.03. 1943. aastal E. O. haridusdirektooriumile kirjutatud avaldus:

„Kuna minu avaldus 14. aug. 1942. a., jäeti vormilistel põhjustel rahuldamata, siis olgu siinkohal täiendavalt märgitud, et kuigi ma pole seisnud peale Eesti Kunstimuuseumi mujal pensioniõiguslikus teenistuses, on minu tegevus restauraatorina (kuigi vabakutselisena) hõlmanud ülesandeid, mis on olnud vahetult seotud riikliku muinsuskaitsega. Mainin siinkohal suuremate minule usaldatud ülesannetena Tallinna Niguliste Kiriku altarite ja epitaafide, Tallinna Pühavaimu kiriku altari, Mustpeade vennaskonna ajaloolise pildikogu jne. restaureerimist.“³⁰¹

26.10.1944 kirjutatud autobiograafia mustand käsikirjas (sulgudes kellegi teise parandused):

„1925 aastatt Tallinnase tagasi jaõdnud akasin 1926 aastatt pilta restaurerima. Mu suuremad tööd on Musta peas venna Saalis kõik suured rootsi Kuningate ja teiset pildid. Niguliste kirikus Bogislav Roseni barok (barokk) Epitaph ja veel mõned teised mis nüüd on põlnud. Siis Antoniusi Altari.

1941 Januaris kuni 1943 Julil olin Restaurator Tallinna Eesti Kunsti Muuseumis.

pool astad raske aige kesk aiglases. Akasin pärast Tartu Muuseumi pilta (Nüüd ma parandan Tartu muuseumi) sõja labi purustatud pilta parandada ja suur Altari pilt Jeve (Jõhvi) kirikust 4 Meter kõrge 2 M lai. mis sai 8 Märtsil minu töötoas pomaitamise labi jälle lõhutud ja seda ma nüüd tahan parandada ja veel paelo Tartu Muuseumi pilta.“³⁰²

²⁹⁹ Kunstnik on Dörneri all mõelnud Max Doernerit (1870–1939).

³⁰⁰ ERA.50.12.2588, lk 21.

³⁰¹ ERA.50.12.2588, lk 8.

³⁰² ERA.3978.1.189a, lk 1.

13.01.1945. aastal kirjutatud restaureerimistöde aruanne Sotsiaalkindlustuse Rahvakomssariaadile:

„Ajavahemikus 1926–1940 restaureerisin *ca* 200 maali (portreid, maastikke, natuurmorte) eraisikutele ja 2 suurt maalidega kirstu Raekojale. Peale mainitute veel suure Mustpeade vennaskonnale kuuluva Euroopa valitsejate portreede galerii. Niguliste kirikus puhastasin ja restaureerisin 6 epitaafi ja rea pilte, nende seas Boguslaus Boreni suure barokkepitaafi ja kuulsa Antoniuse altari.

1940.a. sügisel astusin Riikliku Kunstimuseumi teenistusse restauraatorina, kus töötasin 1943.a. juuni kuuni. Muuseumis restaureerisin *ca* 100 maali ja 2 altarit (Anna ja L-Nigula altar).

1943–1944 aasta vahemikul parandasin Tartu Kunstimuseumi pommitamise tagajärjel purustatud 12 maali ja 2 altarimaali (Viru Nigula Jakobi ja Jõhvi), neist viimane purustati uuesti 9 märtsi pommitamise läbi minu töötoas.“³⁰³

³⁰³ ERA.3978.1.189a, lk 3.

LISA 5. Lilly Waltheri teadaolevate restaureeritud objektide nimekiri

1925–1934 pole praegu teada, millega tegeles.

1934 Mustpeade vennaskonna maalid

28.10.1939 kirjutas (saksa k) Eesti Kunstimuuseumi direktor tõendi: „See kinnitab, et kunstnik Caroline Walther taastas Revalis Mustpeade maja Vennaste saali Rootsi ja Saksamaa valitsejate õlimaalid. Ekspertide arvates on töö tehtud igas osas laitmatult ja võime väga soovitada preili Waltherit maalide restaureerimistöode teostamiseks.“³⁰⁴

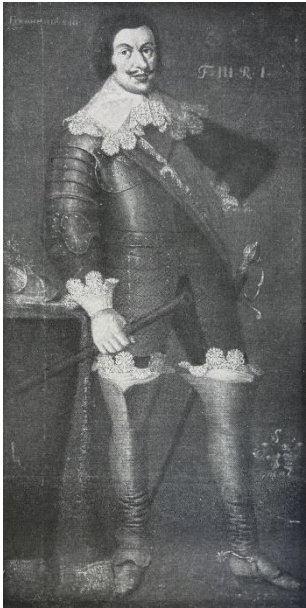
Suletud terviku moodustasid järgnevad täispikad valitsejate portreed Mustpeade vennaskonna peamaja Vennaste saalis, mis annetati neile liikmete poolt 17. sajandil ning mida Walther korrastas:

		
Rootsi kuninga Gustav Vasa portree (1682) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 188 × 89 cm TLM 4699 G 538 Foto: Tallinna Linnamuuseum	Rootsi kuninga Erik XIV portree (1640ndad) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 190 × 96,5 cm TLM 4704 G 543 Foto: Tallinna Linnamuuseum	Rootsi kuninga Karl IX portree (1640ndad) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 194 × 99 cm TLM 4700 G 539 Foto: P. Ehasalu, Rootsi..., lk 183.

³⁰⁴ ERA.50.12.2588, lk 26.

		
<p>Rootsi kuninga Johann III portree (1640ndad) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 194 × 99 cm TLM 4701 G 540 Foto: C. von Stempel, lk 12.</p>	<p>Rootsi kuninga Gustav II Adolffi portree (1639) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 190 × 96,5 cm TLM 4709 G 548 Foto: P. Ehasalu, Rootsi..., lk 184.</p>	<p>Rootsi kuninganna Kristiina portree (1650) Johannes Bannier (?) Õli lõuendil, ca 195,5 × 99 cm TLM 4705 G 544 Foto: P. Ehasalu, Rootsi..., lk 195.</p>

		
<p>Rootsi kuninga Karl X Gustavi portree (1655) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 103 × 86 cm TLM 4707 G 546 Foto: P. Ehasalu, Rootsi..., lk 197.</p>	<p>Rootsi kuninga Karl XI portree (ca 1691/1962) D. K. Ehrenstrahli koolkond, Lüdert Sõtje (?) Õli lõuendil, ca 207 × 152,5 cm TLM 8507 G 799 Foto: P. Ehasalu, Rootsi..., lk 205.</p>	<p>Inglise Kuninganna Mary II portree (ca 1695) (varasemalt ident Rootsi kuninganna Ulrika Eleonora) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 188,5 × 111 cm TLM 4708 G 547 Foto: C. von Stempel, lk 18.</p>

		
<p>Willem II, Oranje printsi portree (1639–1643) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 158 × 114 cm TLM 9403 G 921 Foto: P. Ehasalu, Rootsii., lk 193.</p>	<p>Saksa keisri Karl V portree (1682) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 191 × 92 cm TLM 9404 G 922 Foto: Tallinna Linnamuuseum</p>	<p>Saksa keisri Ferdinand III portree (1641?) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 189 × 88 cm TLM 4702 G 541 Foto: C. von Stempel, lk 21.</p>

		
<p>Türgi sultani Osman II portree (1640ndad) (ka Pärsia Šahhi šefi portree) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 186 × 95,5 cm TLM 4706 G 545 Foto: P. Ehasalu, Rootsii., lk 175.</p>	<p>Schleswig-Holsteini hertsog Friedrich III portree (1640ndad) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 190 × 97 cm TLM 9408 G 926 Foto: Tallinna Linnamuuseum</p>	<p>Moskva suurvürsti Mihhail Fjodorowitš Romanovi portree (1630–1640ndad) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 207 × 106 cm TLM 9407 G 925 Foto: Tallinna Linnamuuseum</p>

		
<p>Taani kuninga Christian IV portree (ca 1643) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 193 × 98,5 cm TLM 4703 G 542 Foto: C. von Stempel, lk 24.</p>	<p>Brandenburgi kuurvürsti Friedrich Wilhelmi portree (1683?) Ernst Wilhelm Londicer (?) Õli lõuendil, ca 190 × 104 cm TLM 8516 G 806 Foto: P. Ehasalu, Roots..., lk 202.</p>	<p>Saksa Ordu kõrgmeistriameti administraatori Walter von Kronbergi portree (1681?). Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 196,5 × 105 cm TLM 4710 G 549 Foto: Tallinna Linnamuuseum</p>

Lisaks korrastas Lilly Walther Mustpeade vennaskonnale järgnevad maalid:

		
<p>Rootsi kuninga Karl XII portree (18. saj) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 48 × 43 cm TLM 73 G 69 Foto: Nele Ambos</p>	<p>Venemaa keiseri Paul I portree (18.–19. saj) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 77 × 65 cm EKM j 153:27 VM 26 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>	<p>Venemaa keisrinna Marija Fjodorovna portree (18.–19. saj) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 77 × 65 cm EKM j 274:2 VM 272 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>
	<p>Mõõdude ja aja poolest sobiks see teos, kuid see pole kindel.</p>	<p>Mõõdude ja aja poolest sobiks see teos, kuid see pole kindel.</p>

Niguliste kirik

1938 6 epitaafi

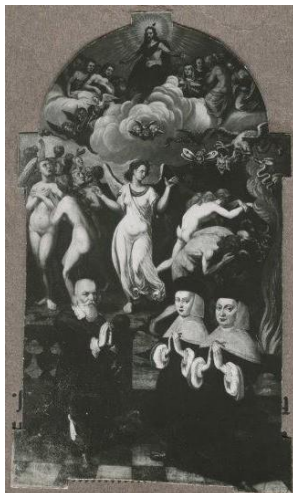
28.10.1939 kirjutas Eesti Kunstimuuseumi direktor tõendi (saksa k): „Kinnitame, et preili Caroline Walther on taastanud Niguliste kiriku epitaafid ja vanad maalid. Täname teda töö tegemise eest sügava mõistmise ja pühendumusega.“³⁰⁵

Walther korrastas kuus epitaafi, kuid pole teada, milliseid konkreetselt. Tõenäolistena tulevad kõne alla kaheksa epitaafi.

Allolevate epitaafide puhul on kindel, et need on restaureerinud Walther:

		
Ülemine osa: Naised kristuse haul (1643) Albrecht von Hembesen Õli puidul, ca 115 × 95 cm TLM 14066 G 1627 Foto: Tallinna Linnamuuseum	Alumine osa: Ooberst Johann Rechenbergi epitaaf (1643) Albrecht von Hembesen Õli puidul, ca 165 × 130 cm TLM 9406 G 924 Foto: Tallinna Linnamuuseum	Pastor Heinrich Arningi epitaaf (18. saj) Tundmatu kunstnik Õli puidul, ca 107 × 78 cm TLM 9402 G 920 Foto: Tallinna Linnamuuseum
Tagaküljel on kirjas, et neid puhastas Lilly Walther 1938. aastal.		

³⁰⁵ ERA.50.12.2588, lk 27.

Joahnn Mülleri epitaaf (1637)
Tundmatu kunstnik
Õli puidul
Hävinud
TKM TA 3:4/20. Foto: Tartu Kunstimuseum

Lilly Waltheri pärandi hulgas oli fotod sellest epitaafist.

Bogislaus von Roseni epitaaf (1651)
Albrecht von Hembesen (?)
Õli puidul
Hävinud
TKM TA 3:4/20. Foto: Tartu Kunstimuseum

Lilly Waltheri pärandi hulgas oli foto sellest epitaafist.

Järgnevast neljast epitaafist kaks on Lilly Waltheri restaureeritud, kuid ei tea, millised:

	
<p>Dietrich Mölleri epitaaf (1614) Jochym Werncke II (?) Õli puidul, ca 290 × 220 cm EKM j 19370 N 19 Foto: Eesti Kunstimuseum</p>	<p>Johann Hobingi epitaaf (ca 1558) Tundmatu kunstnik Õli puidul, ca 217 × 170 cm EKM j 19369 N 18 Foto: Eesti Kunstimuseum</p>
<p>Epitaafil on vaha-vaigu parandusi, kuid võib olla nii Waltheri tehtud, kui ka hilisem.</p>	<p>Epitaafil on vaha-vaigu parandusi, kuid võib olla nii Waltheri tehtud, kui ka hilisem.</p>
	
<p>Sven Gydebergi epitaaf (1671) Tundmatu kunstnik Õli puidul, ca 127 × 97 cm EKM j 19354 N 3 Foto: Eesti Kunstimuseum</p>	<p>Bogislaus von Roseni epitaaf (1624) (kantsli osa) Tundmatu kunstnik Õli puidul Hävinud Foto: https://dspace.ut.ee/handle/10062/39349</p>
<p>Vaatlusel ei tuvastanud vaha-vaigu parandusi.</p>	

1940 Antoniuse altar

Ainukene säilinud Lilly Waltheri restaureerimisprotokoll³⁰⁶:

„1940.a. võtsin enda peale muinsuskaitse inspektor mag. E. Laidi ülesandel Tallinnas, Niguliste kirikus asetseva nn. Antoniuse tiibaltari (triptihon) restaureerimise.

Mainitud altar on tundmata Madalmaade meistrite töö XV-sajandist, koosneb kahest tiivast, kumbki 175 × 87,5 cm ja liikumata keskkohast 175 × 175 cm. Altaril leiduvad viis kompositsiooni (Maarja Jaakobusega (vt.foto nr.1); Püha Antonius Victoriaga (vt.foto nr.2); risti kandmine (vt. foto nr.3); Kristuse taganutmise (vt.foto nr.4) ja Kristus ristil (vt.foto nr.5), on kõik õlimaalid tammelaudadel.

Altar on mitu korda üle maalitud ja restaureeritud. Teada on juba XVI saj. Michel Sitov'i poolt läbiviidud restauratsioon, mil välistiibadel olnud altari kinkjate portreed on üle maalitud Püha Jacobuseks ja Victoriks. 1654. a. on Urban Dehn lasknud maal nr. 3 juurde maalida enda põlvitava portree.

Juba kaks aastat enne restaureerimisele asuimist märkasin altari maalide juures, peamiselt keskosal lahtilöömist pinnast, mis tingitud ruumi temperatuuri suurest vaheldusest. Aeg-ajalt olen omal algatusel vastavate kinnitavate segudega püüdnud maale päästa lõplikust lagunemisest.

Asudes restaureerimisele sarnaseid maalide vanemad osad, peamiselt tagapõhjal olevad maastikud, pragudest läbilõigatud mosaiigile, kust üksikud osad kadunud, teised pinnast lahti löönud. Hilisemad juurdemaalitud pinnad olid tõusnud kupladeks ja pragunenud, nr.1 ja 2 juures hiljem restaureeritud ühetooniliseks värvitud tagapõhjal olid muutunud laigulisteks ja tuhmunud, puudus ka hulk tükke. Üldiselt oli maalide värv määrdunud ja kahvatanud.

Kolm kuud kestnud restaureerimise ajal mul tuli kõige enne kinnitada sissepressimise, sissemäärimise ja triikimisega lahtilöönnud värvikiht. Sellele järgnes pragude ja puuduvate osade täitmine kittiga, üldine puhastamine, puuduvate osade ja pragude reparaerimine värviga. Lõpuks kahekordne värnitsaga katmine.

Väljaspool mulle usaldatud maalide restaureerimist olen puhastanud, parandanud, kruntinud ja ülevärvinud altari keskosa peal asuva puust kaunistuse.

Pärast restaureerimist tehtud fotod nr. 1a, 2a, 3a, b, c, d, 4a ja 5a, mis tehtud väiksemas formaadis ja halvemale paberile kui fotod enne restaureerimist (nr. 1, 2, 3, 4, 5) ei anna küllaldast ülevaadet restaureerimisel tehtud tööst.

³⁰⁶ ERA.1108.5.869, lk 61.

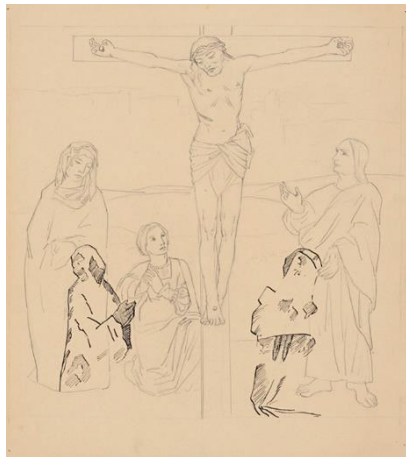
Lisa:

- 1) Fotod enne restaureerimist – nr. 1, 2, 3, 4, 5.
- 2) „pärast „ – nr. 1a, 2a, 3a, 4a, 5a. ja
- 3) Nr. 3a juurde kuuluvad detailid 3b, 3c ja 3d.

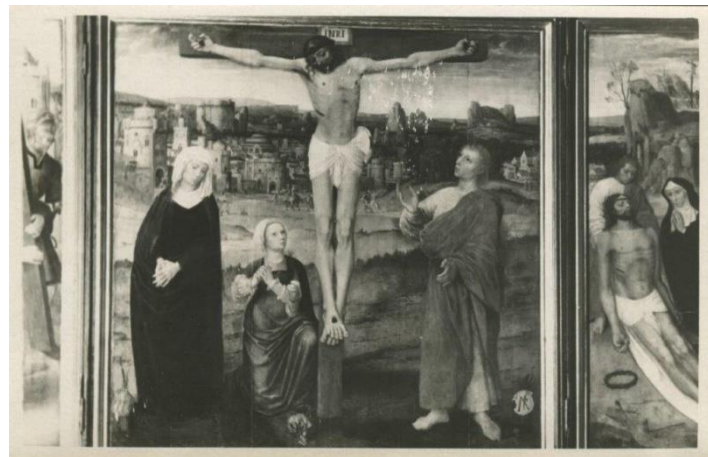
Tallinnas, 30.aprillil 1941.a. Caroline Walther.“

Kannatusaltar (ca 1510–1520)
(varasem nimetus Antoniuse altar)
Adrian Isenbrandt, Albert Cornelis, Michel Sittow
Õli puidul, ca 189 × 385 cm
EKM j 18759/1–5 N 151/1–5
Fotod: Eesti Kunstimuseum

Kristus ristil. Visand Niguliste kiriku
Kannatusaltari kesktahvli järgi
Lilly Walther
Pliiats, tušs paberil, 35,5 × 31,5
EKM j 283:1820 G 3717
Foto: Eesti Kunstimuseum

Lilly Waltheri pärandi hulgas oli fotod Kannatusaltarist.
Foto: TKM TA 3:4/20, Tartu Kunstimuseum

U 1941–1943 Lääne-Nigula ja Anna retaabel

		
<p>Neitsi Maarja Kristuslapsega (1500) Lüübeki meistri Hennig von der Heyde töökoda (?) Polükroomne puitskulptuur ca 129 × 36 × 21 cm EKM j 153:659 N 138 Foto: Eesti Kunstimuseum</p>	<p>Apostel Johannes (1500) Lüübeki meistri Hennig von der Heyde töökoda (?) Polükroomne puitskulptuur ca 127 × 37,5 × 19,5 cm EKM j 153:660 N 139 Foto: Eesti Kunstimuseum</p>	<p>Püha Nikolaus (1500) Lüübeki meistri Hennig von der Heyde töökoda (?) Polükroomne puitskulptuur ca 127 × 38 × 24 cm EKM j 153:661 N 140 Foto: Eesti Kunstimuseum</p>
<p>Neitsi Maarja Kristuslapsega kuulus koos Evangelist Johannese ja Nikolause kujudega algselt Lääne-Nigula retaabli juurde, mis hävis 1944. aastal Tallinna märtsipommitamise ajal.</p>		

<p>Püha Anna retaabel (1450–1470) (varasem nimetus ka Anna altar ja Pühalepa altar) Tundmatu kunstnik Polükroomne puitskulptuur ca 128 × 164 × 17 cm EKM j 153:666 N 143 Foto: Eesti Kunstimuseum</p>

1941–1943 Niguliste kiriku puuskulptuurid (?)

Lilly Waltheri märkmikus olid märgitud puuskulptuurid: piiskop, Kanutus ja Jüri, ning neli reljeefi: Elisabeth, Maarja, Peetrus ja Paulus. Tegemist võivad olla tema poolt restaureeritud objektidega. Järgnevad skulptuurid võivad olla nende vasted, kuid ei pruugi.

			
<p>Dorothea (16. saj) Tundmatu kunstnik Polükroomne puitreljeef ca 176 × 176 × 9 cm EKM j 1704:4 N 150/4 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>	<p>Madonna Jeesuslapsega (16. saj) Tundmatu kunstnik Polükroomne puitreljeef ca 176 × 176 × 9 cm EKM j 1704:3 N 150/3 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>	<p>Peetrus (16. saj) Tundmatu kunstnik Polükroomne puitreljeef ca 176 × 176 × 9 cm EKM j 1704:1 N 150/1 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>	<p>Paulus (16. saj) Tundmatu kunstnik Polükroomne puitreljeef ca 176 × 176 × 9 cm EKM j 1704:2 N 150/2 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>

	
<p>Püha Kanut (1550) Tundmatu kunstnik Polükroomne puitskulptuur ca 55 × 23 × 15 cm EKM j 293:2 N 149 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>	<p>Püha Jüri lohega (1500–1550) Tundmatu kunstnik Polükroomne puitskulptuur ca 96 × 40 × 21 cm EKM j 153:665 N 142 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>

enne 1943. aastat Tallinna Püha Vaimu kiriku altar

Kolgata (1901)
Paul Raud
Õli lõuendil, ca ? × 133
Viru-Nigula kirik, mälestise reg-nr
17035
AM _ 12854:238 F 5497:238
Foto: Eesti Ajaloomuseum

Kappaltar (1483)
Bernt Notke
Puitpolükroomia, 360 × 364
Tallinna Püha Vaimu kirik, mälestise reg-nr 1290
Foto: Jaanus Heinla

Pole teada, kumba Lilly Walther restaureeris.

1943–1944 Jõhvi ja Viru-Jaagupi kiriku altarimaalid

		
<p>Taevaminek (1900) Ernst Friedrich von Liphart Õli lõuendil, ca 370 × 175 Jõhvi Mihkli kirik mälestise reg-nr 6546 Foto: Elvo Jakobson</p>	<p>Püha öö, Correggio järgi (19. saj) Sally von Kügelgen Õli lõuendil, ca ? × 156,5 Viru-Jaagupi kirik mälestise reg-nr 28209 Foto: Ülle Jukk</p>	<p>Kristus seab armulauda (1852) Carl Sigismund Walther Õli lõuendil, ca 86 × 72 Viru-Jaagupi kirik mälestise reg-nr 28210 Foto: Ülle Jukk</p>
<p>1944. aasta pommitamises sai Tallinnas rohkem kahju.</p>	<p>Viru-Jaagupi altar koosneb kahest maalist. Kas ta restaureeris ainult pealmist või ka alumist, pole teada.</p>	

01.01.1941–01.04.1943 Eesti Kunstimuuseum

Eesti Kunstimuuseumi poolt välja antud tõend 03.08.1942: „Eesti Kunstimuuseum käesolevaga tõendab, et prl. Caroline WATLHER seisab eesti Kunstimuuseumi teenistuse restauraatorina alates 01. jaanuarist 1941.a.“³⁰⁷

Eesti Kunstimuuseumi poole välja antud tõend 16.08.1943: „Käesolevaga esinen ettepanekuga määrata isiklik pension Eesti Kunstimuuseumi end. restaureerijale kunstnik Caroline Valter'ile, arvesse võttes tema kõrget vanadust ja tervislikku seisukorda, kuna ta on kunstimuuseumi teenistusest vabastatud 1. aprillil s.a. ja haigusraha maksmine temale lõpetatud 30. juunil s.a. Herra Kindralkomissari poolt (Abt. I Fürsorgo) ei ole takistusi Caroline Valter'ile pensioni määramiseks Rm.90.--suuruses kuus.“³⁰⁸

³⁰⁷ ERA.50.12.2588, lk 24.

³⁰⁸ ERA.50.12.2588, lk 3.

Lilly Walther mainis oma restaureerimistööde aruandes, et Eesti Kunstimuseumis ta restaureeris ca 100 maali. Siin on mõningad teosed, mis võiksid olla tema poolt restaureeritud:

		
<p>Nikolai I portree (1843) Carl Sigismund Walther Õli lõuendil, ca 89 × 71 EKM j 153:478 M 261 Foto: TKM TAA 3:4/20, Tartu Kunstimuseum</p>	<p>Nikolai I portree (1827) Carl Sigismund Walther Õli lõuendil, ca 244 × 162 EKM j 153:509 M 277 Foto: TKM TAA 3:4/20, Tartu Kunstimuseum</p>	<p>Aleksander II (1856) Carl Sigismund Walther Õli lõuendil, ca 91,5 × 71,5 EKM j 153:477 M 260 Foto: TKM TAA 3:4/20, Tartu Kunstimuseum</p>
<p>Lilly Waltheri pärandiga kaasas olnud fotod.</p>		

	
<p>Daami portree (1838) Carl Sigismund Walther Õli lõuendil, ca 44 × 56,5 EKM j 153:510 M 278 Foto: TKM TAA 3:4/20, Tartu Kunstimuseum</p>	<p>Juliane Elisabeth Walther Carl Sigismund Walther Õli lõuendil Asukoht teadmata Foto: TKM TAA 3:4/20, Tartu Kunstimuseum</p>
<p>Lilly Waltheri pärandiga kaasas olnud fotod.</p>	

		
<p>Carl Bolljahri portree (18. saj) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 70 × 54 EKM j 274:5 M 1194 (226/141:1) Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>	<p>Maria Fjodorovna portree (1780–1799) Dmitri Grigorjevitš Levitski Õli lõuendil, ca 80 × 64 EKM j 274:2 VM 272 (175/755:3) Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>	<p>Romantiline maastik (18. saj) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 58 × 87 EKM j 274:16 VM 273 (588/498) Foto: Nele Ambos</p>
<p>Lilly Waltheri märkmikus oli vanad tulmeraamatu numbrid, nendele oli võimalik vaste leida praeguste numbritega. Vana number märgitud sulgudes.</p>		

	
<p>Jelizaveta Petrovna portree (1720.ndate keskpaik) Johann Heinrich Wedekind Õli lõuendil, ca 80 × 62 Järvamaa muuseumi deposiit, EKM Foto: Nele Ambos</p>	<p>Jelizaveta Petrovna portree (1750–1760) Tundmatu kunstnik Õli lõuendil, ca 82 × 69 EKM j 275:140 VM 274 Foto: Eesti Kunstimuuseum</p>
<p>Lilly Waltheri märkmikus oli kirjas: J H Wedekind, XVIII saj I veerand. Balti, Jelizaveta Petrovna portree. Arvatavasti tegemist selle teosega.</p>	<p>Lilly Waltheri märkmikus oli kirjas: Elisabeth Petrovna portree 954 Arvatavasti tegemist selle teosega või on mõeldud kõrval olevat Petrovna portreed.</p>

1943–1945 Tartu Kunstimuuseum

Voldemar Ermi mälestustes on kirjas: „Tartu Kunstimuuseumilgi on põhjust tänuga meenutada L. Waltheri abi mitmete sõjasündmustest kannatada saanud maalide restaureerimisel. Selles oli ta äärmiselt ettevaatlik ja hoolikas, mistõttu tema parandusi maalidel peaaegu ei märkagi.“³⁰⁹

Järgemööda viidi kolme aasta (1943–1945) jooksul Tallinnasse 28 maali. Nendest täielikult restaureeris Walther viisteist teost, üheksa jäi pooleli ning neli alustamata. Tööd lõpetas Ilmar Ojalo.

Lilly Walther alustas ja lõpetas:

	
<p>Poisi pea Priidu Aavik Õli lõuendil, ca 45 × 40 TKM TR 64 M 33 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p>	<p>Seisukord enne restaureerimist: Foonis vas. ülanurgas nurklik rebend, (rebend 6,5 + 5,5 cm); rebendi harude vahel 2 tugevamat diagonaalset kortsu; rebendi ääred marraskil.³¹⁰ Foto enne restaureerimist: TKM F 566</p>

³⁰⁹ V. Erm, 100 aastat Lilly Waltheri sünnist.

³¹⁰ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 46.

Maastik hobusega (1937)
Andrus Johani
Õli lõuendil, ca 55 × 46
TKM TR 5153 M 861
Foto: Tartu Kunstimuuseum

Seisukord enne restaureerimist: Lõuendis mitu suurt rebendit murenenud servadega, muljutud kohti varisenud värvikihtidega.³¹¹
Foto enne restaureerimist: TKM F 539

Ermi mälestus: „19. novembril tõi T. Koort Tallinnast tagasi C. Waltheri poolt ennistatud 3 maali: P. Areni „Ema portree“, A. Miikmaa „Ema portree“ ja A. Johani „Maastik hobusega“. Töö oli nii hoolikalt tehtud, et prof. A. Tuulse ei leidnud restaureeritud kohti üles, enne kui nägi vigastatud maalide fotosid. Järgnevalt viis T. Koort C. Waltherile restaureerida juba 5 maali ning jäi ka ise talle abiks.“³¹²

Ema portree (1939)
Arne Miikmaa
Õli lõuendil, ca 54 × 46,5
TKM TR 62 M 31
Foto: Tartu Kunstimuuseum

Seisukord enne restaureerimist: Lõuendis vas. keskel ja all keskel suured käristused ja muljutud kohad, peast vas. 2 torkeauku, mitmel pool värvikiht murenemas.³¹³
Foto enne restaureerimist: TKM F 557

Ermi mälestus: „19. novembril tõi T. Koort Tallinnast tagasi C. Waltheri poolt ennistatud 3 maali: P. Areni „Ema portree“, A. Miikmaa „Ema portree“ ja A. Johani „Maastik hobusega“. Töö oli nii hoolikalt tehtud, et prof. A. Tuulse ei leidnud restaureeritud kohti üles, enne kui nägi vigastatud maalide fotosid. Järgnevalt viis T. Koort C. Waltherile restaureerida juba 5 maali ning jäi ka ise talle abiks.“³¹⁴

³¹¹ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 25.

³¹² V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 113.

³¹³ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 23.

³¹⁴ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 113.

	
<p>Ema portree (1912) Peet Aren Õli lõuendil, ca 49 × 58 TKM TR 133 M 57 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p>	<p>Seisukord enne restaureerimist: Pildi par. Naise turja kohal suur rebend marraskil servadega, teine väiksem vähe vasemal, pildi keskel ja paremal poolel mitu marrastust ja värv murenenud.³¹⁵ Foto enne restaureerimist: TKM F 881</p>
<p>Ermi mälestus: „19. novembril tõi T. Koort Tallinnast tagasi C. Waltheri poolt ennistatud 3 maali: P. Areni „Ema portree“, A. Miikmaa „Ema portree“ ja A. Johani „Maastik hobusega“. Töö oli nii hoolikalt tehtud, et prof. A. Tuulse ei leidnud restaureeritud kohti üles, enne kui nägi vigastatud maalide fotosid. Järgnevalt viis T. Koort C. Waltherile restaureerida juba 5 maali ning jäi ka ise talle abiks.“³¹⁶</p>	

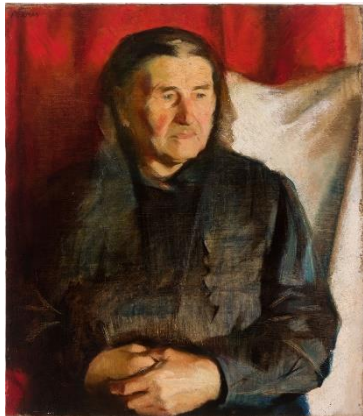
	
<p>Norra tütarlapse portree (1923–1924) Konrad Mägi Õli lõuendil, ca 60 × 48,5 TKM TR 1501 M 329 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p>	<p>Seisukord enne restaureerimist: Lõuendi ülaosas muljutud, vas. Serval (- kujuline 6 cm vajutusjalg. Par. Serval - kujuline torkeauk (harud 1 ja 1,5 cm) ja kerge mõlk. Allosas juustes marrastus defekt.³¹⁷ Foto enne restaureerimist: TKM F 671</p>

³¹⁵ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 24.

³¹⁶ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 113.

³¹⁷ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 47.

	
<p>Pariisi Agul (1909) Jaan Koort Õli lõuendil, ca 89 × 116 EÜSi kogu Foto: Nele Ambos</p>	<p>Seisukord enne restaureerimist: Lõuendis paremas ülanurgas taeva kohal kaks keskmise suurusega rebendit, neist ülemise harude vahe kohas värvikiht mõranenud ja laiguti ära langenud, alt 28cm, par. 37 cm kaugusel 2,3 cm on pisike torkeauk.³¹⁸ Foto enne restaureerimist: TKM F 539</p>
<p>Ermi mälestus: „Sealsamas kõrval lamav J. Koorti „Pariisi eeslinn“ pääses väikeste defektidega seetõttu, et varisev seinakrohv ühes tapeediga oli maali nagu vaibaga katnud ja laetala hoidnud varisevate ahjukivide löökide eest.“³¹⁹ „Tänase päeva põnevaim päästeaktsioon toimub saali ahjunurgas, kus paistab J. Koorti maal „Pariisi eeslinn“ näoga ülespoole. Õnneks on otse vastu maali pinda langenud ühtlase terve kihina seinakrohv koos tapeediga, kattes seda nagu vaip. Samuti on alla varisenud laelauad ja talad kaitsenud pilte ümberkukkunud ahju kahhelkivide eest. Kui krohv ja pealmine praht koos taladega kõrvaldatud, võtame välja maali, mille paar väikest rebendit pole just kurjaloomulised. Seega on J. Koorti tähtsaim maal eesti kunstile tagasi võidetud.“³²⁰</p>	

	
<p>Ema portree (1935) Aarne Miikmaa Õli lõuendil, ca 68 × 59 TKM TR 442 M 157 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p>	<p>Seisukord enne restaureerimist: Vas. Ülaosas T - kujuline rebend (5; 5,5 cm). Otsmikul ja juuste kohal hõõrdumisjalg ja kaks kergelt nõgusat mõlki. Pildi keskel figuuri rindosas kolm suuremat kortsu.³²¹ Foto enne restaureerimist: TKM F 663</p>

³¹⁸ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 37.

³¹⁹ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi raske aasta, lk 106.

³²⁰ V, Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd..., lk 58–59.

³²¹ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 39.

Natüürmort
Valerian Loik (varasemalt atribueeritud Lepo Mikkole)
Õli lõuendil, ca 45 × 54,5
TKM TR 315 M 104
Foto: Tartu Kunstimuseum

Seisukord enne restaureerimist: Pildi keskel L-kujuline rebend 6,5 ja 5,5 cm, paremal kaks sälku. Lõuend muljutud, hõõrdunud, värvikiht murenemas.³²²

Maastik (lillas toonis) (1938–1939)
Villem Ormisson
Õli lõuendil, ca 51,5 × 59
TKM TR 18202 M 3911
Foto: Tartu Kunstimuseum

Seisukord enne restaureerimist: Paremas ülanurgas L-kujuline suur rebend murenenud värvikihiga.³²³

Saaremaa maastik
Nikolai Triik
Õli lõuendil, ca 53,5 × 66
Erakogu (kunagine muuseumi deposiit)
Foto pärast restaureerimist: TKM F 1043

Seisukord enne restaureerimist: Pildi servas lõuendis 1,5 x 2,5 cm pinnal kaks torkeauku, lõuend marraskil ja värvikiht pealt kadunud. Teine samalaadne torge alumise serva lähedal, samal püstjoonel. Värvikihi murenemisalgeid mitmel pool. Kogu lõuendipind kohati kummi tõmbunud. Värvipinnas kriimustusi ja rohkesti kühmukesi, mis tekkinud tõenäoliselt niiskuses prahitükikeste vajutusel. Värvipind tuhmunud.³²⁴
Foto enne restaureerimist: TKM F 676

³²² Tartu Kunstimuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 49.

³²³ Tartu Kunstimuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 26.

³²⁴ Tartu Kunstimuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 41.

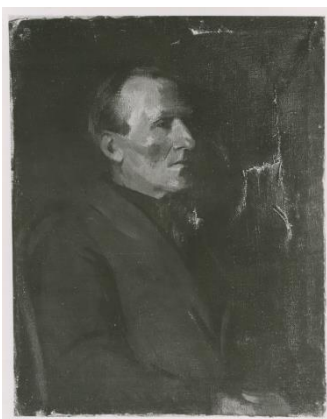
Kasaritsa maastik
Konrad Mägi
Õli lõuendil, ca 51,5 × 67,5
Erakogu (kunagine muuseumi deposiit)

Seisukord enne restaureerimist: Üle kogu lõuendi pinna mitu murdejoont, milles värvikiht murenenud ja osalt varisenud. Peale selle esineb värvikihis jõhvpeente pragude võrk.³²⁵
Foto enne restaureerimist: TKM F 669

Jõemaastik
August Jansen
Õli lõuendil
Erakogu (kunagine muuseumi deposiit)

Seisukord enne restaureerimist: Raskesti muljutud ja mitmest kohast rebenenud lõuend. Ülaosas 0,8 cm pikkune torkeauk ja 2 cm pikkune püstjas rebend. Keskosas □ - kujuline rebend (1,2; 4;6 cm), alaosal 1 cm pikkune rebend ja väike torkeauk; alaosal rebendid pikkuses 3 cm ja 4,5 cm ning torkeauk. Vas. ülanurgas on ja par. ülanurgas on muljutud nõgus lohk. Lõuend täiesti laineline.³²⁶
Foto enne restaureerimist: TKM F 658

Mehe portree
Aarne Miikmaa
Õli lõuendil
Erakogu (kunagine muuseumi deposiit)

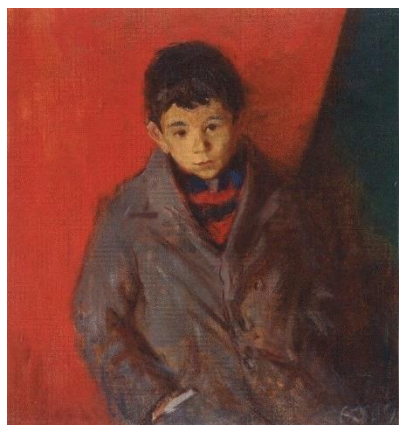

Seisukord enne restaureerimist: ▽ - kujuline rebend par. All veeres, harud 7 ja 6,5 cm. Paremäl diag servaga. 2,9 cm pikkune rebend marrastunud veertega. Vajutusjälgi, hõõrdumisi.³²⁷
Foto enne restaureerimist: TKM F 665

³²⁵ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 40.

³²⁶ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 38.

³²⁷ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 48.

Alustas, aga jäi pooleli:

	
<p>Mustlaspoiss (1939) Endel Kõks Õli lõuendil, ca 70 × 64,5 TKM TR 1414 M 312 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p>	<p>Seisukord enne restaureerimist: Paremäl ülaosas rebend 20 cm pikk, marrastunud veertega. Värvikiht kohati murenenud.³²⁸ Foto enne restaureerimist: TKM F 661 Lilly Walther jõudis dubleerida.³²⁹</p>
	
<p>Poiss punastes pükstes (1938) Kaarel Liimand Õli lõuendil, ca 99 × 65 TKM TR 1430 M 318 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p>	<p>Seisukord enne restaureerimist: Üheksa rebendit, mitmest kohast värvikihid maha pudenenud.³³⁰ Foto enne restaureerimist: TKM F 551 Lilly Walther jõudis dubleerida.³³¹ 1976. aastal N. Jasnetski ulatuslikult üle kinnitanud vaha mastiksiga.³³²</p>
<p>Ermi mälestus: „Liimandi „Poiss punastes pükstes“, mis alles mõni nädal tagasi „Pallasest“ muuseumi üle toodi. Parem võinuks ta „Pallasest“ vedeleda, kui siin hukkuda. Küllap igal teosel oma saatus.“³³³</p>	

³²⁸ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 53.

³²⁹ TKM TA 1:2/22, lk 45.

³³⁰ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 51.

³³¹ TKM TA 1:2/22, lk 45.

³³² Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 772.

³³³ V. Erm, Tartu Kunstimuuseumi hukk ja taassünd..., lk 59.

<p>Aino Bachi portree (1934) Kaarel Liimand Õli lõuendil, ca 95 × 67 TKM TR 375 M 132 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p> <p>Seisukord enne restaureerimist: Vasemal all nurgas rebend (12,5 cm) mille ümbruses värvikiht murenenud ja murenemas. Par. üleval veeres teine rebend. Murdjooni, kortse.³³⁴</p> <p>Lilly Walther jõudis arvatavasti paigata.³³⁵</p>	<p>Töölise rongkäik (1941) Kaarel Liimand Õli lõuendil, ca 98,5 × 71 TKM TR 1827 M 369 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p> <p>Seisukord enne restaureerimist: Lõuend kummi tõmbunud, värvikiht murenemisohus.³³⁶</p> <p>Lilly Walther jõudis arvatavasti kinnitada.³³⁷</p>	<p>Debora Hindi portree (1940) Kaarel Liimand Õli lõuendil, ca 92 × 73 TKM TR 1714 M 353 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p> <p>Seisukord enne restaureerimist: Vasemal all ääres marrastunud veertega rebend (harud 3 ja 4 cm). Värvikiht varisenud.³³⁸</p> <p>Lilly Walther jõudis arvatavasti paigata.³³⁹</p>

³³⁴ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 63.

³³⁵ TKM TA 1:2/22, lk 45.

³³⁶ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 58.

³³⁷ TKM TA 1:2/22, lk 45.

³³⁸ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 52.

³³⁹ TKM TA 1:2/22, lk 45.

	
<p>Suplejad (1933) Aleksander Bergman (Vardi) Õli lõuendil, ca 65 × 81 TKM TR 145:1 M 63 Foto: Tartu Kunstimuuseum</p> <p>Seisukord enne restaureerimist: Neli rebendit, väga tolmunud, marrastusi.³⁴⁰ Lilly Walther jõudis paigata.³⁴¹</p>	<p>A. Kaimuri portree Aarne Miikmaa Õli lõuendil Erakogu (kunagine muuseumi deposiit) Foto enne restaureerimist: TKM F 664</p> <p>Seisukord enne restaureerimist: Muljutud mülke, marrastusi, murenemisi, hõõrdumisi.³⁴² Lilly Walther jõudis paigata.³⁴³</p>

	<p>?</p>
<p>Tsirkuse pere Andrus Johani Õli lõuendil Erakogu (kunagine muuseumi deposiit) Foto enne restaureerimist: TKM F 830</p> <p>Seisukord enne restaureerimist: Pildi keskel kujuline rebend, peale selle veel 2 püstsuunas rebendit. Muljumiskohti, murenemist ja hõõrdumist.³⁴⁴ Lilly Walther jõudis paigata.³⁴⁵</p>	<p>Lilled Ado Vabbe Õli lõuendil, ca Erakogu (kunagine muuseumi deposiit)</p> <p>Seisukord enne restaureerimist: Värvikiht kohati murenenud.³⁴⁶ Lilly Walther jõudis arvatavasti kinnitada.³⁴⁷</p>

³⁴⁰ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 56.

³⁴¹ TKM TA 1:2/22, lk 45.

³⁴² Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 54.

³⁴³ TKM TA 1:2/22, lk 45.

³⁴⁴ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 62.

³⁴⁵ TKM TA 1:2/22, lk 45.

³⁴⁶ Tartu Kunstimuuseumi restauratsioonitööde päevik, jrk nr 57.

³⁴⁷ TKM TA 1:2/22, lk 45.

Eratööd

Krahv Otto Heinrich Igelströmi portree
J. F. A. Darbes
Õli lõuendil
Asukoht teadmata, kuulus Wäräla rüütlimõisa kogusse
Korrastas 1935. aastal

Tundmatu maal
Asukoht teadmata, kuulus August Pabolile
Korrastas 1939. aastal.

Tundmatu maal
Asukoht teadmata, kuulus August Pabolile
Korrastas 1939. aastal.

Lilly Waltheri pärandis olevad fotod.
Fotod: TKM TA 3:4/20, Tartu Kunstimuuseum

Tundmatu maal
Asukoht teadmata

Tundmatu maal
Asukoht teadmata

Lilly Waltheri pärandis olevad fotod.
Fotod: TKM TA 3:4/20, Tartu Kunstimuuseum

Christian Rhenatus von Ungern-Sternberg
Õli lõuendil
Asukoht teadmata

Karl Freiherr von Ungern-Sternberg
Õli lõuendil
Asukoht teadmata

Lilly Waltheri pärandis olevad fotod. Võib-olla korrastas või uuris Ungern-Sternbergi pärandist.
Fotod: TKM TA 3:4/20, Tartu Kunstimuuseum

Otto von Ungern-Sternberg, VI (?)
Õli lõuendil
Asukoht teadmata

Elisabeth von Toll von Ungern-Sternberg (?)
Õli lõuendil
Asukoht teadmata

Lilly Waltheri pärandis olevad fotod. Võib-olla korrastas või uuris Ungern-Sternbergi pärandist.
Fotod: TKM TA 3:4/20, Tartu Kunstimuuseum

LISA 6. Näituse meediakajastus ja valik näituse külalisteraamatu sissekandeid.

Senine meediakajastus:

N. Ambos, Küüditamisest ateljeesse maha jäänud materjal. – KesKus, IV 2022.

K. Kivirähk, Raamist väljas. Lillepildid on tagasi! – Postimees Kultuur, 13. I 2022.

A. Metsamärt, Olnu, olev ja olema saav. – SIRP, 01. VI 2022.

O. M. Punamäe, Tartu kunstmuuseum avab ülevaatenäitusel kahe naiskunstniku elu ja loomingut. – ERR Kultuur, 02. II 2022.

K. Sibul, Lilly ja Ludmilla Tartu Kunstmuuseumis. – Õpetajate Leht, 24. I 2022.

E. Taidre, Naised rokivad muuseumis. – Postimees Kultuur, 23. V 2022.

K. Tiideberg, Baltisaksa naiskunstnike võimas taastulemine. – SIRP, 20. V 2022.

L. Vainumetsa, Cervantoorium, naiskunstnikud Tartus, „Kuu kõla“. – Klassikaraadio Delta, 14. III 2022.

Tartu Kunstmuuseum avab kolm näitust. – SIRP, 22. II 2022

Valik näituse raamatu sissekandeid:

„Imeline näitus, väga tore, et Lily looming ja pärand rohkem tähelepanu saab.“

„Väga palju ilu! Aitäh!“

„Aitäh, väga huvitav näitus. Ja tänases ajas eriti tähenduslik (Krimmi vaated).“

„Võrratu! Suurim lugupidamine, et on jäädvustatud kunstnik-restauraator Lilly Waltheri pärand!“

„Täielik OG! 'tääh!“

„Suurepärase leid ja täiendus kunstiajaloo! Taevalik!“

„Aitäh, väga ilus ja ka valus...“

„Milline avastus ja üllatus sai meile osaks! Suur aitäh, et oli võimalus näha näitust.“

„Väga ilus näitus! ilusad pildid, ning need teevad tuju heaks!:)“

„Suur rõõm on tutvuda senitundmatu loominguga, eriti kui see on tehtud naise poolt.“

„Väga ilus ja huvitav näitus. Tõeliselt inspireeriv. Jõudu koostajaile ja palju tänu.“

„Väga kaunis ja detailne näitus, aitäh ka taktitundelise kokkupaneku ning põhjaliku arhiivtöö eest! Mitmekülgne ja rõõmustav!“

„Suurepärase, üle hulga aja on tore näha sellist pieteeditundega koostatud põhjalikku ja suurepärase selgitavate tekstidega ülevaatenäitust. Muljetavaldav!“

„Aitäh! Ilus ja hariv-huvitav näitus.“

„Väga-väga ilusad maalid! Aitäh elamuse eest!“

„Milline idüll!“

„Kaunilt mitmekesine ja -külgne näitus, mis annab nii hästi edasi seda, milline mitmekülgne ja andekas naine Lilly Walther ka oli!“

„Aitäh ühe unustatud naiskunstniku tutvumise eest, jään ootama järgmist. Näiteks tema Tallinna ühingukaaslaste nimed ei ütle mulle midagi...“

„Näitus on iseenesest huvitav, kuid eksponeeritud tööde ja vitriinis olevate fotode ja artefaktide juures olev seletav tekst oleks võinud olla loetavam (liiga tihe font). Valgustus ei soosi samuti vaatamist.“

„Aitäh! Inspireeriv näitus ja ääretult hea meel, et Waltheri looming selliselt on näitusele saanud. Kiitus Nelele.“

„Väga huvitav näitus mulle seni tundmatult kunstnikult. Aitäh!“

„Väga uhke ja huvitav näitus.“

„Aitäh tegijatele, on imeline näitus.“

„Aitäh! kunstnikule. Lilled ja loodus on nii ehtsalt hingekosutavad. Aitäh restauraatoritele ja näituse korraldajatele.“

„Lummav ja mitmekülgne ♡Aitäh!“

„Mulle väga meeldisid vaarikad, seega kiidan heaks proua Waltheri maali vaarikatest :) ♡

„Lilly Walther is artist from God.“

